

S o c i a l h i s t o r i a i Linköping

Kvinnans roll i männens ögon

My Palmgren Medin

Från Svea till Selma

En konstruktivistisk analys av svenska sedlars
mediefunktion 1661-1985

Magnus Danielson

*Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur
Enheten för historia
Linköpings universitet*

Socialhistoria i Linköping – 24 –

Linköpings universitet
Enheten för historia
581 83 Linköping
tel. 013-28 10 00

My Palmgren Medin
Kvinnans roll i männens ögon

Magnus Danielson
Från Svea till Selma
en konstruktivistisk analys av svenska sedlars
mediefunktion 1661–1985

© Linköpings universitet, Enheten för historia
ISBN 978-91-7393-474-9
ISSN 1402-9898
Tryck UniTryck, Linköping 2009

INNEHÅLL

Förord	5
Kvinnans roll i männens ögon My Palmgren Medin	7
Från Svea till Selma <i>En konstruktivistisk analys av svenska sedlars mediefunktion 1661–1985</i> Magnus Danielson	47
Tidigare publikationer	91

Förord

Forskningsinriktningen inom historieämnet vid Linköpings universitet har en bred profil. Social-, lokal- och kulturhistoria står i centrum. Kollektivens vardag studeras på en rad områden, på olika nivåer och över sinsemellan skilda tidsperioder. Det gäller inom såväl agrara som industriella miljöer, på samhällelig liksom på grupp-, familje- och individnivå, samt över tid som omspanner senmedeltid till det tidiga 2000-talets historia. Hur identiteter skapas, tillägnas och förändras är en alltmer växande inriktning, liksom anknytningen till socialpolitiska idéer, normsystem, attityder, värderingar och mentaliteter. Betydelsen av genusrelationer och rättshistoriska förhållanden liksom handikaphistoria omfattas av samma forskningsintresse. Den historiska demografien utgör också traditionellt en stark del av det socialhistoriska fältet. Studier av arbete och hälsa, sjuklighet, dödlighet, hälsopolitik liksom medicinhistoria ligger långt framme. Bredden av denna forskningsprofil motsvaras av en mångfald metodologiska inslag. Forskningsprofilens bredd kommer också grundutbildningen på olika sätt till del.

Skriftserien Socialhistoria i Linköping uppmärksammar denna samlade profil och vilka uttryck den tar sig i grundutbildningen. I serien publiceras i första hand uppsatser skrivna på C- och D-nivå, men även bidrag från lärare och doktorander förekommer.

Detta nummer i skriftserien, nummer 24, innehåller två stycken uppsatser. Den ena uppsatsen är en C-uppsats skriven av My Palmgren Medin och den andra en D-uppsats författad av Magnus Danielson. Palmgren Medin undersöker riksdagspolitikens kvinnosyn för halvannat sekel sedan. Det gör hon med hjälp av en studie av diskussionerna vid den sista ståndsriksdagen 1865/66 om utvidgade medborgerliga rättigheter för kvinnan. Danielson anlägger ett långt tidsperspektiv på de svenska Riksbankssedlarna och deras grafiska utformning av praktiska, sociala, kulturella, nationella och politiska budskap till nyttjaren.

Kvinnans roll i männens ögon

Av My Palmgren Medin

Inledning

Jag skulle tro att de flesta människorna i vårt upplysta informationssamhälle är medvetna om gångna tiders benägenhet att dela in män och kvinnor i olika roller. Vissa biologiska förutsättningar har ofta tilldelat kvinnan rollen som vårdare av barn, och i detta har omhändertagandet av hemmet följt. Kvinnan har genom historien ofta funnit sig i denna roll, de gånger som undantag har gjorts har de ofta varit tillräckligt små för att inte oroa eller hota mannens position som familjeförsörjare. Men samhället har i alla tider varit föränderligt och till slut har denna förändring lett till att kvinnan fått en ny plats i samhället, detta med mer eller mindre samarbete från de män som styrt.

Kvinnors rätt till utbildning är en aktuell fråga idag, liksom vilken plats hon har i samhället, men det handlar oftast om ekonomiskt och demokratiskt eftersatta länder när den debatten är på dagordningen. Det kan vara lätt för oss svenskar att glömma hur det såg ut i vårt eget land för inte så länge sedan. För drygt 150 år sedan debatterades livligt ifall kvinnan skulle få tillträde till högre studier och vad detta skulle leda till. De beslut som togs då blev fortsättningen till de ökade rättigheter för kvinnor som pågick under 1800-talet och kulminerade i allmän rösträtt 1921.

Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet betänkande nr. 39 angående ”*utvidgandet af kvinnans medborgerliga rättigheter*”¹ var ett förslag som kom från de styrande männen vid 1865/66 års riksdag. Trots detta var det långt ifrån alla inblandade riksdagsmän som uppskattade, eller ens ville diskutera, ämnet. Men frågan låg rätt i tiden och ämnet kom upp på riksdagens dagordning och föremål för en livlig debatt. En debatt vars resultat ledde till förändring, visserligen för ett begränsat antal kvinnor men ändå ett steg på den väg som ledde till kvinnans emancipation. Frågan om kvinnans roll i samhället kan väl i egentlig mening inte sägas vara besvarad ännu, den är i ständig förändring.

För mig som kvinna och universitetsstuderande är det mycket intressant att undersöka närmare hur de för frågan aktuella riksdagsmännen behandlar ämnet. Om männen vid makten ansåg kvinnan lämplig inom arbetsliv och studier eller om de bara ser henne som maka och mor var avgörande för de beslut som togs under 1800-talet och början av 1900-talet. Att ta sig en funderare på hur mitt liv skulle vara om vissa beslut inte hade tagits av dessa män i mitten på förrförra seklet, det är tänkvärt.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur politiker såg på kvinnans roll i samhället i mitten av 1800-talet. För att göra detta används som utgångspunkt i undersökningen den debatt som fördes i riksdagen 1865/66 gällande möjligheten till utvidgning av kvinnans medborgerliga rättigheter. Vidare undersöks om det finns ett

---

¹ ABEU 1865/66:39

samband mellan debattörernas ståndstillhörighet och deras ställningstagande i debatten. De frågeställningar som ska föra undersökningen framåt är:

- Vilka olika ställningstaganden till utvidgning av kvinnans medborgerliga rättigheter går att utläsa av de olika ståndens debattprotokoll?
- Vilken uppslutning har de olika ställningstagandena i respektive stånd?
- Vilka förhållanden mellan debattörernas ställningstagande och en eventuell politisk tillhörighet går att utläsa?
- Vilka samhällsroller tilldelas kvinnan av riksdagspolitikerna i den aktuella debatten?
- Vilka argument framförs för eller emot dessa roller?

Avgränsningar

Då frågan om utvidgningen om kvinnans medborgerliga rättigheter inte är en liten sådan utan istället både länge och väl har diskuterat är det viktigt att inte försöka undersöka för mycket. Denna uppsats skall därför undersöka kvinnans roll i samhället enligt de riksdagspolitikerna som medverkade i den undersökta debatten från 1866. Det är debattdeltagarnas ställningstagande och argument som undersöks.

Källmaterial och källkritik

Uppsatsens undersökning bygger främst på protokoll från alla fyra riksdagsstånden den 3 och 8 februari 1866. Mer specifikt handlar det om debatten kring Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39 angående en utvidgning av kvinnans medborgerliga rättigheter. Då syftet med uppsatsen är att undersöka riksdagsmännens syn på kvinnans roll i samhället är debattörerna och deras argument av intresse för undersökningen. Debatten återfinns som riksdagstryck från den sista ståndsriksdagen 1865/66 och är uppdelat på de fyra stånden. Inom denna uppdelning är den debatt som fördes nedtecknad i den ordning som de medverkande i debatten talade. Vad det gäller den text som redovisar varje debattörs tal måste påpekas att det som står infört som talarens åsikter mycket väl kan ha blivit korrigerat i efterhand. Innan tvåkammarriksdagen gjorde stenografin inte något större genombrott när det kommer till riksdagsdebatten utan istället fick talaren helt enkelt lämna in sitt anförande till sekreteraren i varje stånd. Detta betyder att talaren gavs en möjlighet att ta bort eller lägga till åsikter från det faktiska anförandet vilket det för läsaren kan vara bra att veta.²

I debattprotokollet från riksdagen 1865/66 redovisas för det resultat Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39 fick inom varje stånd. Talarna i debatten framför även sina specifika åsikter här, och dessa ledde i flera fall till mer eller mindre aktivt bifall från ståndsbröder. Däremot finns det ett stort antal

---

² Rolf Nygren (1985), ”Det svenska riksdagstrycket”, *Handbok i Nordiskt parlamentstryck*, Nygren Rolf, (red.), Stockholm: Utgiven av de nordiska parlamentsbiblioteken, s. 114.

riksdagsmän som inte hörs i debatten, men var närvarande vid denna och omröstningen. Detta innebär att det i denna uppsats generaliseras och diskuteras utifrån de ”synliga” riksdagsmännen som kanske inte alls är typiska för sitt stånd. Däremot är det möjligt att sätta dessa mäns argument och ställningstagande i relation till debattens utfall inom varje stånd, samt ett större perspektiv. Detta kan ge inblick i både ett allmänt och enskilt ställningstagande i frågan.

Information om de enskilda riksdagsmännen, exempelvis utskottsarbete, ev. tidigare ståndstillhörighet osv., har jag återfunnit i personregistret som tillhör riksdagstrycket från denna period.³ Detta gäller inte bondeståndet då informationen från riksdagstrycket jag hade att gå på var namn och landskap. En bristfällig kunskap som i kombination med böndernas benägenhet att ha samma för och efternamn (konstruerade av – son namn) gjorde det svårt att bena upp i registret över detta stånd. Då jag konstaterade att det hos bönderna inte skiljde sig mycket i åsikt, ansåg jag att denna information inte var avgörande för uppsatsens innehåll.

Ytterligare källor är de betänkanden och memorialer som Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet utgav i samband med frågan, dessa har nr 39, 75, 84 och 93. De tre senare texterna är utvecklingen och slutresultatet av betänkande nr 39, då detta inte antogs i sitt original utförande.

I de fall som ovanstående källor används i uppsatsen sker detta i oförändrat ursprungsskick.

Förkortningar

ABEU	Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet
Ad	Adelsståndet
Bet	Betänkande
Bg	Borgarståndet
Bd	Bondeståndet
ExpU	Expeditions Utskottet
Mem	Memorial
MBd	Motion i bondeståndet
MBg	Motion i borgareståndet
Preg 1809-1866	Personregistret till Rikets Ständers Protokoll 1809-1866
Pr	Prästeståndet
SFS	Svensk Författningssamling

Teori och metod

För att förklara och analysera resultaten i denna uppsats utifrån syftet använder jag mig av Zygmunt Bauman och Tim Mays ”vi” och ”de”- perspektiv som återfinns i boken *Att tänka sociologiskt*. Detta perspektiv är användbart då undersökningens fokus ligger på männen som tilldelar kvinnan en roll och inte på kvinnans upplevelse av detsamma. I och med detta perspektiv blir riksdagsmännen en ingrupp ”vi” och kvinnorna en utgrupp ”de” och det intressanta är alltså hur ingruppen förhåller sig till utgruppen. En oföränderlig faktor mellan grupperna är att den ena inte kan existera

---

³ Personregistret till Rikets Ständers Protokoll 1809-1866, passim.

utan den andra och att de individuella jagen (individerna) som grupperna består av i allra högsta grad är influerade av gruppstillhörigheten.⁴ Förutom de uppenbara grupperna män och kvinnor finns det i denna undersökning även ingrupper inom gruppen män. Dessa kan vara baserade på ståndstillhörighet, åsikt i frågan eller en eventuell politisk övertygelse. Bauman och May skriver att en ingrupp kan skapas genom klass-, köns- och nationstillhörighet och inom gruppen talar många ofta samma språk och följer samma traditioner och vanor. Om det uppstår eller finns oenighet inom en grupp behöver ingruppen hållas samman av en ledarfigur.⁵ Trots eventuella problem inom en ingrupp är detta ingenting jämfört med de motsättningar som den hyser mot utgruppen. Det handlar om att medlemmarna i utgruppen inte anses ha rätt till samma saker som medlemmarna i ingruppen: ”*Det som ingruppens medlemmar anser sig rätteligen förtjänta av blir en yttring av nåd och välvilja om det beviljas dem i utgruppen.*”⁶ Om detta appliceras på uppsatsens område kan det innebära att även om riksdagsmännen tillhör olika grupperingar inom ingruppen män kan man anta att de kommer att agera i enlighet med vad som är bäst för den ingrupp som alla tillhör, nämligen män. Sedan kan det självklart vara så att detta agerande inte behöver vara negativt för kvinnor, vad som är bäst för ingruppen män behöver inte innebära något negativt för utgruppen, det är bara inte en självklar rätt för dem.

Ett annat ämne som Bauman och May tar upp är den enskilda individens frihet och detta kan kopplas ihop med kvinnans frihet och riksdagsmännens agerande. Om detta skriver författarna till *Att tänka sociologiskt* att kan det förutom reella möjligheter att göra en specifik sak, exempelvis studera, arbeta eller göra ett aktivt val för/emot något, kan finnas många olika faktorer som spelar in i individens handlande än den egna viljan. Även om lagar och förordningar säger en sak, eller för den skull en beslutsfattare tycker något, så kan detta få stå tillbaka för de konventioner eller den samhällssyn som är i bruk av den stora massan. Med andra ord ”*räcker det inte med en fri vilja*” utan samhället måste premiera den viljan.⁷ Om man då använder denna idé inom uppsatsens ämne kan man förklara många av de åsikter och handlingssätt som återfinns. Exempelvis kunde en riksdagsman undlåta att göra sin mening hörd om denna gick stick i stäv med hans ingrupps åsikter, alla uttalanden kanske inte accepteras av gruppen. Vidare kunde en kvinna under uppsatsen period, som hade möjlighet/resurser att studera privat eller arbeta i privata sektorn, kanske låta bli att göra detta då majoriteten av samhället skulle anse detta vara fel.

Genom att använda ”vi” och ”de”- perspektivet och individens frihet i bearbetandet av uppsatsens material kan mycket av dess innehåll förklaras. Åsikterna och argumenten i den undersökta debatten bör ses som flerdimensionella, alltså som resultatet av flera olika motiv. Om dessa olika dimensioner accepteras av läsaren, och om den vardag och anda som åsikterna och argumenten skapades i tas med i beräkningen, blir ett 150 år gammalt riksdagsprotokoll lättare att förstå och analysera för en människa på 2000-talet.

---

⁴ Zygmunt Bauman och Tim May (2004), *Att tänka sociologiskt*, (2:a uppl.), Göteborg: Bokförlaget Korpen, s. 48.

⁵ Bauman och May, s. 49.

⁶ Bauman och May, s. 50.

⁷ Bauman och May, s. 33.

För att utveckla denna teoretiska ståndpunkt kan här även användandet av en framlängeshistorisk kritiskt hermeneutisk metod vara fruktbart. Om denna metod står det i Staffan Förhammars bok *Med känsla eller förnuft?* att forskaren av vad som händer under en specifik period bör se förloppet som en berättande text där han/hon förstår innebörden. Däremot, och detta är den kritiska biten, behöver inte forskaren förstå, eller veta vad som driver, aktören. Det är på handlingen, som berättande text, fokus ska läggas och där kan även de budskap som finns läsas. Budskapet ska i sin tur hjälpa forskaren att förmedla aktörens ursprungliga grundtankar liksom den kultur vari de formats. När en tolkningsprocess kring händelse startat kommer den ”*leva sitt eget liv*”⁸ oberoende om de resultat som framkommer är önskvärda ur aktörens perspektiv. Förhammar fortsätter med att göra en koppling mellan ovan nämnda kritiska hermeneutik med Göran B Nilssons framlängeshistoria.⁹ Denna framlängeshistoria syftar på att beskriva historiska händelser utifrån den tid de sker, inte med en modern människas färgade syn och kunskap om hur det gick. Nilsson föreslår att man som historisk forskare bildligt talat ska bjuda in sina aktörer till ett seminarium, där de får göra sin röst hörd, och sedan använda den kritiskt hermeneutiska metoden för att få ett material som blir omfattande och rikt.¹⁰ Staffan Förhammar skriver om Nilssons ”*fiktiva seminarium*” att man genom problemsökning vid detta samt genom att envisas med att se den ”*enstaka handlingen ur ett helhetsperspektiv*”¹¹ kan inta en kritisk tolkning av en handling samt bli varse om aktörens grundtankar.¹²

Genom att lägga till en framlängeshistoriskt kritiskt hermeneutiskt metod på Bauman och Mays ”vi” och ”de”- perspektiv och idén om individens frihet borde jag kunna genomföra undersökningen av riksdagsmännens ställningstaganden och argument på ett objektivt och sakligt sätt. Mitt mål är att undvika att applicera nutida förväntningar och tankesätt på materialet. Handlingen som utförs är tidsbestämd och ska inte tas ur sitt sammanhang eller färgas av min åsikt om den.

De första frågorna i uppsatsens frågeställning är av en mer kvantitativ art då jag efterfrågar ett uppräknande av de olika ställningstagandena och vilken uppslutning det har varit kring dessa. Detta resultat har jag delvis valt att redovisa i figurer för tydlighets skull. Vidare redogörs för ledamöternas eventuella politiska tillhörighet, med avstamp i tidigare forskning, och om denna kan ses som styrande i ställningstagandet i den aktuella debatten. När det gäller frågeställningarna om vilka förespråkade kvinnoroller som kan utläsas och argumenten för och emot dem är ett mer kvalitativt tillvägagångssätt lämpligt. Då tre roller, och argument för och emot dem, har utkristalliserat sig i debatten är detta utgångsläget i del av resultatredovisningen som ägnas åt dessa frågeställningar. Detta blir en redovisning av de starkaste argumenten och åsikterna samt vilka som hyste dessa tankar. Uppsatsen avslutas med en avslutande diskussion där jag för ett resonemang kring uppsatsens resultat med hjälp av teori och forskningsläge.

---

⁸ Staffan Förhammar (2000), *Med känsla eller förnuft: Svensk debatt om filantropi 1870-1914*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, s. 20.

⁹ Förhammar, s. 19-20.

¹⁰ Göran B. Nilsson (1988), ”Historia som humaniora”, *Historisk tidskrift* 1988:1, Svenska Historiska Föreningen, s. 2-8.

¹¹ Förhammar, s. 20.

¹² Förhammar, s. 20.

Forskningsläget

Vad det gäller forskning och undersökningar kring kvinnans utökade medborgerliga rättigheter har frågan intresserat andra innan mig. Jag ska redogöra för en liten del av denna forskning som är behandlad ur olika perspektiv. Det är av betydelse för uppsatsen att använda litteratur som kan ge kunskap om bilden av kvinnan under denna period, eftersom detta kan förklara de roller som hon tilldelas av riksdagsmännen. Därför finns förutom undersökningar som direkt behandlar debatten som följde på Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39 även sådana som handlar om kvinnan under 1800-talet, hennes möjligheter och svårigheter. Ytterligare intressant för denna undersökning är att ta med litteratur kring riksdagsmännens ideologier och eventuella grupperingar inom stånden vid den aktuella tidpunkten. Upplägget på detta kapitel är tänkt att gå från den forskning som står längst ifrån uppsatsens perspektiv till det som står närmast.

Genusperspektivet

Denna uppsats antar inte ett genusperspektiv men forskningen som finns gällande kvinnan och hennes möjligheter på 1800-talet är ofta bedriven med ett dylikt perspektiv. Därför är det intressant för denna undersökning att se vad genusforskare behandlar och får för resultat eftersom detta breddar och ökar läsarens förståelse i ämnet.

Tord Rönholm har skrivit *Kunskapens Kvinnor – Sekelskiftets studentkor i mötet med den manliga universitetsvärlden*. Den mest tydliga teorianknytningen i hans avhandling är den genusteoretiska och denna sätter relationen mellan könen i centrum för forskningen. I det avsnitt där Rönholm har gått igenom riksdagstryck från 1865/66 års riksdag och gjort en fördjupad analys av den debatt som fördes efter Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39 använder han sig främst av genusteorins konstruktionsperspektiv (tanken att kön inte är biologiskt utan ”skapas”), relationsperspektiv (idén att inte bara människans kön har betydelse utan även faktorer som bakgrund och religion spelar roll) och maktperspektiv. Författaren skriver att han när det kommer till maktperspektiv tagit till sig av Yvonne Hirdmans genusteoretiska maktordning som innebär att man ser främst två principer: Ett isärhållande av könen (med män och kvinnor i olika roller) och att mannen är normen i samhället. Dessa två principer leder till ett samhälle där kvinnan blir underordnad mannen och där en återuppreparande maktordning mellan könen skapas. Rönholm skriver att konstruktion, relation och maktordning är avhandlingens teoretiska utgångspunkt.¹³

I kapitel 3 av Rönholms avhandling redogörs för debatten kring kvinnans tillträde till universiteten under andra hälften av 1800-talet. Här redovisar författaren för återkommande grundteman som förekommer i argumenteringen för och emot kvinnors högre utbildning. Dessa teman är religionen, samhällsekonomi, könsideologi, demografi och biologi. Rönholm skriver att det främst var Prästeståndet som tog

---

¹³ Tord Rönholm (1999), *Kunskapens Kvinnor: Sekelskiftets studentkor i mötet med den manliga universitetsvärlden*, Forskningsrapporter från Institutionen för historiska studier vid Umeå universitet, nr. 12, Umeå: Institutionen för historiska studier, s. 30-32.

ställning emot utskottets betänkande och att bönderna ställde sig positiva till det. Borgarståndet och Adeln var inte lika enhälliga som de tidigare stånden och genom resultatet i dessa stånd återsändes ärendet till Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet. Återremissen till utskottet innebar ett korrigerat betänkande och det slutliga resultatet ledde till en Kunglig förordning 1870 som öppnade universiteten för kvinnor, även om detta öppnande inte var obegränsat.¹⁴ I Rönnholms resultat till denna specifika del av avhandlingen konstateras att de riksdagsmän som tog ställning mot kvinnans utökade studiemöjligheter försökte hindra henne från att lämna den underordnade roll hon hade, främst som underställd mannen i ett äktenskap. Frågan om män och kvinnors naturliga platser i samhället var inte bara en som handlade om att hindra kvinnan att ta sig in på männens spelplan utan den roll som kvinnan hade var en del av det som möjliggjorde mannens position och underbyggde hans arbete.¹⁵ Med andra ord hävdar Rönholm att männens rädsla för kvinnans utökade rättigheter handlade om att om kvinnan lämnade den sfär hon tillhörde skulle inte bara den rämna på grund av avsaknad av medlemmar, genom att urholka systemet på traditionella kvinnoroller försvann männens traditionella roller som var satta i samband med dessa och hela samhällsordningen rännade. Denna undersökning är av intresse för mig då den behandlar samma debatt som ligger till grund för denna uppsats. Frågan som Rönholm ställer sig handlar främst om kvinnan som studerande, men i och med det motstånd han har funnit i debatten berörs även andra roller som kvinnan tillskrevs.

Om kvinnans möjligheter och svårigheter under 1800-talet, och början på 1900-talet, skriver Gunnar Qvist i boken *Konsten att bli en god flicka – Kvinnohistoriska uppsatser*. Boken är sammansatt av tolv stycken uppsatser som på olika sätt belyser behandlingen av kvinnan i hemmet, i arbetslivet, i utbildning, i historieskrivningen och samhället i stort.¹⁶ Qvist skriver om hur den svenska opinionen ställde sig till kvinnans roll i början under 1800-talet. Religiösa föreställningar, politiska konservativa åsikter, romantiska och litterära ideal satte kvinnan på en piedestal som en oskuldsfull och självupppoffrande varelse. Hon saknade värde i sig själv, endast som bihang till en man kunde hon vara nyttig.¹⁷ I detta samhälle var det svårt för kvinnan att skapa sig en ny roll, men i takt med att samhället förändrades skapades nya förutsättningar och försörjningsmöjligheter för henne. Den underordnade ställning som hon intagit under den tidigare delen av 1800-talet luckrades upp och arbetsfrihet skapades. De reformer som genomfördes (näringsfrihet, arvsrätt och ogift kvinnas myndighet) gynnade främst de ogifta medelklasskvinnorna.¹⁸ Däremot var utbildningsvägarna inte lika öppna, och när de väl öppnades var det främst för att skapa lärarinnor till medelklassens unga kvinnor.¹⁹ Qvist skriver vidare att trots ökade rättigheter för kvinnor, och slutligen juridisk jämställdhet med män, går det inte att se att detta var helt genomfört i praktiken.²⁰ Han påpekar att de reformer som genomfördes inte var av ideologiska orsaker utan att motiven istället var rent ekonomiska, då marknadens behov av

---

¹⁴ Rönholm, s. 67-76.

¹⁵ Rönholm, s. 220-222.

¹⁶ Gunnar Qvist (1978), *Konsten att bli en god flicka: Kvinnohistoriska uppsatser*, Stockholm: Liber Förlag, passim

¹⁷ Qvist, s. 12-18.

¹⁸ Qvist, s. 83-100.

¹⁹ Qvist, s. 198.

²⁰ Qvist, s. 108.

arbetskraft hela tiden har styrt. De förändringar som genomfördes till kvinnans fördel var alltid på männens villkor och det var hon som skulle anpassa sig till ett samhälle som hade mannen som norm.²¹ Om man bortser från Qvist genusperspektiv är det han skriver om kvinnors möjligheter och rättigheter av intresse då det hjälper att sätta in kvinnan i samhället som 1865/66 års riksdagsmän lever i.

Ytterligare forskning om kvinnans möjligheter under 1800-talets senare del står Gunhild Kyle för. I hennes fall handlar det mer om möjligheter till utbildning, mer specifikt om flickskolan. I boken *Svensk flickskola under 1800-talet* redogörs för flickskolorna och deras utveckling. Kyle gör i sin undersökning nedslag vid olika debatter som fördes av männen vid makten angående flickors utbildning. Under perioden 1844-74 är det speciellt 1866 års flickskolekommitté som behandlas.²² Det som främst diskuteras i när ämnet flickskolan behandlas av de styrande vid tiden runt 1866 är vilket syfte den bör ha. Den inställning som vinner här är idén om flickan skulle fostras för sin roll i hemmet, och de som inte blev gifta hade genom sin flickskoleutbildning en möjlighet till försörjning.²³ Även om förutsättningarna för flickskolans roll sedan förändras, något som 1885 års flickskolekommitté behandlar²⁴, är det intressant att stanna upp vid denna tidigare period. De riksdagsmän som behandlar frågan om flickskolan 1866 är desamma som behandlar frågan om kvinnans utökade medborgerliga rättigheter utifrån Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets bet. nr. 39. Kyle har i sin undersökning av högre undervisning för flickor under perioden 1844-74 delat in de argument som används i de av henne analyserade debatterna i fem kategorier: ”undervisningssituationen” [handlar om pedagogik och ekonomi på flickskolorna], ”kvinnoideologi” [handlar om kvinnans särart och hur man håller det rättvist mellan könen], kvinnans roll i samhället [handlar om kvinnans uppgift], socialpolitiska argument [handlar om elevernas klasstillhörighet och ekonomiska situation] och slutligen de statsfinansiella argumenten. Hennes slutsats är att det är svårt att dra en gräns mellan hur de argument som används faller in under dessa kategorier, då de flesta inte bara hör till en enda.²⁵ En liten del av den undersökning som Kyle berör gäller inte bara perioden som min uppsats handlar om utan är en alltså en analys av riksdagsmännens agerande och åsikter i frågan om flickskolor, därför är den intressant för denna undersökning.

Både Qvist och Kyles undersökningar är utgivna på 1970-talet men redan i slutet av 1960-talet skrev Greta Wieselgren *Den höga tröskeln – Kampen för kvinnas rätt till ämbete*. Även i denna bok är kvinnans utökade rättigheter under 1800-talet det centrala, men här ligger fokus på de universitetsutbildade kvinnornas rätt till offentliga tjänster på samma villkor som männen.²⁶ Enligt Wieselgren är en milstolpe på vägen mot kvinnors möjlighet i offentlig tjänst just öppnandet av universiteten. Och detta öppnande var i sig en följd av debatten som följde på Allmänna Besvärs och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39. Två kungliga brev, det första 1870 och det andra

---

²¹ Qvist, passim.

²² Gunhild Kyle (1972), *Svensk flickskola under 1800-talet*, Göteborg: Kvinnohistoriska arkiv, s. 174-82.

²³ Kyle, s. 78-88.

²⁴ Kyle, s. 89-96.

²⁵ Kyle, s. 180-81.

²⁶ Greta Wieselgren (1969), *Den Höga tröskeln – Kampen för kvinnas rätt till ämbete*, Lund: Gleerups, passim.

1873, gav i tur och ordning först rätt för kvinna att ta studentexamen och läsa medicin och det senare öppnade alla fakulteter för kvinnor förutom den teologiska fakulteten och högre juridisk utbildning.²⁷ Wieselgrens undersökning snuddar enbart vid min uppsats debatt och fortsätter sedan även att avhandla vad som hände med kvinnans akademiska möjligheter. Detta är användbart för att sätta den undersökta debatten på rätt plats i den tidsaxeln som följer ämnet kvinnans utökade möjligheter.

De fyra ovanstående undersökningarna har på olika sätt beröringspunkter som kan kopplas till denna uppsats. Detta är användbart för analysen av uppsatsens material även om min teoretiska utgångspunkt inte är densamma som den Rönholm, Qvist, Kyle och Wieselgren antagit.

Det samhälleliga perspektivet

Ytterligare ett perspektiv som kan användas på debatten om kvinnans utökade rättigheter är ett samhälleligt sådant. Detta för att öka läsarens kunskap om det samhälle som de undersökta riksdagsmännen levde och verkade i, något som uppsatsens framlängesperspektiv förordar.

Ur det samhälleliga perspektivet skriver Inger Hammar i *Kvinnokall och kvinnosak: några nedslag i 1800-talets debatt om genus, medborgarskap och offentlighet* i det hon avhandlar kvinnans syfte och samhällsplatser under 1800-talet. Hennes avstamp tas i tesen att det under denna period var den Lutherska samhällssynen som bidrog till det som slutligen ledde till kvinnans emancipation, och att man inte kan bortse från de religiösa argumenten i de debatter som fördes då dessa i många fall sågs som det enda sanna²⁸. En religiös samhällelig grundinställning under denna period var att kvinnan var given mannen till hjälp och biologin förbestämde henne till barnafödande. Samtidigt kom de liberala idéerna om individens frihet tillströmmande på 1800-talet och detta skapade debatt och motsättningar mellan de två lägren.²⁹ Även hos landets beslutsfattare blåste denna tid förändringens vindar och de hade makten att utöka kvinnans rättigheter. Det var hos dessa män som möjligheter fanns att knyta samma de två motstående sidorna och argumentera för de nya idéerna utan att för den skull ta avsteg från det religiösa samhället.³⁰ Hammar skriver om att detta blev mycket aktuellt under ståndsriksdagen 1865/66 då ett förslag om att kvinnan ”skulle medges tillträde till högre utbildning och nya verksamhetsområden” hade uppkommit. Debatten som följde på Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet betänkande nr. 39 kom alltså, enligt Hammar, att föras mellan förespråkare till religiös tradition och liberaler, där båda sidor uttalat fanns inom tre av stånden. Det fjärde ståndet, Bondeståndet, beslutade snabbt att bifalla betänkandet utan motstånd. Debattens två läger av riksdagsmän som endera förespråkade kvinnans emancipation eller den gamla samhällsordningen använde båda bibeln i sina argument. Oavsett vilken inställning de hade var samhället under förändring och i och med tillkomsten av

---

²⁷ Wieselgren, s. 14-17.

²⁸ Inger Hammar (2001), ”Kvinnokall och kvinnosak: några nedslag i 1800-talets debatt om genus, medborgarskap och offentlighet”, i *Kvinnor på gränsen till medborgarskap – Genus, politik och offentlighet 1800-1850*, Christina Florin och Lars Kvarnström (red), Stockholm: Atlas, s.117.

²⁹ Hammar, s. 116-120.

³⁰ Hammar, s. 146.

en tvåkammarriksdag, där prästerna inte hade en självskrivna plats, var ett första steg taget mot en sekularisering av samhället.³¹ Hammars infallsvinkel är intressant då det visar ytterligare en aspekt av ta vara på. I en analys av samhället måste man försöka förstå det och hur beslutsfattarna hade det. Just riksdagen 1865/66 var den sista av sitt slag, den sista ståndsriksdagen. Detta faktum måste självklart ha inverkat på beslutsfattarna, då särskilt prästerna, som säkerligen förstod att det samhälle som de verkade i skulle förändras, även om förändringens hastighet berodde på vilka beslut de tog.

Ännu ett samhällsligt perspektiv, där fokus ligger på olika möjligheter för kvinnor i olika klasser, ger Sten Carlsson i avhandlingen *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor – Ogifta Kvinnor i det svenska ståndssamhället*. I denna berättas att den sjunkande giftermålsfrekvensen och ökade giftermålsåldern, hos främst kvinnor, under 1800-talet skapade problem på arbetsmarknaden, och samhället som stort, då de inte fanns lämplig sysselsättning åt alla.³² Carlsson utgår från detta och redogör för de möjligheter som stod kvinnor av olika stånd till buds. Här behandlas adelns, prästerskapets, borgerskapets och allmogens kvinnor först var för sig. Sedan görs en jämförelse och erbjuds en förklaring till att dessa kvinnor hade så olika förutsättningar och möjligheter i ett samhälle där de juridiska rättigheterna var lika för alla kvinnor.³³ Enligt författaren kan man se tradition, social kontroll och brist på rörlighet hos vissa stånds kvinnor som en del av problematiken med en sjunkande giftermålsfrekvens, samtidigt som samtidigt som männens ökade mobilitet, möjligheter, umgänge över klassgränserna ökade.³⁴ Carlsson skriver att det var det växande kvinnoöverskottet, och bristen på sysselsättning, som satte igång kvinnodebatten³⁵ och detta är i allra högsta grad viktigt för denna uppsats. De argument och ställningstagande som denna undersöknings riksdagsmän framför kan ha sin grund i de svårigheter som 1800-tals kvinnan hade i form av sysselsättningsmöjligheter.

Politikerperspektivet

De riksdagsmän vars ställningstagande och argument jag redogör för i denna undersökning var i många fall inte bara medlemmar av ett stånd. I flera fall hade riksdagsmännen 1865/66 en tydlig politisk tillhörighet. Om detta står skrivet i boken *Partiliv i Ståndsriksdagen – Adel och borgare 1850-1865* som består av fem stycken delundersökningar av olika författare som sammanställt förteckningar över Borgarståndets och Adels medlemmar under mitten av 1800-talet. De olika undersökningarna behandlar adelsståndet eller borgarståndet under olika perioder och olika partigrupperingar som kan utläsas inom dessa riksdagsstånd.³⁶ Trots att det är eventuella partier som undersöks i denna bok och att dessa faktiskt existerat i större utsträckning än vad tidigare forskning visat, påpekar flera av författarna att det inte är

---

³¹ Hammar, s. 128-148.

³² Sten Carlsson (1978), *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor: Ogifta Kvinnor i det svenska ståndssamhället*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international, s. 9-10.

³³ Carlsson, passim.

³⁴ Carlsson, s. 109-114.

³⁵ Carlsson, s.10.

³⁶ *Partiliv i Ståndsriksdagen – Adel och Borgare 1850-1865*, Stockholm: Almqvist och Wiksell, (1977), passim.

frågan om den typ av modernt partiväsande som uppstod först under tvåkammarriksdagen utan en form som saknar tydlig organisation, ihållighet och partiprogram.³⁷

En av de två delar i *Partiliv i Ståndsriksdagen* som är av störst intresse för denna uppsats är Andreas Tjernelds *Björckar och Muréner – Partiaktivitet vid borgarståndets elektorsval 1859-1865*. Han skriver om den omsättning på ledamöter som borgarståndet fick efter en reform från 1858, vilken innebar att fler än burskapsägare fick rösträtt (övriga näringsidkare, magistratspersoner och hus- och tomtägare). En omsättning som innebar att ståndet förnyades och förändrades vad det gäller ledamöter och deras sociala och ideologiska tillhörighet.³⁸ Det fanns, enligt Tjerneld, inom ståndet två huvudsakliga parti grupperingar (där parti definieras som en ”medveten politisk medverkan”³⁹) som hade namn efter dess frontfigurer, Björckar och Muréner. Det förstnämnda har klassats som liberalt och reformvänligt medan det senare under årens lopp setts som konservativt.⁴⁰ Det som undersökningen visar är att partitillhörigheten under de riksdagar som undersökts är relativt stark, där ledamöterna håller sig till samma grupp, det är endast avvikande åsikt i riktigt stora sakfrågor som får ledamöter att byta gruppering. Vad det gäller anledningarna till hur/varför ledamöterna valde grupp ser Tjerneld två huvudsakliga, ideologi och intresse, där den tidigare betydelse minskade något under 1860-talet, jämfört med 1850-talet.⁴¹ Trots konstaterande att partitillhörighet kan anses finnas hos borgarståndets ledamöter varnar författaren för att generalisera alltför mycket, i vissa sakfrågor kunde de, och gjorde också, inta ett annat ställningstagande än andra i ”partiet”.⁴² Då det i denna undersökning återfinns ett register över ledamöterna i Borgarståndet kan jag få reda på vilken partitillhörighet de för denna uppsats aktuella riksdagsmän inom detta stånd hade.⁴³

Om ytterligare partitillhörighet i ståndsriksdagen kan jag läsa i Göran B. Nilssons *Partiarbetare och partimän på 1865 år riddarhus – Källor, funktioner, strukturer*. I denna undersökningsdel redogörs för partiverksamheten inom Adelsståndet som hade något annorlunda förutsättningar för partiverksamhet då dess medlemmar var självskrivna och inte folkvalda. Den verksamhet som fanns byggde på att adelsmän hade råd och lust att medverka vid riksdagen, om bara dessa kriterier uppfylldes fanns det inget som sa att det var den egna ätten man behövde representera. På grund av detta kunde variationerna i deltagande ledamöter variera från riksdag till riksdag.⁴⁴ Under riksdagen 1865 var den största sakfrågan representationsreformen [som även var en viktig fråga inom Borgarståndets Partiställningstagande, se ovan].

---

³⁷ *Partiliv i Ståndsriksdagen*, s. Passim.

³⁸ Andreas Tjerneld (1977), ”Björckar och Muréner – Partiaktivitet vid borgarståndets elektorsval 1859-65”, ur *Partiliv i Ståndsriksdagen: Adel och Borgare 1850-1865*, Stockholm: Almqvist och Wiksell, s. 49-55

³⁹ Tjerneld, s. 49.

⁴⁰ Tjerneld, s. 61 & 72.

⁴¹ Tjerneld, s. 83-91.

⁴² Tjerneld, s. 88.

⁴³ Tjerneld, s. 96-98.

⁴⁴ Göran B. Nilsson (1977), ”Partiarbetare och partimän på 1865 år riddarhus – Källor, funktioner, strukturer”, *Partiliv i Ståndsriksdagen: Adel och Borgare 1850-1865*, Stockholm: Almqvist och Wiksell, s. 171-172.

Gällande detta skriver Nilsson att det inom adeln fanns en Riddarhusvänster (som efter som mötesplats ibland benämns Suede⁴⁵) och en Riddarhushöger (som efter sin mötesplats i bland benämns Phoenix⁴⁶) där den tidigare var för en reform och den senare ställde sig mer konservativt och emot reformen.⁴⁷ Trots att ledamöterna hade en medfödd rätt att närvara vid riksdagen fanns det ändå metoder att använda sig av för de båda sidorna vad det gällde att få över röster som var osäkra. Genom fullmakt för någon av 709⁴⁸ röstberättigade adelsmännen vid 1865/6 års riksdag skaffade sig både högern och vänstern röster (221 stycken under den aktuella riksdagen⁴⁹), ofta genom att betala för dem, och detta stred inte mot riddarhusförordningen.⁵⁰ Trots det resonemang som Nilsson för kring ställningstagande i höger (konservativt) eller vänster (liberalt) i representationsfrågan fortsätter han med att klargöra att de flesta ledamöterna inte generellt hade tagit ställning för eller emot någon av dessa politiska falanger.⁵¹ Det är alltså inte nödvändigtvis så att alla de ledamöter som Nilsson har ställt upp i sitt register över Adelsståndets medlemmar är aktiva partiarbetare liksom de inte behöver ha tagit ställning i frågan.⁵² Registret hjälper mig att i fallet om representationsfrågan dela in de flesta av denna uppsats riksdagsmän inom Adelsståndet i konservativa eller liberala, och beroende på resultat kan det möjligtvis gå att, med försiktighet, använda denna information till andra sakfrågor.

Ovanstående forskning om partiliv kan jag främst använda mig av när det gäller frågeställningen om ställningstagande och eventuell politisk tillhörighet eftersom detta kan förtydliga varför riksdagsmän, iallafall inom Adelsståndet och Borgarståndet tog ställning som de gjorde. Även om jag inte kan generalisera ledamöternas ideologiska ställningstagande från andra sakfrågor, kan de vara möjligt att förklara några av deras uttalande i den för denna uppsats aktuella debatt om jag använder mig kunskapen om deras tidigare ställningstaganden i andra frågor.

Bakgrund

Bakgrunden till denna undersökning tar avstamp i två olika världar. Det är viktigt att få en bild av kvinnan under den här perioden och hennes eventuella möjligheter/svårigheter. För att se var kvinnan är på väg måste vi veta var hon har varit. Vidare är det av intresse för uppsatsen att titta på riksdagstraditionerna under den aktuella perioden och hur debatten fungerade för att få en förståelse för den värld som de undersökta männen levde och verkade i.

Kvinnans förutsättningar

Under detta avsnitt redogörs för den svenska 1800-tals- kvinnans förutsättningar

---

⁴⁵ Nilsson (1977), passim.

⁴⁶ Nilsson (1977), passim.

⁴⁷ Nilsson (1977), s. 184-187 & 216-220.

⁴⁸ Nilsson (1977), s. 203.

⁴⁹ Nilsson (1977), s. 203.

⁵⁰ Nilsson (1977), s. 202-216.

⁵¹ Nilsson (1977), s. 235-236.

⁵² Nilsson (1977), s. 253 & 323-352.

Kvinnans arvsrätt och myndighet

I västvärlden har frågan om kvinnans plats i samhället varit på tapeten sedan franska revolutionen. Den ställning hon haft har oftast varit starkt knuten till familjen vilken har setts som en enhet med ekonomiska och rättsliga skyldigheter och rättigheter. Familjens överhuvud har varit mannen och det var hos honom rätten till att bestämma över familjen låg. Då samhället förändrades, och industrialiserades, ökade behovet av arbetskraft.⁵³ Vad mer är att det gamla giftermålsmönstret började luckras upp och andelen ogifta kvinnor med försörjningsbehov ökade.⁵⁴ En av de första reformerna som genomfördes i Sverige till förmån för kvinnan var den om lika arvsrätt 1845. Här var kanske först och främst anledningen dock inte att gynna kvinnliga arvtagerskor utan främst att splittra de gamla adelssläkternas ekonomiska makt, detta genom att tvinga de gamla jordegendomarerna att delas.⁵⁵

Nästa stora reform till förmån för kvinnan kom 1858 och innebar att en ogift kvinna blev myndig vid 25 års ålder. Även här kan man ifrågasätta motivet till reformen. Först och främst skulle det underlättas för näringslivet att anställa kvinnor, näringsfrihetsförordningarna från 1846 förde med sig ett stort antal arbetstillfällen men krävde myndiga kvinnor då det var alldeles för mycket jobb med att hitta förmyndare till ogifta arbetsföra kvinnor. Myndigheten som kvinnan vann 1858 var av en ekonomisk art, hon hade fortfarande ingen rättighet att själv bestämma över vem hon skulle gifta sig med. Inte heller blev en gift kvinna myndig, utan befann sig fortfarande under sin makes förmyndarskap, hon hade visserligen arbetsrätt men det var upp till mannen att bestämma om hon fick använda sig av denna rätt.⁵⁶

Både frågan om kvinnans arvsrätt och om hennes myndighet gick emot det manliga ”släkttänkandet” som var förhärskande i det mansdominerade förindustriella produktionssamhället. Kvinnans möjlighet till att splittra familjens jord och agera på eget bevåg i frågor som kunde gå stick i stäv med vad som ansågs bäst för familjen skulle till varje pris undvikas.⁵⁷

Kvinnans möjligheter på arbetsmarknaden

Under början av 1800-talet rådde det under tjänstehjonsstadgan arbetstvång, vilket innebar i praktiken att ogifta arbetsföra kvinnor var tvungna att arbeta då det var olagligt för dem att vara överksamma.⁵⁸ Däremot passade inte detta på årsbasis, med husbondes ansvarighet, uppbyggda system det nya industrisamhället där rörlighet och självansvar var viktiga egenskaper hos arbetskraften.⁵⁹ Ett steg i rätt riktning var ogift kvinnas myndighet⁶⁰ men andra problem kvarstod. Först och främst hade vi i Sverige fram till 1800-talets mitt kvar ett föråldrat skråsystem som hindrade kvinnor inom hantverksyrken. Vidare gick rätten att inneha offentliga tjänster, liksom att utbildas för dem, oavkortat till män. En anledning till att arbetsmarknaden öppnades var helt enkelt

---

⁵³ Gunhild Kyle och Gunnar Qvist (1974), *Kvinnorna i männens samhälle*, Stockholm: PA Nordstedt & Söner, s. 7-10.

⁵⁴ Rönnholm, s. 220.

⁵⁵ Kyle och Qvist, s. 11.

⁵⁶ Kyle och Qvist, s. 11-12.

⁵⁷ Qvist, s. 172.

⁵⁸ Qvist, s. 18.

⁵⁹ Qvist, 176.

⁶⁰ Kyle och Qvist, s. 11-12.

ekonomin, det var billigare att anställa kvinnor.⁶¹ En ytterligare anledning var det överskott på ogifta ståndskvinnor som fanns. Adeln och borgerskapet döttrar behövde försörjas eller kunna försörja sig själva, och de senare gjordes möjligt genom reformerna under mitten på 1800-talet.⁶²

Kvinnor har till skillnad från ovan nämnda områden [yrken som bygger på någon slags kvalificerat kunnande] alltid haft en självklar plats inom industrin. De har istället här ofta, tillsammans med barn, varit den föredragna typen av människa att anställa. Samtidigt var den utbildningsnivå som krävdes inom detta arbetsområde obefintlig. En följd av detta var att uppgifterna kvinnor fick inom industrin var enkla och arbetena var lågavlönade.⁶³

Kvinnans skolning

Den 1842 instiftade allmänna folkskolan, som hade till syfte att alla barn i det utvecklande svenska samhället baskunskaper, diskriminerade flickor. Föräldrar gavs möjlighet att korta ner flickornas utbildning till förmån för arbete i hemmet istället, denna möjlighet levde kvar en bit in på 1900-talet. När så kvinnor började få tillträde till mer kvalificerade tjänster, i linje med sin myndighet och sitt försörjningsbehov, behövde flickorna [då främst de som tillhörde de högre stånden] inte bara baskunskaper utan även kunskaper på gymnasienivå i vissa ämnen. Dessa skulle de få i högre flickskolor, då det inte fanns en tanke på att öppna pojkarnas läroverk för flickor.⁶⁴ 1866 års flickskolekommitté instiftades med uppdrag att undersöka behovet och målet med flickskolor på en statlig nivå (privata flickskolor hade redan grundats i Sverige från slutet av 1700-talet⁶⁵) och det som denna kom fram till var att flickornas framtida roll var fortfarande i hemmet och det var detta de skulle fostras för, samtidigt erkändes svårigheterna för alla kvinnor att bli gifta och därför ansågs skolorna kunna fulla ett behov av att ge dessa kvinnor utbildning för att kunna försörja sig.⁶⁶ Det var länge inte tal om att dessa flickskolor skulle leda till studentexamen, som krävdes för universitetsstudier, vilket betydde att privata studier krävdes av flickor som ville studera på högre instanser.⁶⁷ Det är med detta i åtanke som debatten om kvinnans utökade medborgerliga rättigheter, bland annat hennes möjlighet till högre studier, ska beaktas.

Politikernas förutsättningar

Under detta avsnitt redogörs för den politiska bakgrunden som ledde fram till Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39 och vilka vägar som beslutet behövde ta innan lagstiftning och förändring kunde ske.

---

⁶¹ Kyle och Qvist., s. 14-15.

⁶² Qvist, s. 176-180.

⁶³ Kyle och Qvist, p 14-15.

⁶⁴ Qvist, s. 197-198.

⁶⁵ Kyle, s. 40-41.

⁶⁶ Kyle, s. 78-88.

⁶⁷ Rönnholm, s. 76.

Den svenska ståndsriksdagens förändring

De politiska förändringar som genomfördes i Sverige under andra hälften av 1800-talet bottnade i händelser som inträffade långt tidigare. En av förutsättningarna var Gustav III:s statskupp 1772 som återinförde ett despotiskt styre och ändade mer än ett halvt sekel av partimotsättningar i den svenska riksdagen.⁶⁸ Det styre som förutsattes i det Gustavianska statsskicket var närvaron av en stark och ”kraftfull regent”. Detta saknades under de senare åren av Gustaf IV Adolfs regeringsår och det var detta, tillsammans med misslyckad krigföring, som ledde till 1809 års ”revolution” och kungens avsättning.⁶⁹ Den Riksdag som sammankallades efter revolutionen av den nya statschefen Hertig Karl var den första riksdagen på 9 år. Dess främsta uppgift var att besluta om tronföljden och att bestämma formerna för en ny författning.⁷⁰ Det ligger nära till hands att anta att följden av en revolution, om än en oblodig sådan skulle leda till borttagandet av en på många sätt föråldrad ståndsorfattning.⁷¹ Problemet som många såg med ståndsriksdagen under 1800-talet var den begränsade rätten till representation för vissa grupper (främst förmögna personer som inte kunde inordnas i ett stånd) i samhället⁷² och många röste höjdes för en förändring av detta i den sammankallade riksdagen 1809.⁷³ I slutändan valdes en väg som i sig var nydanande men inte skakade ständerna i grundvalarna.⁷⁴

Maktfördelning och systemets gång

Förändringarna som genomfördes var inspirerade av svensk politisk tradition och innebar en tydlig maktfördelning. Den styrande makten låg hos kungen men influerades av statsråden vars råd kungen skulle höra. Kungen hade plats i högsta domstolen med två röster, annars var denna juridiska instans en självständig verksamhet som utövade den dömande makten.⁷⁵ Slutligen låg den lagstiftande makten hos riksdagen med sin bibehållna fyrståndsrepresentation. Riksdagen var ensam om att bestämma över beskattning men delade den lagstiftande makten med kungen.⁷⁶ Ordningen för lagstiftning skedde som följer; en proposition från kungen eller en motion ifrån en riksdagsman ledde till utskottsbehandlande som i sin tur ledde till riksdagsdebatt och beslut i de olika stånden (inte sällan återremiss), slutligen kunde ett förslag som blivit behandlat återigen hamna hos kungen för regeringsbeslut i frågan. Detta ledde i förlängningen till en ineffektivisering av ett redan trögt system.⁷⁷ Det krävdes tre stånds medgivande för att få igenom ett förslag och även om en yttlig enighet fanns så kunde det finnas dispyter om detaljer som i sin tur ledde till

---

⁶⁸ Erik Fahlbeck (1934), *Ståndsriksdagens sista skede, Sveriges Riksdag*, Band 8, Stockholm; Utgiven enligt beslut av 1926 års Riksdag, s. 24.

⁶⁹ Fahlbeck, s. 14.

⁷⁰ Fahlbeck, s. 18-19.

⁷¹ Fahlbeck, s. 22.

⁷² Fahlbeck, s. 439-443, Christer Ahlberger och Lars Kvarnström (2004), *Det svenska samhället 1720-2000 – Böndernas och arbetarnas tid*, Lund: studentlitteratur, s. 160.

⁷³ Fahlbeck, s. 22.

⁷⁴ Fahlbeck, s. 54-55.

⁷⁵ Fahlbeck, s. 57-61.

⁷⁶ Fahlbeck, s. 57-61, Nygren, s. 113, Ahlberger och Kvarnström, s. 159.

⁷⁷ Nygren, s. 113.

återremitterande eller avslag.⁷⁸ Angående ståndens sammansättning så var denna fram till 1858 homogen då kraven för tillträde till riksdagen var snäva och oflexibla. Genom en reform förändrades kraven och även sådana som tidigare inte haft möjlighet till politiskt inflytande kunde få detta genom borgar- och bondestånden trots att de inte innehade de traditionella yrken som tidigare hade krävts för representation i dessa stånd.⁷⁹

Allmänna besvärs och ekonomiutskottet och dess betänkanden

Det är i detta något krångliga system som utgångspunkten för denna uppsats undersökning återfinns. Bland de utskott som sammanträdde i riksdagen var Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet. Detta hade på sin lott att behandla olika ärenden gällande ”rikets allmänna hushållning och administrativa lagstiftning”.⁸⁰ Som alla utskott byggde deras förslag, som nämnt ovan, på kungliga proportioner eller motioner från riksdagsmän. Betänkande nr. 39 var en följd av två motioner som skrivits i november 1865. Författarna till dessa motioner, nr. 313 i bondeståndet och nr. 125 i borgarståndet, skrivna av ledamöterna Carl Johan Svensén och Carl Fredrik Ridderstad. Motionerna handlade främst om att ge kvinnor rätt till att avlägga universitetsexamina på samma villkor som män, möjlighet för kvinnor att ta anställning inom post- och telegrafverken och inom övriga civila befattningar där hon kunde anses lämplig.⁸¹ Efter behandling i utskottet omvandlades dessa motioner till ett betänkande som skulle debatteras i de olika stånden innan beslutet om vilka önskemål i ärendet som riksdagen skulle framföra till Kungl. Maj:t, som var den yttersta beslutsfattande instansen.

I Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39 föreslås att kvinnor skall ha rätt att inneha tjänster och befattningar som hon är kvalificerad till samt att hon skall kunna delta i universitetsstudier och som följd av detta avlägga universitetsexamina. Detta uttrycks som följer:

[...] Rikets ständer måtte i underdådig skrivelse till Kong. Maj:t, med anmälan, att Rikets ständer anse befodringsrätt till tjänster och befattningar, hvartill qvinna kan pröfvas lämplig, hädanefter böra henne tillkomma, när hon visar sig därtill äga erforderliga kunskaper och skicklighet, och fördenskull rättighet böra medgifvas qvinna att såväl vid de högre elementarläroverken undergå s. k. afgangsexamen, som vid rikets universiteter och dithörande anstalter deltaga i undervisningen och anlägga inom de verldsliga fakulteterna förekommande examina [...] ⁸²

I debatten som följde på betänkande nr. 39 återfinns många olika argument för och emot ett bifall. Det resultat som debatten fick var slutligen en återremiss till Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet. Som resulterade i ett reviderat förslag som i sin tur antogs av riksdagen ledde till Rikets ständers underdådiga skrivelse nr. 74.⁸³ Denna skrivelse antogs 1870 av Kunglig majestät och innebar för kvinnan att hon fick avlägga examen på läroverk och tillgång till universitetens läkarutbildningar, samt

---

⁷⁸ Fahlbeck, s. 434-436.

⁷⁹ Tjerneld, s. 49-55.

⁸⁰ Nygren, s. 113.

⁸¹ MBd 1865/66:313 och MBg 1865/66:125, passim.

⁸² ABEU 1865/66:39, s. 13.

⁸³ ABEU 1865/66:39, 75, 84 och 93, passim.

rätt att avlägga läkarexamen.⁸⁴ Trots att kvinnan genom detta beslut hade kommit närmre fullständiga medborgerliga rättigheter fanns det många beslut kvar för de styrande männen att ta innan jämställdhet mellan könen.

Undersökning

Detta är den centrala delen i uppsatsen. Här redogörs för resultaten och resoneras kring dem. För att tydliggöra dessa resultat är detta kapitel uppdelat efter frågeställningarna som ställs i inledningen vilket innebär att det inleds med en redovisning av de ställningstaganden som riksdagens stånd och ledamöter tog i frågan. Sedan följer en redogörelse för de olika roller i samhället som kvinnan tilldelas av de aktuella ledamöterna. Slutligen görs en undersökning om vilka förhållanden som går att utläsa mellan ledamöternas ställningstaganden och eventuella politiska tillhörighet. Detta kapitel avrundas med ett avsnitt som behandlar utfallet i debatten och vad den i förlängningen ledde till.

Olika ställningstaganden till utökandet av kvinnans medborgerliga rättigheter Till att börja med ska det undersökta materialet användas till att klargöra vilka ställningstaganden som de olika riksdagsstånden, och dess ledamöter, intagit i frågan om kvinnans utökade medborgerliga rättigheter. Ställningstagandena i stånden visar på en generell inställning, medan riksdagsmännens ställningstagande visar på deras enskilda åsikt. Det generella ställningstagandet återfinns i varje stånds omröstning medan de enskilda återfinns i argumenten som de talande ledamöterna har framfört, och som i vissa fall har bifallits av andra ledamöter.

Under denna rubrik ska de olika ställningstagandena redovisas. De har för enkelhetens skull staplats upp i kategorier, utan inbördes ordning, som försetts med bokstäver. Härunder följer en redogörelse för dessa olika kategorier och vilken uppslutning de fått i riksdagsstånden. Det är enbart de riksdagsmän som talar i debatten, eller lämnar bifall till talare, som kan räknas vad det gäller enskilt ställningstagande, därför behöver detta ej vara representativt för hela ståndets ställningstagande.

Ställningstaganden i debatten

I riksdagsprotokollen från den aktuella debatten hade flera ledamöter ställningstaganden som mer eller mindre avvek från Allmänna Besvär- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39. Sju av dessa män ansåg tydligen att de existerande alternativen till beslutsresultat (bifall, avslag eller återremiss) var otillräckliga då de istället framlade egna förslag som en följd av sina avvikande åsikter. Dessa förslag blev i olika utsträckning anammade av upphovsmännens ståndsfränder och spelar också olika stor betydelse när det kommer till ståndets slutgiltiga beslut.⁸⁵ Härunder följer en uppgradering av de olika förslagen som riksdagsmännen hade att sluta upp kring. Förslagen är uppställda utan att vara stånds-specifika och har ingen speciell inbördes ordning.

---

⁸⁴ SFS 1870:32.

⁸⁵ Ad 1865/66:2, s. 275-325, Pr 1865/66:2, s. 182-208, Bg1865/66:2, p 21-42 & 120-139, Bd 1865/66:2, s. 229-235, passim.

A. Bifall: Riksdagspolitikerna som förordade detta godkände Bet. nr. 39 i sin helhet

B. Återremiss: Detta innebar att förslaget skulle skickas tillbaka till utskottet för omarbetning, då gärna efter specifika förslag från de olika stånden, och sedan genomgå ytterligare ett beslutsvarv hos stånden.⁸⁶

C. Nils Samuel von Kochs (Ad) förslag: Detta förslag innebar bifall men med ett tillägg efter ordet ”lämplig” som lydde som följer:”[...]och derifrån hon icke enligt grundlag eller civillag är utesluten[...]”⁸⁷. Detta för att garantera att vissa yrkesområden förblev manliga.

D. Professor Sigurd Ribbings (Pr) reservation (som framförs redan som tillägg till betänkandet): Detta förslag innebär ett avslag till Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande och förespråkar istället att kvinnan skall kunna avlägga avgångsexamen vid läroverk för att bedriva studier inom medicin, för att kvinnliga läkare lämpar sig bäst till kvinnor men inte till offentliga läkarplatser. Vidare anser Ribbing att om kvinnan därtill är lämplig och ”kompetent” skall hon kunna erhålla anställning vid post, telegraf eller järnväg.⁸⁸ Detta kan ses som en inskränkning av Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39

E. Magnus Huss (Ad) förslag: Detta innebar en inskränkning av Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39 och denne ledamots förslag innehöll tre delar. 1: Att det skulle undersökas om kvinna skulle vara lämplig skulle beredas plats att studera vid de medicinska fakulteterna och utöva läkaryrket. 2: Att kvinna efter avlagt kunskapsprov skulle ha möjlighet att få anställning vid järnvägen och post- och telegrafverken. 3: Att kvinna som genomgått utbildning vid ett lärarseminarium skulle ha möjlighet att anställas vid ”lägre elementarläroverk och pedagogier”.⁸⁹

F. Avslag: Ett definitivt nej till betänkandet.

G. Fredrik Georg Isbergs (Bg) förslag: Det förslaget som hr. Isberg kom med ansåg han skulle utredas av regering och sedan läggas på riksdagens bord under en kommande riksdag, det löd: ”[...] kvinna beredas tillfälle till anställning vid till exempel post-, tull-, telegraf-, banko-, och riksgäldsverken, jernvägarne, skolorna, [...] äfvensom rätt att utöva apotekareyrket och såsom läkare praktisera, [...]”⁹⁰ Detta kan ses som en inskränkning av Allmänna besvärs och ekonomiutskottets betänkande nr. 39.

H. Rikard Teodor Carléns (Bg) förslag: Denne ledamot förordar först en återremiss med argumentet att förslaget från Allmänna besvärs och ekonomiutskottet inte är tillräckligt genomarbetat.⁹¹ När han får ordet en andra gång föreslår han istället att Riksdagen ska föreslå för regeringen att kvinnan i större utsträckning ska få tillträde till tjänster inom ”[...]telegraf-, tull- och postverken, åtskilliga räkenskapsverk, jernvägarne och skolorna [...]”⁹². Kvinna bör också ha tillträde till medicinska studier till vilka hon kan anses lämplig,⁹³ förslagsvis utbildas till kvinnoläkare eller

---

⁸⁶ Nygren, s. 113.

⁸⁷ Ad 1865/66:2, s. 277 & 322.

⁸⁸ ABEU 1865/66:39, s. 16.

⁸⁹ Ad 1865/66:2, s. 290-291.

⁹⁰ Bg1865/66: 2, s. 132.

⁹¹ Bg1865/66: 2, s. 32.

⁹² Bg1865/66: 2, s. 130.

⁹³ Bg1865/66: 2, s. 131.

barnmorska.⁹⁴ Carlén anses att det slutgiltiga beslutet kan tas av regering och därför inte behöver återutredas och invänta nästa riksdag.⁹⁵ Detta kan ses som en inskränkning av Allmänna besvärs och ekonomiutskottets betänkande nr. 39.

I. Lars Wilhelm Henschens (Bg) förslag: När denne ledamot framlade sitt förslag var det vid debattens andra tillfälle, en tidpunkt då de övriga ståndens ställningstagande redan var kända. Denne ledamot förordade, med argumentet att det är bättre med något än inget, att borgarna skulle göra gemensam sak med adelsståndet när det kommer till beslut i frågan.⁹⁶ (Adelns ställningstagande redogörs på nästa sida)

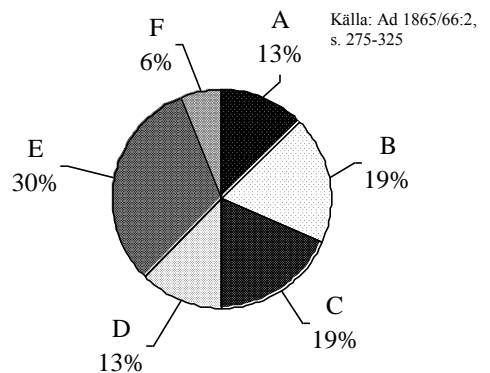
J. Karl Fredrik Waerns (Bg) förslag: Denna ledamots förslag var uppdelat i två punkter där det första i likhet med Huss förslag innebar man inför en kommande riksdag skulle undersöka om de medicinska utbildningarna kunde öppnas för kvinnas räkning och hon kunde tillåtas utöva läkaryrket. Den andra punkten innebär istället att kvinnan skulle ha möjlighet att få tjänst inom telegraf-, tull- och postverk, järnvägen och som lärare vid elementarläroverk och ”pedagogier” förutsatt att hon innehade rätt utbildning för detta.⁹⁷ Den senare punkten liknar även den Huss förslag men var inte lika begränsande då det Waern lagt till tullverket som möjligt kvinnlig arbetsplats samt inte uteslutit kvinna som lärare vid högre elementarläroverk. Detta kan ses som en inskränkning av Allmänna Besvärs och ekonomiutskottets betänkande nr. 39.

Adelsståndet

Inom detta stånd debatterades frågan om kvinnans utökade rättigheter med blandade argument för och emot. Det resultat som frågan fick i Adelsståndet var ett reviderat betänkande med förordandet av Magnus Huss förslag som redogörs här ovan.⁹⁸ Ståndet var under debatten och omröstningen relativt överens om att ett rent bifall till betänkande nr. 39 som det var utformat at utskottet inte var aktuellt, frågan var då istället vad de var villiga att gå med på.⁹⁹

Diagrammet visar vilka ställningstagande som adelsståndets talare hade enligt debatten från den 3 februari 1866. De var sexton stycken som involverade sig den och dessa tog, som figur 1 visar, ställning för A, bifall (13 %), B, återremiss (19 %), C, von Kochs förslag (19 %), D, Professor Ribbings förslag (13 %), E, Huss

Figur 1: Adelsståndets talares ställningstagande

⁹⁴ Bg1865/66: 2, s. 32.

⁹⁵ Bg1865/66: 2, s. 131.

⁹⁶ Bg1865/66: 2, s. 127.

⁹⁷ Bg1865/66: 2, s. 144.

⁹⁸ Ad 1865/66:2, s. 324.

⁹⁹ Ad 1865/66:2, s. 275-325.

förslag (30 %) eller F. avslag (6 %).¹⁰⁰ Om man bortser från de mer konkreta alternativen bifall eller avslag innebar de övriga förslagen att ärendet skulle tillbaka till utskottet för omarbetning.

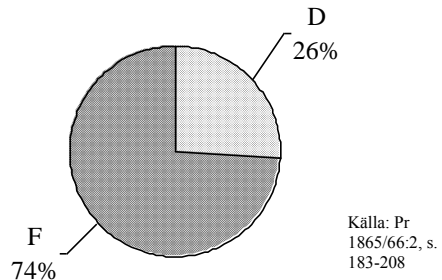
Då Huss förslag innebar att Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39 inte skulle antas i samma omfattning som det ursprungligen hade kan man genom detta stånds ställningstagande anta att i sin helhet inte var helt positivt till ett omfattande utökande av kvinnans medborgerliga rättigheter.

Prästeståndet

Resultatet av omröstningen angående Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39 var på det stora hela enhälligt, prästerna avtog betänkandet och inte ens professor Ribbings reservation fick gillande som kontraposition till ett avslag.¹⁰¹

Antalet ledamöter som ”syns”, genom eget tal eller medhåll till annan talare är inom detta stånd 26 st. De två alternativ som Prästeståndet riksdagsmän slöt upp kring var ett avslag av betänkandet (74 %) eller professor Ribbings förslag (26 %) som var ett alternativ som inskränkte omfattningen av kvinnans utökade rättigheter jämfört med det som Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet föreslog.¹⁰² Förslaget inkom redan innan debatten som en reservation, vilket var möjligt eftersom Ribbing var ledamot i utskottet.¹⁰³

Figur 2: Prästerskapets "synliga" ledamöters ställningstagande

Borgarståndet

I borgarståndet var debatten lång och omständlig, den sträckte över två dagar (3 och 8 februari 1866) och detta innebar att ståndet under den senare delen av debatten redan hade de tre övriga ståndens resultat. Inom detta stånd handlade det på stora hela inte om en negativ inställning till kvinnans utökade medborgerliga rättigheter utan snarare vad en utökning av detsamma skulle innebära.¹⁰⁴ Det beslut som ståndet slutligen tog den 8 februari blev en återremiss av Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39 och med denna följde de olika förslag som kommit från ett par av Borgarståndets ledamöter.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Ad 1865/66:2, s. 275-325.

¹⁰¹ Pr 1865/66:2, s. 208.

¹⁰² Pr 1865/66:2, 182-208.

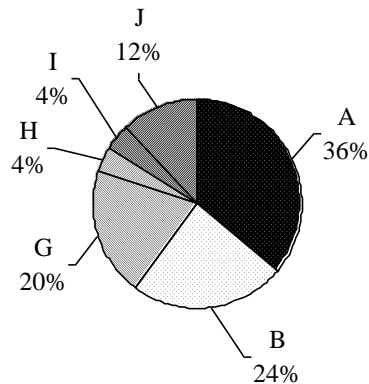
¹⁰³ ABEU 1865/66:39, s. 14-16.

¹⁰⁴ Bg1865/66:2, s. 21-42 & 120-139, passim

¹⁰⁵ Bg1865/66:2, s. 138.

Inom detta stånd var talarna i den aktuella debatten 25 st. och det fanns en stor spridning på deras ställningstagande, men ingen av dem ser ett rent avslag av betänkandet som alternativ. De ledamöter som inom borgerskapet förordade egna förslag framför bifall (A: 36 %), eller återremiss (B: 24 %) fick mer eller mindre medhåll från sina ståndsbröder. Figur 3 redogör för i vilken utsträckning som ståndets talare håller med varandra i fallen med Isbergs förslag (G: 20 %), Carléns förslag (H: 4 %), Henschens förslag (I: 4 %) och Waerns förslag (J: 12 %).¹⁰⁶ Av nämnda ledamöter var det två som satt i Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet när det behandlade den slutliga omröstningen av det återremitterade betänkandet. Isberg var ordinarie ledamot av utskottet (även om han inte satt med vid utformandet av ABEU 1865/66:39¹⁰⁷) medans Henschen satt i det förstärkta utskottet.¹⁰⁸ Dessa två män kunde alltså på ett sätt som inte direkt stod Carlén och Waern till buds införliva sina egna idéer i omarbetningen av betänkandet.

Figur 3: Borgerskapets talares ställningstagande

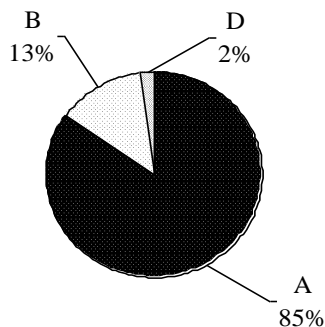
Källa: Bg 1865/66:2, s. 21-42 & 120-139

Bondeståndet

Debatten som följde Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39 blev varken särskilt långdragen eller hätsk i Bondeståndet. Resultatet var en stark majoritet som biföll betänkandet, med ett par enstaka som yrkade på återremiss eller annat förslag.¹⁰⁹

De ”synliga” ledamöterna inom Bondeståndet (med andra ord de som talar eller lämnar bifall åt tidigare talare) var till antalet 47 st. Av dessa förordade de flesta bifall (A: 85 %), Några få förordade återremiss (B: 13 %) och endast en på professor Ribbings förslag (D: 2 %). Debatten i detta stånd innehåller inte särskilt många argument då den blev mycket kort. De argument som finns är korta och koncisa, och talar om

Figur 4: Bondeståndets "synliga" ledamöters ställningstagande

Källa: Bd 1865/66:2, s. 229-235

¹⁰⁶ Bg1865/66:2, s. 21-42 & 120-139, pass

¹⁰⁷ ABEU 1865/66:39, s. 16.

¹⁰⁸ Preg 1809-1866, passim.

¹⁰⁹ Bd1865/66:2, s. 229-235.

vad den som anför det verkligen menar.¹¹⁰

Ett argument som anfördes till förmån för betänkandet inom Bondeståndet, även om det inte är direkt om kvinnans roll, var en oro för vad som skulle ske med förslaget om det återremmitterades. Pehr Olof Hörnfeldt från Västernorrland ansåg att om man återremitterar så kommer alternativet till det redan liggande förslaget att bli sämre eftersom det finns så många inom Allmänna besvärs och Ekonomiutskottet som intar en negativ hållning till betänkandet.¹¹¹ Den enda talare inom Bondeståndet som förordade professor Ribbings förslag är E. J. Rudberg, från Kalmar län. Argumentet han anförde som orsak var att han tror att adeln och prästerna kommer att hålla denna linje och genom att förena sig med dessa stånd ”vinna vi åtminstone något”.¹¹² Om man kopplar ihop ståndets generella ställningstagande med denna två mäns inlägg, kan man se att de finns stark känsla hos bondeståndet för att något måste göras för utökandet av kvinnans medborgerliga rättigheter.

Förhållande mellan ställningstagande och eventuell politisk tillhörighet

Under detta kapitel är det främst Borgar- och Adelsståndens ledamöter som kan undersökas då det för de övriga stånden inte finns tidigare forskning att använda samt då riksdagsmännen inom Prästeståndet och Bondeståndet inte skilde så mycket när det kommer till ställningstagande.¹¹³ Inom de två första kategorierna män däremot var det spridda åsikter och inställningar som förordades och flera andra förslag än de redan liggande som lades fram. Gemensamt för dessa förslag var dock att inget av dem ville utvidga kvinnans medborgerliga rättigheter mer än vad Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet föreslagit. Ledamöterna ville på olika sätt framföra ett annat förslag med den gemensamma nämnaren att de inskränkte det aktuella betänkandet.¹¹⁴

Om man det detta i åtanke går över till de listor som Tjerneld och Nilsson gjort,¹¹⁵ och som visar vilka ledamöter inom Ad. och Bg. i 1865/66 års riksdag som kan benämnas konservativa eller liberala (i alla fall inom de av sagda författare undersökta sakfrågorna) blir det ett intressant resultat. Det går nämligen inte att utläsa något mönster mellan ställningstagande i frågan om kvinnans utökade medborgerliga rättigheter och uttalad politisk tillhörighet.¹¹⁶ Där man skulle vilja anta att de som betecknas konservativa ställer sig negativa till frågan och vice versa kan man istället se lika många liberaler som konservativa under bifalls kategorin. Likadant gäller för de andra kategorierna förutom ställningstagandet avslag, där den enda ledamot som har en politisk preferens angiven är liberal.

De ställningstaganden de undersökta riksdagsmännen har att välja mellan liknar ofta varandra och även det inte föreligger något uppenbart mönster mellan ställningstagande och eventuell politisk inställning kanske ett sådant går att utläsa i hur de konservativa och liberala ledamöterna argumenterar. Därför har jag även gjort en

---

¹¹⁰ Bd1865/66:2, s. 229-235.

¹¹¹ Bd1865/66:2, s. 232.

¹¹² Bd1865/66:2, s. 232.

¹¹³ Bd1865/66:2, s. 229-235 och Pr 1865/66:2, s. 182-208.

¹¹⁴ Bg1865/66:2, s. 21-42 & 120-139 och Ad 1865/66:2, s. 275-325.

¹¹⁵ Tjerneld, s. 94-98 och Nilsson (1977), s. 319-352.

¹¹⁶ Se Bilaga 1.

jämförelse av argument inom Adelsståndet och Borgarståndet.¹¹⁷ Det som denna jämförelse gör är att bekräfta det faktum att ledamöterna inom de båda stånden inte verkar följa ett politiskt ställningstagande i frågan om kvinnans utökade rättigheter.

Kvinnans roller enligt riksdagsdebattens medverkande

I debatten som följde på Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottets betänkande nr. 39 om utökandet av kvinnans medborgerliga rättigheter avhandlas ämnet om kvinnans roll i samhället. De debatterande riksdagspolitikerna uttrycker i sin åsikt över utskottets betänkande inte enbart vad de anser om det aktuella betänkandet utan även hur de ser på kvinnan. Därför är det relativt lätt att hitta samhällsrollerna som kvinnan tilldelas och argumenten för och emot dessa roller. Riksdagspolitikernas medhåll av ett argument är inte likställt med deras inställning i den övergripande frågan om kvinnans utökade rättigheter, det finns i många fall reservationer från männens sida som hindrar en sådan generalisering, jag upplever att det istället handlar om vackra ord utan någon substans bakom. Däremot används ofta samma/samma typ av argument med helt olika syfte.

Kvinnan som yrkesarbetande

Under denna rubrik behandlas de argument som ståndens ledamöter framför för och emot kvinnan som yrkesarbetande. Varje stånd redogörs för sig med fokus på de huvudsakliga argumenten.

Adelsståndet

Det som Adelsståndets ledamöter har att säga emot den yrkesarbetande kvinnan handlar om en rädsla för att kvinnan om hon får en chans till arbete, och ett annat liv än det som är av gud instiftat, kanske hon för alltid väljer bort giftermålet. Detta samtidigt som hon hos arbetsgivare kommer ha svårare att avancera just av anledningen att det alltid medför en risk att anställa kvinnor då de som regel slutar när de gifter sig. En ledamot, Huss¹¹⁸, frågar ifall kvinnan själv ha dessa utökade rättigheter, och har fortsätter sedan med att klargöra att kvinnan inte har samma fysik som mannen och att den senares behövs för att arbeta, ett argument som får medhåll för från andra ledamöter.¹¹⁹ De huvudsakliga argumenten för kvinnan som yrkesarbetande är hos adeln idén om att kvinnan bör ha möjlighet att försörja sig själv. Oavsett om hennes framtidsplaner inbegriper giftermål eller om hon tillhör den skaran som aldrig kommer att gifta sig, frivilligt eller inte, måste hon ha möjlighet till att ”*på ärbart sätt förtjena sitt uppehälle*”.¹²⁰ Övriga anledningar som anges till varför kvinnan bör få tillträde till arbetsmarknaden är det hör till de grundläggande principerna om näringsfrihet att det bästa sökande till en tjänst anställs, oavsett den sökandes kön. Och har kvinnan nu vunnit sin myndighet bör man behandla henne på samma sätt som en myndig man. Under argumenten för kvinnans yrkesarbetande

---

¹¹⁷ Se Bilaga 2.

¹¹⁸ Ad 1865/66:2, s. 284-291.

¹¹⁹ Ad 1865/66:2, s. 275-325, passim.

¹²⁰ Ad 1865/66:2, s. 311.

kontras ett av argumenten mot detsamma, nämligen bara för att mannen kanske har en större fysik kraft betyder detta inte att han har snille.¹²¹

Prästeståndet

Då detta stånd är eniga om ett avslag till betänkanedet är de argument som finns övervägande emot kvinnans utökande rättigheter. Den huvudsakliga linjen som ledamöter håller här är att det inte rätt tidpunkt för ett dylikt utökande och att kvinnan redan har yrken att utöva och om man vidgar hennes möjligheter tar hon bröd ur munnen på män som behöver arbetet bättre. Ytterligare argument hävdar att kvinnan inte har anlag för att studera eller arbeta.¹²² De få argument som förordar en utvidgning av kvinnans medborgerliga rättigheter, och därmed större möjligheter på arbetsmarknaden, kommer från de som förordar professor Ribbings reservation. Enligt dessa måste kvinnan som ogift kunna försörja sig på samma villkor som mannen, detta när hon nu fått sin myndighet. Om man inte låter kvinnan få pröva sin lämplighet inom vissa yrken kan man inte säga att hon inte passar för dem.¹²³ Det sista argumentet bemöts något ironiskt av en av betänkanedets motståndare, Biskop Anjou, då han i ett anförande ifrågasätter tanken på att se till kvinnas individuella egenskaper och ge henne rätt till yrke efter dessa. ”[...]Man skulle nemligen då, derest en qvinna t. ex. visade sig besitta den egenskap, hvilken man eljest benämner mannamod, icke rimligen kunna förneka henne att blifva militär [...]”¹²⁴

Borgarståndet

De argument som inom Borgarståndet uttalas emot kvinnan som yrkesarbetande handlar om att kvinnan oftast inte lämpar sig för arbete utanför hemmet. I hemmet är hennes rätta plats, och hennes kvinnlighet ska inte offras genom att man tillåter henne att förvärsarbeta på samma villkor som männen, det är inte naturligt. Vidare kan kvinnor som får tillträde till den offentliga sektorn utnyttjas av chefer och underordnade.¹²⁵ De som inom detta stånd istället förordar kvinnan rätt till att yrkesarbeta gör så med argumenten att ogifta kvinnor måste kunna försörja sig. Om man anställer kvinnor istället för män, som ofta har en familj att försörja, kostar dessa mindre och det är positivt för arbetsmarknaden att kunna sänka löner. Ett par av ledamöterna ser även det personliga förkovrandet i arbetet som nyttigt för kvinnan, liksom hennes bidrag till samhället genom sitt arbete kan hjälpa detta. De tidigare vunna rättigheterna, såsom myndighet och lika arvsrätt, har kvinnan förvaltat väl och om de kommer an på dessa tidigare prestationer borde hon ha större rättigheter. Vad det gäller vilka yrken som hon lämpar sig för måste hon få försöka innan man avskriver henne. Man ska istället se kvinnan som kapabel och självskriven på arbetsmarknaden, utifrån ett jämlikhetsperspektiv.¹²⁶ En ledamot, August Blanche, går så långt som att hävda att om gud har gett kvinnan ett förstånd har han också ansett henne lämplig för arbete, att hindra kvinnan från arbete är då att hindra henne från

¹²¹ Ad 1865/66:2, s. 275-325, passim.

¹²² Pr 1865/66:2, s. 182-208, passim.

¹²³ Pr 1865/66:2, s. 182-208, passim.

¹²⁴ Pr 1865/66:2, s. 196-197.

¹²⁵ Bg1865/66:2, p 21-42 & 120-139, passim.

¹²⁶ Bg1865/66:2, p 21-42 & 120-139, passim.

guds utstakade väg.¹²⁷ Samma ledamot tar upp en tråd som en ståndsbroder påbörjat (Ridderstad¹²⁸) och orerar över de lysande exempel på kvinnors förstånd som finns i historien hos kvinnliga regenter, lärare och hjältinnor.¹²⁹ Detta argument besvaras av något syrligt av Carlén då han anför att dessa exempel på lysande kvinnor i historien är bara undantag som bekräftar kvinnans egentliga livsuppgift. Det faktum att Blanche och Ridderstad sinsemellan bara kunde komma på ett dussintal utmärkande kvinnor under ett par tusen år säger, enligt Carlén, mer emot det som Blanche vill påvisa än alla andra argument tillsammans.¹³⁰

Bondeståndet

Debatten i Bondeståndet inleds med att C. J. Svensén från Kalmar län, han som låg bakom den ena av de två motioner som ledde till Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet betänkande nr. 39, yrkar på bifall med argumentet att giftermålsfrekvensen avtar, samtidigt som antalet ogifta kvinnor ökar.¹³¹ Svensén får medhåll från de flesta av sina ”synliga” ståndsbroder.¹³²

Kvinnan som studerande

I detta avsnitt redogörs för de argument om kvinnan som studerande som återfinns i debatten. Varje stånd, och dess väsentliga argument, redovisas under respektive underrubrik.

Adelsståndet

I argumenten mot kvinnan som studerande är det främst praktiska problem med detta som tas upp. Det handlar om att man måste instifta kvinnliga lärosäten för att kvinnan inte ska behöva studera tillsammans med män. Samtidigt ses kvinnans utbildning som onödig i många fall då hon aldrig kan komma på tal till statlig tjänst.¹³³ Ett av de argument för kvinnan som studerande som tas upp är faktumet att kvinnan vunnit så många rättigheter, varför inte studier, och genom detta kunna ta vara på de gåvor hon fått från skaparen (förståndet och intelligensen). Vidare anser ett par av de positivt inställda debattörerna att hon måste få försöka inom högre studier innan hennes duglighet blir avskriven, hennes närvaro vid universiteten kan säkert förfinna den manliga miljön och männen där.¹³⁴ En av ledamöterna, Huss, som är mot kvinnans utökade studiemöjligheter hävdar istället att hennes närvaro på universiteten är omöjlig då hon inte har de stora fysiska kraft som krävs för att klara av studierna. Enligt sagda ledamot förutsätter intelligens en stor kroppsstyrka, och denna återfinns oftast inte hos kvinnor.¹³⁵ Mot Huss argument ställer sig istället en annan ledamot, Björnstierna, med följande exemplifiering: ”I England visas för närvarande en jätte, som är mycket

---

¹²⁷ Bg1865/66:2, s. 122.

¹²⁸ Bg1865/66:2, s. 27.

¹²⁹ Bg1865/66:2, s. 121.

¹³⁰ Bg1865/66:2, s. 129.

¹³¹ Bd1865/66:2, s. 229-330.

¹³² Bg1865/66:2, s. 229-335.

¹³³ Ad 1865/66:2, s. 275-325, passim.

¹³⁴ Ad 1865/66:2, s. 275-325, passim.

¹³⁵ Ad 1865/66:2, s. 286.

*stark; han skulle således, enligt Hr Huss' påstående, äfven vara ett snille; men nu är han en simpel idiot. Männe icke hela denna sats sålunda får öfverflyttas till frasernas område?*¹³⁶

Prästeståndet

Inom Prästeståndet berörs kvinnans rätt eller inte till att studera mycket lite under debatten om hennes utökade rättigheter. De argument som kommer upp emot detta är liknande de som användes emot hennes yrkesarbetande, hon har inga anlag för studier och tidpunkten för en utökning av hennes möjligheter är fel.¹³⁷ Liksom några ledamöter inom adeln tar Biskop Anjou upp frågan om kvinnliga lärosäten och anser att hennes högre bildning inte skall diskuteras förrän man har separata kvinnliga lärosäten.¹³⁸ Bland de få ledamöter som talar för kvinnans möjligheter är det idén att om hon nu har blivit given ett förstånd av gud så skall hon inte hindras i förkovran och fortbildning av detsamma.¹³⁹

Borgarståndet

Även inom detta stånd tas frågan om kvinnans studier upp i samband med inrättandet av kvinnliga lärosäten, detta behöver lösas innan man ger kvinnan en chans till studier. Med detta var det inte sagt att hon var bildad bara för hon kunde få en examen. Det bästa var dock att inte lura henne bort från hennes naturliga fallenhet inom hem och industri.¹⁴⁰ Som en motvikt till dessa argument mot kvinnan som studerande hävdar några ledamöter, Blanche och Waldenström, att hon omöjligen kan uppfostra de kommande släkterna om hon inte får utbildas.¹⁴¹ Andra förespråkare för kvinnans studerande anser att hon borde få möjlighet att studera för nöjet att studera och erbjudas kostnadsfri högre utbildning, liksom mannen. Hon har ju trots allt genom utnyttjandet av, och agerandet vid, tidigare reformer visat sig värdigt sina utökande rättigheter.¹⁴² Kanske är det till och med så som en ledamot, Blomberg, tycker att när det kommer till studier i medicin kan nog kvinnan ofta klara sig bättre än många män.¹⁴³

Bondeståndet

Inom Bondeståndet ställer man sig positiv till kvinnans möjlighet att studera. Däremot uttrycks av flera en fundering/oro över var kvinnan skall studera. Kan detta verkligen ske på samma läroverk och universitet som män, eller borde det inrättas egna skolor.¹⁴⁴

---

¹³⁶ Ad 1865/66:2, s. 311.

¹³⁷ Pr 1865/66:2, s. 182-208, passim.

¹³⁸ Pr 1865/66:2, s. 197.

¹³⁹ Pr 1865/66:2, s. 182-208, passim.

¹⁴⁰ Bg1865/66:2, p 21-42 & 120-139, passim.

¹⁴¹ Bg1865/66:2, s. 123 och 135.

¹⁴² Bg1865/66:2, s. 21-42 & 120-139, passim.

¹⁴³ Bg1865/66:2, s. 136.

¹⁴⁴ Bd1865/66:2, s. 229-235.

Kvinnan som maka och mor

Härunder beskrivs de argument som fanns i debatten för och emot kvinnan som maka och mor. De huvudsakliga argumenten redovisas ståndsvis.

Adelsståndet

Många är de röster som höjs för att tala sig varma för kvinnans rätta roll i som maka och mor. Då samhällets jämvikt utgörs av att man och kvinna är skapta för olika roller bör hon stanna inom hemmets fyra väggar och bevaras från offentligheten, där hennes kvinnliga väsen bara kan ta skada.¹⁴⁵ Som ett motargument anser istället Posse att kvinnans borde beredas större plats i samhället för att på så vis kunna influera det med sitt ”*goda och rätta*” väsen.¹⁴⁶ Han anger även som exempel för hur kvinnan kan vara maka och mor samt yrkesarbete de amerikanska kvinnornas stora möjligheter och den starka ställning familjen har ”*i den Nya Verlden*”.¹⁴⁷ Även inom adeln uppmärksammas det faktum att de kvinnor som inte blir gifta måste få försörja sig.¹⁴⁸

Prästeståndet

Hos prästerna kan man inte nog trycka på att kvinnans uppdrag är i hemmet, och hennes huvudsakliga uppdrag är att fostra barn och vara mannen till hjälp, detta arbete borde värderas högre av samhället. Genom att förslå andra uppgifter för kvinnan kan hon irra på från kristendomen samtidigt som hon faktiskt inte behövs inom arbetslivet såsom hon behövs i hemmet.¹⁴⁹

Borgarståndet

Ett par av ledamöterna inom detta stånd hävdar försiktigt att kvinnans rätta roll är i hemmet och även om de inte blir motsagda, ifrågasätts om detta är en reell sak att kräva. Flera ledamöter konstaterar att de kvinnor som inte blir gifta måste få en chans att försörja sig¹⁵⁰ och två av dem framför ytterligare skäl till hennes utökade rättigheter genom att kritisera det manliga släktet: Hierta ifrågasätter hotet mot kvinnans sedlighet som anses föreligga då hon inträder det offentliga rummet utanför hemmets väggar med att helt sonika hävda: ”*att der någon fara finnes för qvinnas sedlighet, så kommer den från mannen.*”¹⁵¹ Blanche å sin sida konstaterar att kvinnan behöver möjlighet att försörja sin familj om maken inte fullgör sin plikt som familjeförsörjare.¹⁵²

Bondeståndet

Vad det gäller kvinnans roll som maka och mor ifrågasätts denna inte inom detta stånd men däremot argumenteras för att då äktenskapsfrekvensen minskar borde hon ges möjligheter till annan sysselsättning.¹⁵³

---

¹⁴⁵ Ad 1865/66:2, s. 275-325, passim.

¹⁴⁶ Ad 1865/66:2, s. 316.

¹⁴⁷ Ad 1865/66:2, s. 314.

¹⁴⁸ Ad 1865/66:2, s. 275-325, passim.

¹⁴⁹ Pr 1865/66:2, s. 182-208, passim.

¹⁵⁰ Bg1865/66:2, s. 21-42 & 120-139, passim.

¹⁵¹ Bg1865/66:2, s. 134.

¹⁵² Bg1865/66:2, s. 123.

¹⁵³ Bd1865/66:2, s. 229-330.

Debattens resultat

Efter debatten och omröstningen i de fyra stånden gick frågan tillbaka till Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet. I ytterligare tre skrivelser, memorialer 75, 84 och 93, behandlade och beslutade utskottet om vad som skulle hända med betänkande nr. 39. Memorial nr. 75 var ett utlåtande som framarbetades efter återremitterandet och utifrån de olika förslag som följt med från Borgarståndet. Detta innebar att rikets ständer i en skrivelse till Kung. Majt. skulle föreslå att kvinna skulle få tillträde till tjänster och befattningar som hon var utbildad för [vilket i praktiken innebar ett visst öppnande av högre utbildning], samt kunde anses lämplig till, och inte genom lag var utestängd från. För att skapa de förutsättningar och kunskapskrav som behövdes för att bereda kvinnan möjlighet till dylika tjänster och befattningar ålades regeringen att komma med förslag inför riksdagen om vad som kunde göras åt detta håll.¹⁵⁴ Memorial 84 var ett förslag som byggde på adelns reviderade förslag av original betänkandet och detta innehöll följande tre punkter, 1:a: Regeringen skulle undersöka om det var möjligt för kvinna att beredas plats på läkarutbildningarna. 2:a: Kvinna skulle ha möjlighet att ta anställning vid telegraf- och postverk samt järnvägen, förutsatt att hon klarat av de begärda kunskapsproven och ansågs lämplig. 3:e: De kvinnor som genomgått lärarutbildning kunde få tillträde till tjänster på ”*lägre elementarläroverk och pedagogier.*”¹⁵⁵ Voteringspropositionen som det förstärkta Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet slutligen hade att ta ställning till den 22 maj 1866 stod mellan dessa två memorial och efter en omröstning stod det klart att det vinnande förslaget, detta med 70 röster mot 37 röster, var memorial nr. 74.¹⁵⁶ Tord Rönholm skriver att trots de skilda åsikter som stånden hade i frågan innebar ändå återremissen till utskottet att en reform kunde genomföras då det fanns en majoritet för det i det förstärkta Allmänna Besvärs- och Ekonomiutskottet.¹⁵⁷ Utskottets omröstningsresultat framlades redan ett par veckor senare som en skrivelse till Kong. Majt.¹⁵⁸ Det dröjde desto längre för regeringssidan att genomföra en förändring, inte förrän 1870 lagstiftades om ovan nämnda utökning av kvinnans medborgerliga rättigheter.¹⁵⁹ Att det tog flera år från riksdagsdebatten och dess utfall till det faktiska lagstiftandet förklarar Greta Wieselgren med att det under denna period utarbetades flera reformer gällande universitetet och att frågan om kvinnans högre utbildning fick stå tillbaka till förmån för dessa.¹⁶⁰

Sammanfattning och avslutning

Under denna rubrik kommer jag sammanfatta min undersökning och föra en diskussion kring detsamma genom att återknyta till teori och forskningsläge. Först och främst kan man konstatera att de olika ståndens ställningstagande i frågan om kvinnans utökade rättigheter var varierande. Inom Präste- och Bondestånden rådde det vid

---

¹⁵⁴ ABEU 1865/66:75.

¹⁵⁵ ABEU 1865/66:83, s.3.

¹⁵⁶ ABEU 1865/66:93.

¹⁵⁷ Rönholm, s. 69.

¹⁵⁸ ExU 1865/66:74.

¹⁵⁹ SFS 1870:34.

¹⁶⁰ Wieselgren, s. 15.

omröstning i frågan närpå enighet, om än åt olika håll.¹⁶¹ Medan frågan inom adeln och Borgerskapet var omdebatterad och inte verkade ha ett självklart utfall förrän debatten var över.¹⁶²

Enligt Inger Hammar var resultatet som debatten fick i Prästeståndet var inte särskilt förvånade för dåtidens politiker. Hon skriver att man från liberalt håll länge kritiserat detta stånd för att stå emot tidens reformer och att det under debatten om kvinnans utökade rättigheter var extra känsligt eftersom ståndet nyligen förlorat striden om representationsreformen.¹⁶³ Med den förlusten i baggaget och därmed vetskapen om att hela deras yrkeskår förlorat en omfattande politisk makt var de nog än mindre intresserade av ytterligare reformer. Detta speciellt då de, som Hammar redogör för, hade en samhällelig grundinställning byggd på religiösa föreställningar att kvinnan var given mannen till hjälp. Genom denna ideologi och idén om att biologin förbestämt henne till barnafödandet var prästerna inte sena att motsätta sig de liberala idéer som nådde Sverige på 1800-talet.¹⁶⁴ Trots detta har vi ett par ledamöter i detta stånd som med olika motiv, och stor försiktighet, faktiskt förordar professor Ribbings reservation, som innebar en viss utvidgning av kvinnans medborgerliga rättigheter. I de flesta av dessa fall handlar det om hennes rättighet till försörjning.¹⁶⁵ Om en starkt ökande mängd ogifta kvinnor i prästernas samhällsskikt kan man läsa om i Carlssons undersökning.¹⁶⁶ Och kan man då anta att de ledamöter inom Prästeståndet som till viss del förordade kvinnans utökade rättigheter gjorde det för att själv slippa den ekonomiska bördan av ogifta döttrar, systrar eller fastrar.

Medan Prästeståndet helt motsatte sig förslaget var bönderna positiva och endast några få funderade över detaljer som hur man skulle genomföra reformerna.¹⁶⁷ Om debatten inom detta stånd skriver Tord Rönnholm och Inger Hammar båda konstaterande att Bondeståndet utan någon längre debatt, eller inre splittring, bifaller betänkandet.¹⁶⁸ Trots detta konstaterande är det ingen av dessa tidigare undersökningar som erbjuder en direkt förklaring eller förslår en anledning till varför så är fallet. Istället behöver man söka andra källor för detta och hos Gunnar Qvist finner jag ett möjligt argument till varför bönderna var så villiga att utöka kvinnans medborgerliga rättigheter. Hos denne författare finner jag antagandet att det i bondefamiljen innan industrialismens intåg rimligtvis funnits ”en faktisk jämställdhet inom produktionen, och därmed i anseende och status”.¹⁶⁹ Om det antas att bondekvinnorna redan innan de fick sina juridiska rättigheter utökade i praktiken hade större möjligheter, rättigheter och förmodligen skyldigheter, var det inte särskilt revolutionerande eller problematiskt för detta stånd att förslå en lagändring gällande kvinnans medborgerliga rättigheter. För dem som då inte blivit övertygade av detta förslag till förklaring varför Bondeståndet inte såg några stora hinder i vägen för att utöka kvinnans möjligheter och rättigheter när det kommer till studie- och arbetsmöjligheter kan ta sig en

---

¹⁶¹ Pr 1865/66:2, s. 208 och Bd, 1865/66:2, s. 235.

¹⁶² Bg1865/66:2, s. 21-42 & 120-139 och Ad 1865/66:2, s. 275-325, passim.

¹⁶³ Hammar, s.136.

¹⁶⁴ Hammar, s. 116-120.

¹⁶⁵ Pr 1865/66:2, s. 182-208, passim.

¹⁶⁶ Carlsson, s.110-111.

¹⁶⁷ Bd, 1865/66:2, s. 229-235.

¹⁶⁸ Hammar, s. 144 och Rönnholm, s. 69.

¹⁶⁹ Qvist, s. 174.

funderare med hjälp av Sten Carlsson undersökning där bonddöttrarnas möjligheter behandlas. Här framgår att det var först vid tiden för den aktuella riksdagsdebatten som giftermålsfrekvensen hos allmogen minskar, något som skedde tidigare när det gäller kvinnorna som tillhörde de övriga ståndens samhällskikt, och att fram till dess blev de flesta kvinnor inom denna klass gifta då de arbetsuppgifter som fanns var så tydligt indelat på manligt och kvinnligt att alla bönder behövde vara gifta.¹⁷⁰ Som debatten går inom de olika stånden verkar ett återkommande argument för kvinnans utökade rättigheter vara att hon är billigare att anställa än män.¹⁷¹ Om jag då dristar mig till att spekulera utifrån detta kan det då vara så att ledamöterna inom Bondeståndet inte såg utökandet av kvinnans möjlighet till egen försörjning som något som rörde deras döttrar eftersom dessa förmodligen skulle bli gifta. Bondflickor åtnjöt då ett högre anseende i sina ståndsbröders ögon, genom att bondhustrun hade självklara och viktiga arbetsuppgifter, än vad många av de övriga ståndens kvinnor gjorde. Alltså, eftersom frågan inte berörde bönder direkt, annat än på ett ekonomiskt plan, var det lika bra att bifalla.

Inom de två övriga stånden var frågan omdebatterad och även om flera negativa röster hördes slutade det i adeln iallafall med ett reviderat bifall och i borgerskapet med en återremiss följt av ledamöternas förslag. Vad det gäller frågeställningen om ifall man hos riksdagspolitikerna kunde finna en eventuell koppling till politisk tillhörighet var det inom dessa stånd som en jämförelse har varit möjligt att göra, med tanke på det forskningsmaterial jag hade att tillgå. Trots att de omfattande listor som Tjerneld och Nilsson¹⁷² hade att erbjuda gav mig en god indikation på vilken politisk tillhörighet ledamöterna inom borgerskapet och adeln kunde jag inte utläsa något mönster eller tydligt sammanhang mellan detta och deras ställningstagande i frågan om kvinnans utökade medborgerliga rättigheter.¹⁷³ Inte ens när jag jämförde vilka argument som dessa två stånds ledamöter slutit upp kring uppenbarade sig några tydliga läger för eller emot frågan.¹⁷⁴ Det är däremot viktigt att ta med i beräkningen att de uppdelningar mellan konservativa och liberala ledamöter som både Tjerneld och Nilsson använder i sin undersökning bygger på andra stora frågor (ex representationsreformen och järnvägarna) än sådana som handlar om kvinnans utökade rättigheter och det är viktigt att vara medveten om att de säkert fanns ledamöter som höll sig för liberala i vissa frågor, medan det i andra inte alls var aktuellt.¹⁷⁵ Med detta i åtanke kan man diskutera kring det som ett par av författarna som skriver i *Partiliv i ståndsriksdagen* behandlar, nämligen vad det är som titeln syftar på. Trots att det under mitten av 1800-talet förekom mer partiarbete inom ståndsriksdagen än vad dessa författares tidigare forskning kunnat se, var det ändå inte samma form av partisammanslutningar vi är vana vid.¹⁷⁶ Genom att ta till mig denna information och återsyfta till mitt framlängesperspektiv är det helt i sin ordning att inte lägga några förutfattade meningar på de undersökta riksdagsmännens ställningstagande, även om

---

¹⁷⁰ Carlsson, s. 110-112.

¹⁷¹ Ad 1865/66:2, s. 275-325, Pr 1865/66:2, s. 182-208, Bg 1865/66:2, s. 21-42 & 120-139, Bd 1865/66:2, s. 229-235, passim.

¹⁷² Tjerneld, s. 94-98 och Nilsson (1977). s. 321-352.

¹⁷³ Se Bilaga 1.

¹⁷⁴ Se Bilaga 2.

¹⁷⁵ Tjerneld, s. 65 och Nilsson (1977). s. 253 & 323-352.

¹⁷⁶ *Partiliv i ståndsriksdagen*, passim.

man med listor över konservativa och liberala ledamöter lätt skulle kunna få för sig att göra det. De undersökta männen agerar i frågan om kvinnans utökade rättigheter inte utifrån sin uttalade politiska ideologi, utan med andra motiv.

Vad är då det som man kan säga att debatterna i de fyra olika stånden har gemensamt? De förs alla av män, av ett begränsat antal män med titeln riksdagsman, män som lever under en tid av förändring och förnyelse. Några förordar och välkomnar denna, medan andra försöker stoppa den med alla möjliga medel. Oavsett vilken typ han tillhör är han man och tillhör gruppen män. Det jag försöker förklara här är helt enkelt att riksdagsmännen kan ses som en ingrupp, enligt Zygmunt Bauman och Tim May¹⁷⁷, och trots att de inom ingruppen kanske inte är överens och jämt hyser kärlek för varandra är detta ingenting mot vad det känner inför utgruppen, kvinnor. Kvinnorna har enligt de [flesta av de] debatterande männen inte rätt till samma sak som de själva. Om de mot förmodan får tillträde till yrkesliv och studier är det en ynnest som beviljas dem och inte något självklart. Jag upplever att argumenten (liksom ibland hela debatten), även de som antar en positiv inställning till kvinnans utökade rättigheter, ofta antar vinkeln att det är på nåder som kvinnan utökade rättigheter ens kommer på tal som. Sedan är detta inte sant för alla riksdagsmäns uttalanden, men de som har verkligt revolutionerande åsikter, såsom Hierta och Blanche (inom Bg), är inte många. Är det problemet kanske en brist på frihet för individen som hindrar andra riksdagsmän från att agera i enlighet med något friare tankegångar. Är tillhörigheten med ingruppen för vissa så stark att man i första hand ska se till det egna. Om det är som Bauman och May skriver att individens handlande beror på så mycket annat än den egna fria viljan¹⁷⁸ kanske riksdagsmännen även måste ge vika för samhällets konventioner och kvinnosyn i sitt beslutsfattande. Enligt resultatet från jämförandet av riksdagsmännens politiska inställning och ställningstagande i den aktuella debatten verkar inte de politiska grupperna i denna fråga utgöra några starka ingrupper, den mest synbara är ingruppen män.

De argument som framfördes för eller emot kvinnan som yrkesarbetande kan delas upp i olika typer: moraliska, rättvisa och ekonomiska motiv. Här ses också motiv som tar en historisk infallsvinkel samt förordar premiering av förstånd och tidigare bedrifter, eller i de fall det handlar om argument emot kvinnan som yrkesarbetande ifrågasättande om tidpunkten är rätt och kvinnan lämplig. Argumenten som framförs för eller emot kvinnan som yrkesarbetande är fler än de som uttrycks för eller emot henne som studerande och maka och mor och ofta tillämpar de debatterande riksdagsmännen en ironisk ton och inte sällan är deras slutsatser cyniska. Motvilligheten mot att släppa in kvinnan på arbetsmarknaden var ett ämne som väckte känslor och idéer hos de debatterande männen.¹⁷⁹ Trots detta var männen så illa tvungna att överväga nya försörjningsvägar för kvinnor, för som Sten Carlsson skriver minskade giftermålsfrekvensen i Sverige från och med slutet av 1700-talet, och under 1800-talets mitt har detta fenomen även spritt sig till de breda folklagren.¹⁸⁰ Här har vi till och med en av anledningarna till Allmänna Besvärs och Ekonomiutskottets

---

¹⁷⁷ Bauman och May, s. 50.

¹⁷⁸ Bauman och May, s. 33.

¹⁷⁹ Ad 1865/66:2, s. 275-325, Pr 1865/66:2, s. 182-208, Bg 1865/66:2, s. 21-42 & 120-139, Bd 1865/66:2, s. 229-235, passim.

¹⁸⁰ Carlsson, s. 109.

betänkande nr. 39 då C. J. Svensén, han med motionen som låg till grund för betänkandet, uttalat var medveten om landets avtagande giftermålsfrekvens och såg kvinnans utökade rättigheter som en lösning på det försörjningsproblem som förelåg gällande ogifta kvinnor.¹⁸¹ Om det då verkar vara ekonomiska motiv som styrde det vidare öppnandet av arbetsmarknaden för kvinnor under denna tid kan man ta fasta på det som Gunnar Qvist hävdar att de reformer som genomfördes till förmån för kvinnor kanske inte främst hade en ideologisk grund utan att det var marknadskrafterna som styrde. Mannen var fortfarande samhällets norm och kvinnan som steg in i det mansdominerade samhället hade att rätta sig efter detta.¹⁸² Även om jag med mitt framlängesperspektiv inte blint kan lita på det som Qvist skriver, speciellt då det är baklängeshistoria, kan jag använda mig av detta då de ekonomiska argumenten och kvinnans försörjningsbehov även behandlas av de undersökta riksdagsledamöterna, såsom Svensén här ovan. Nog fanns det säkert de av de styrande männen som trodde på annat än pengar, men använder sig av detta som argument för att få medhåll, liksom det fanns riksdagsmän som med vackra ord orerade för kvinnans rättigheter samtidigt som han hade ekonomisk vinning för ögonen.

Inom området kvinnans rätt till studier liknar ofta argumenten för och emot de argument som framförs angående kvinnan som yrkesarbetande. När det kommer till det senare är dock argumenten mer varierande och omfattande. Kvinnan som studerande hamnar i den aktuella debatten i skuggan av kvinnan som yrkesarbetande. Om detta beror på att hon helt enkelt inte är ett lika stort hot mot mannen som studerande än hon är som yrkesarbetande är svårt att säga. Det är dock tydligt att de debatterande riksdagsmännen inte lägger lika mycket energi på denna del av argumenteringen. Det som nämns är att kvinnliga lärosäten bör inrättas¹⁸³, biskop Anjou tycker till att denna fråga bör lösas innan man går vidare i utvidgningen av kvinnans medborgerliga rättigheter.¹⁸⁴ Både Tord Rönholm och Greta Wieselgren skriver om att går att läsa om att det under denna period ändå finns en ganska positiv inställning till kvinnan som studerande. Det var egentligen först senare som inställningen till kvinnliga akademiker hårdnar, runt sekelskiftet 1900, då antalet kvinnliga akademiker hade ökat markant och de ställde krav på att få tillträde till statliga tjänster, något som konkurrerande männen å de starkaste motsatte sig.¹⁸⁵ Med andra ord kan man se det som politikerna under debatten 1866 inte lägger särskilt mycket vikt eller funderingar på kvinnan som studerande, möjligtvis när det kommer till formen på hennes studier. Det är först senare, när de ser vad resultatet av universitetens öppnande för kvinnor innebar, som männen försöker stoppa hennes framfart. Detta är något som verkar rimligt ur ett framlängesperspektiv, 1866-års riksdagsmän agerar utifrån deras egna föreställningar och antaganden, inte som senare beslutsfattare kanske hade ansett bättre.

Vad det gäller kvinnans roll som maka och mor är det färre argument för och emot som det handlar om och mer hur de debatterande riksdagsmännen ser på

---

¹⁸¹ Bd1865/66:2, s. 229-230.

¹⁸² Qvist, passim.

¹⁸³ Ad 1865/66:2, s. 275-325, Pr 1865/66:2, s. 182-208, Bg 1865/66:2, s. 21-42 & 120-139, Bd 1865/66:2, s. 229-235, passim.

¹⁸⁴ Pr 1865/66:2, s. 197.

¹⁸⁵ Rönholm, s. 220 och Wieselgren, s. 248.

kvinnans plats och möjligheter i samhället. Ofta behandlar de som förordar kvinnans främsta uppgift att vara maka och mor ämnet att hon är alldeles för värdefull och oersättlig på detta område, liksom det att hennes egenskaper är fel och onaturliga för all annan verksamhet. De som talar mot denna avskärmning av kvinnans roll hävdar istället att hon måste komma hela samhället till nytta samt att istället för att se det som att hon tar brödet ur munnen på mannen, själv måste kunna försörja sin familj i de fall där männen sviker. Denna fråga är, liksom den om kvinnan som studerande, är inte lika omdebatterad i den aktuella debatten. Det kan vara att den är för självklar för att ifrågasätta. Den rådande tanken om kvinnans sysselsättning verkar ändå vara att hon främst är en del av hemmets sfär som maka och mor. Det är först när hon, av en eller annan anledning, inte kan uppfylla denna roll som hon tillåts söka försörjning på annat håll.¹⁸⁶ Till detta kan man lägga Kyle med sin redogörelse för 1866 års flickskolekommitté och vad denna såg som flickskolornas syfte. Här redogörs för att skolorna främst skulle göra flickorna till blivande husmödrar, det var inte tal om att de i första hand skulle lämna hemmen till förmån för yrkeslivet. Däremot erkändes att behovet av viss utbildning hade uppstått då alla kvinnor inte blev gifta.¹⁸⁷

Avslutningsvis vill jag hävda att de undersökta riksdagsmännen, med sina olika bakgrunder och ställningstagande, nog ändå ansåg att kvinnan var något annat än dem själva. De olika argument som framförs för eller emot kvinnans utökade medborgerliga rättigheter kan verka uråldriga och inaktuella för en människa som lever på 2000-talet, men vissa av dem var revolutionerade och nytänkande på sin tid. Vi kan inte döma eller förkasta den syn som de undersökta männen har då de är en produkt av sin tid, en tid som är i förändring och på gränsen mellan gammalt och nytt.

Vidare forskning

Vad kan det vidare vara intressant att undersöka inom ämnet med politikernas ställningstagande i frågan om kvinnans utökade medborgerliga rättigheter? Det är nära till hands att söka upp liknande debatter som har ett senare datum är 1865/66 års riksdag och se om argumenten och inställningarna har förändrats. Vidare kan man stanna kvar under samma tid och se hur denna politik behandlades i dåtidens media och/eller hos den intellektuella eliten.

---

¹⁸⁶ Ad 1865/66:2, s. 275-325, Pr 1865/66:2, s. 182-208, Bg 1865/66:2, s. 21-42 & 120-139, Bd 1865/66:2, s. 229-235, passim.

¹⁸⁷ Kyle, s. 183 och 187-188.

Bilaga 1: Förteckning över riksdagsmän indelat på ställningstagande

Efter Ad och Bg ledamöter är det i denna förteckning angett om de i Tjernelds eller Nilssons listor beteckna som liberala ☺ eller konservativa ● under 1865/66 års riksdag

A. Bifall (50 st.) von Krämer (Ad) ●

von Rosen (Ad) *men motsätter sig ej Huss förslag*

Bergman (Bg) *i annat fall Isberg ●*

Bovin (Bg) *I annat fall Isberg eller Carléns förslag ☺*

Falhem (Bg) ☺

Falkman (Bg) *men bara för att det ej kommer avslås av ngn annan ●*

Grenander (Bg) ☺

Lindström (Bg) ☺

Vougt (Bg) ☺

Waldenström (Bg) ●

Åkerlund (Bg) ●

A. Andersson, Göteborg (Bd)

A. Andersson, Närke (Bd)

J. Andersson, Göteborg (Bd)

J. Andersson, Östergötland (Bd)

L.G. Andersson, Älvsborg (Bd)

N. Andersson, Värmland (Bd)

Å. Andersson, Malmöhus (Bd)

S. Bergström, Östergötland (Bd)

G. Bjerkander, Skaraborg (Bd)

C. Dahlgren, Älvsborg (Bd)

A. Danielsson, Norrbotten (Bd)

P. Engman, Västernorrland (Bd)

A. Ericsson (Bd)

E. Ersson, Jämtland (Bd)

P. O. Hörnfeldt, Västernorrland (Bd)

C. J. Johansson, Östergötland (Bd)

J. Jonasson, Kronoberg (Bd)

A. Jonsson, Värmland (Bd)

O. Jönsson, Malmöhus (Bd)

C. A. Larsson, Östergötland (Bd)

O. Larsson, Jämtland (Bd)

P. Larsson, Gotland (Bd)

O. Lasson, Kristianstad (Bd)

A. Medin, Kronoberg (Bd)

O. Nilsson, Västerbotten (Bd)

P. Nilsson, Kristianstad (Bd)

P. Nilsson, Malmöhus (Bd)
S. Nilsson, Kristianstad (Bd)
O. Olsson, Värmland (Bd)
O. Olsson, Värmland (Bd)
A. Pehrsson, Kristianstad (Bd)
J. Pehrsson, Uppsala (Bd)
M. Pehrsson, Stockholm (Bd)
P. Persson, Stockholm (Bd)
N. Petersson, Kalmar (Bd)
A. J. Sandstedt, Jönköping (Bd)
C. J. Svensén, Kalmar (Bd)
A. W. Uhr, Närke (Bd)
P. Östman, Västernorrland (Bd)
B. Återremiss (15 st.)Ehrenborg (Ad)

von Ehrenheim (Ad) ☺

Leijonhufvud (Ad) ●

Blanche (Bg) *Först bifall* ☺

Hierta (Bg) *helst bifall, men rimligare med återremiss el. Hr. Waern* ☺

Lindstedt (Bg) *Först avslag, sedan återremiss då detta är den all. Åsikten* ●

Ridderstad (Bg) *i annat fall Waern* ☺

Wistrand (Bg) ●

Witt (Bg) ☺

J. Andersson, Malmöhus (Bd)

J. Bergström, Kopparberg (Bd)

E. Ersson, Gävleborg (Bd)

J. F. Fredriksson, Uppsala (Bd)

G. Nyqvist, Värmland (Bd)

L-L. Olsson, Kopparberg (Bd)

C. Von Kochs förslag (3 st.)

von Koch (Ad) bifall med några smärre ändringar

Björnstierna (Ad) *Först bifall sedan von Kochs förslag* ●

Posse (Ad) ●

D. Professor Ribbings reservation (9 st.)Cederström (Ad) ●

von Geijer (Ad) ☺

Beckman (Pr)

Englund (Pr)

Janzon (Pr)

Ribbing (Pr)

Rosenius (Pr)

Otterström (Pr)

E. J. Rudberg, Kalmar (Bd)

E. Huss förslag (5 st.)

Huss (Ad) har tre nya punkter som ett nytt förslag ●

Dalman (Ad) ☺

Fåhræus (Ad)

Hamilton (Ad) ☺

Liljestolpe (Ad) ●

F. Avslag (21 st.) Åkerhielm (Ad) ☺

Anjou (Pr)

Björkman (Pr)

Björling (Pr)

Bring (Pr)

Ekelundh (Pr)

Fant (Pr)

Lindgren (Pr)

Lundholm (Pr)

Moberger (Pr)

Palmlund (Pr)

Rabe (Pr)

Rundgren (Pr)

Runsten (Pr)

Sandberg (Pr)

Schmidt (Pr)

Simonsson (Pr)

Säve (Pr)

Söderberg (Pr)

Wahrenberg (Pr)

Westin (Pr)

G. Håller med hr Isberg (5 st.)

Blomberg (Bg) ●

Isberg (Bg) ●

Lovén (Bg)

Sandegren (Bg) *Först återremiss och Ribbing* ●

Staafl (Bg) *Först återremiss och eget förslag* ●

H. Håller med hr. Carlén (1 st.)

Carlén (Bg) *Först återremiss* ☹

I. Håller med Ad, eller hr Henschens förslag (som liknar Adelns) (1st)

Henschen (Bg)

J. Håller med Hr Waern (3 st.)

Lemchen (Bg) ☹

Von Stockenström (Bg) *först avslag* ☹

Waern (Bg) ☹

Bilaga 2: Uppslutning kring argument inom Ad och Bg med ledamöternas politiska inställning.

Konservativa ☹ Liberala ☹ enligt Nilsson och Tjerneld

Argument för kvinnans möjlighet till att utöva ett yrke:

- Ogifta kvinnor måste ha en möjlighet att försörja sig. [I vissa fall krävs studier till detta]
- Bergman, Bg ☹
- Björnstierna, Ad ☹
- Posse, Ad ☹
- Ridderstad, Bg ☹
- Sandgren, Bg ☹
- Kvinnan kostar mindre än män att anställa, då hon endast arbetar som gift och inte har en familj att försörja.
- Blanche, Bg ☹
- Carlén, Bg ☹
- Om Gud har gett kvinnan ett förstånd har han också ansett henne lämplig för arbete, att hindra kvinnan från arbete är att hindra henne från guds utstakade väg.
- Blanche, Bg ☹
- Det är en grundläggande mänsklig rättighet med jämlikhet mellan könen
- Hierta, Bg ☹
- Ridderstad, Bg ☹
- Det är en skyldighet som människa att tillåta kvinnan att arbeta.
- Lindström, Bg ☹
- Kvinnan har väl förvaltat sina tidigare vunna rättigheter som myndighet och lika arvsrätt, detta visar på klart förstånd och borde premieras.
- Ridderstad, Bg ☹
- Om hon nu blivit myndig borde hon också få arbeta och få de rättigheter som myndiga män har.
- Bergman, Bg ☹
- Kræmer, Ad ☹
- Ridderstad, Bg ☹
- Det hör till de grundläggande principerna om näringsfrihet att det bästa sökande till en tjänst anställs, oavsett den sökandes kön.
- von Koch, Ad
- Kvinnan borde få komma till samhället hjälp och nytta som yrkesarbetande.
- Bergman, Bg ☹
- Ridderstad, Bg ☹
- Ur ett historiskt perspektiv har vi kvinnor som utmärkt sig som regenter, filosofer och författare. Det finns möjlighet till stordåd för alla kvinnor
- Blanche, Bg ☹
- Ridderstad, Bg ☹
- Kvinnan har redan utmärkt sig inom flera yrken, detta visar att hon är kapabel till arbete.
- Ridderstad, Bg ☹
- Wistrand, Bg ☹
- När det kommer till kvinnans lämplighet inom oprövade yrken kan man inte uttala sig om lämpligheten

förrän hon har fått försöka.

- Blanche, Bg ☺
- Kvinnan behöver möjlighet till ärbar försörjning. Detta genom studier och anställning.
- Björnstierna, Ad ☹
- Arbete kan inte förstöra kvinnligheten eller behagligheten hos det kvinnliga väsendet,
- Wærn, Bg ☺
- Stor fysik kraft är inte lika med snille.
- Björnstierna, Ad ☹
- En kvinna som har arbetat till sin egen försörjning kan ha bättre utsikter på äktenskapsmarknaden är en som inte har arbetat.
- Björnstierna, Ad ☹
- En nyttig syssla såsom arbete kan hjälpa till att vända kvinnan bort från fåfänga och grannlåt.
- Blomberg, Bg ☹

Argument mot kvinnans möjlighet till att utöva ett yrke:

- Historiens kända kvinnor som exempel på kvinnans kapacitet är felaktigt eftersom dessa snarare är undantag från kvinnans egentliga möjligheter.
- Carlén, Bg ☺
- Kvinnan har inte det sorts förstånd som krävs för att arbeta, borde få göra detta endast i undantagsfall.
- von Stockenström, Bg ☹
- Kvinnan är nyttig i hemmet, och hennes kvinnliga väsen skall inte offras till förmån för arbete
- Staaf, Bg ☹
- Vill kvinnan själv ha dessa utökade rättigheter?
- Huss, Ad ☹
- Kvinnan har inte samma fysik som mannen och detta krävs för att arbeta.
- Huss, Ad ☹
- Cederström, Ad ☹
- Det är emot naturlagarna att låta kvinnan arbeta.
- Lovén, Bg
- Eftersom det inte är tal om att gifta kvinnor skall arbeta kanske kvinnan som har en anställning väljer att inte gifta sig för att kunna fortsätta sin anställning.
- Huss, Ad ☹
- Varför skall man låta kvinnan inneha statlig tjänst när den privata sektorn redan är öppen för henne.
- Carlén, Bg ☺
- En kvinna som får inneha en statlig tjänst kommer inte ha möjlighet att avancera, varför först väcka hopp för att sedan grusa det.
- Cederström, Ad ☹
- Om kvinnor får en chans att hamna på chefsposition kan detta utnyttjas av uppåtsträvandemanliga notarier
- Lindstedt, Bg ☹
- Kvinnan är given mannen till hjälp – inte till chef.
- Lindstedt, Bg ☹

Argument för kvinnans möjlighet till högre studier på läroverk och universitet:

- Om kvinnan en får utbildas hur skall hon då kunna utbilda och uppfostra de kommande generationerna.
- Blanche, Bg ☺
- Waldenström, Bg ☹
- Kvinnan måste få möjlighet att studera för studerandets skull.
- Witt, Borgerståndet ☹
- Kvinnan borde, liksom mannen erbjudas kostnadsfri högre utbildning.
- Wærn, Bg ☺
- Kvinnan kan studera som privatist för att nå examina på universitet.
- Bergman, Bg ☹
- Rätt till så mycket annat varför inte bildning.
- von Koch, Ad
- Genom kvinnans tidigare utökade rättigheter har hon fått rätt att själv ta hand om sina jordiska gåvor (arv och egendom), då måste man också låta henne ta till vara de gåvor hon fått från skaparen (förståndet och intelligensen).
- Bergman, Bg ☹
- Blanche, Bg ☺
- Kræmer, Ad ☹

- Om man påstår att kvinnan inte har förstånd att klara av studier så är det för att hon har fått försöka.
- von Koch, Ad
- Krämer, Ad
- Vad det gäller medicin studier kan nog kvinnan ofta klara mer än många män.
- Blomberg, Bg
- Stor fysik kraft inte lika med snille
- Björnstierna, Ad
- Om man tillåter kvinnor på universiteten kommer detta förfina den manliga miljön och männen.
- Liljenstolpe, Ad
- Posse, Ad
-

Argument mot kvinnans möjlighet till högre studier på läroverk och universitet:

- Examina inte lika med bildad
- Ridderstad, Bg
- Kvinnan har inte fysiken för att klara av de betungande studierna
- Huss Ad
- Kvinnan ska inte försaka den naturliga fallenheten för hem och industriarbete.
- Carlén, Bg
- För att kvinna skall kunna studera på dessa nivåer måste det finnas kvinnliga lärosäten.
- Ehrenborg, Ad
- Henschen, Bg
- Huss, Ad
- Varför ge henne möjlighet att ta examen om man inte får inneha statliga tjänster.
- von Geijer, Ad

Argument för att kvinnans huvuduppgift är att vara maka och mor:

- För att bevara det kvinnliga väsendet skall hon undanhållas offentligheten.
- Dalman, Ad
- Det går inte att undvara kvinnan som mor, men i arbetslivet är hon obehövlig.
- Leijonhufvud, Ad
- Staaf, Bg
- Man och kvinna har av skaparen fått olika roller, det är detta som utgör samhällets jämvikt.
- Huss, Ad
- Hemmet är kvinnans naturliga och högsta plats och det arbete som hon utför där borde värderas högre av samhället.
- von Ehrenheim, Ad
- Kvinnans rätta roll som maka och mor.
- Henschen, Bg
- Åkerhjelm, Ad
- Kvinnans lott är att sprida huslig värme och glädje.
- Lindstedt, Bg
- För att bevara sedligheten bör hennes riktiga roll vara som maka och mor
- von Stockenström, Bg

Argument mot att kvinnans huvuduppgift är att vara maka och mor:

- Alla kvinnor blir inte gifta, dessa måste få försörja sig.
- Björnstierna, Ad
- Bergman, Bg
- Hierta, Bg
- Ridderstad, Bg
- von Rosen, Ad
- När mannen inte fullgör sin plikt som familjeförsörjare kan det vara tryggt för hustrun att veta att hon har möjlighet att försörja det sina.
- Blanche, Bg
- Kvinnan med sitt goda och rätta väsen kan med detta influera flera delar av samhället genom att få tillgång till offentligheten.
- Posse, Ad
- Ett yrkesutövande i sig är inte ett hot mot kvinnans naturliga blyghet och sedlighet. Om ett hot mot sedligheten föreligger kommer det ifrån mannen.
- Hierta, Bg

- Kvinnans yrkesarbete är inte ett hot mot familjen, ex Amerika där kvinnan är fri och familjen har en stark ställning.
- Posse, Ad ●

Från Svea till Selma - En konstruktivistisk analys av svenska sedlars mediefunktion 1661-1985

Magnus Danielsson

Inledning

Kulturhistorikern Peter Burke beskriver i sin bok *History & Social Theory* ett ökat intresse för samhällets kulturhistoria. Något som fört med sig en nyfikenhet på hur det imaginära, snarare än någon förment inneboende naturgiven mening, bidrar till skapandet av företeelser och föreställningar, som till exempel kultur och nation.¹⁸⁸ Dessutom har det bidragit till att vardagsföremål och triviala sysselsättningar uppmärksammas.¹⁸⁹ Burke visar också hur den kulturellt inriktade historieskrivningen kompletterat den positivistiska genom att lyfta fram symboliska framställningar som en viktig källa till förståelse för historiska skeenden och sammanhang. Något som Burke menar ”bidragit till vår bild av historien som helhet, av ’totalhistorien’ som fransmännen brukade kalla den”.¹⁹⁰ Detta kan sägas vara den historiefilosofiska utgångspunkten för föreliggande arbete. Sedlar är ett av alla dessa triviala vardagsföremål vars historia påverkas av och påverkar historien. Den här studien undersöker ur ett konstruktivistiskt perspektiv hur de svenska sedlarnas grafik skapar mening genom historien.

Svenskar har ett speciellt förhållande till sina sedlar. Svenska sedlar var 1661 de första i sitt slag i Europa.¹⁹¹ Gunnar Wetterberg skriver att det under mitten av 1800-talet ”antagligen användes sedlar mer i Sverige än någon annanstans”. Han beskriver att svenskarnas intresse för sedlar vid denna tid var så stort att det utgjorde ett nationalekonomiskt problem.¹⁹² Redan under frihetstiden passerade sedlarna myntens andel av den totala svenska penningmängden¹⁹³ medan sedeln slog igenom som betalningsmedel globalt sett först i slutet av 1800-talet.¹⁹⁴

År 2008 cirkulerade i landet 372 miljoner sedlar till ett sammanlagt värde av 106,3 miljarder kronor.¹⁹⁵ Detta trots att sedeln som råmaterial nästan inte är värd någonting alls. Värdet är inte något annat än en ren socioekonomisk konstruktion. Ingenting på sedeln själv, ingen inre egenskap, inget tecken, ingen form har någon direkt referens till det värde den påstår sig representera. Värdet bygger uteslutande på en konvention som alla vi som använder den är överens om. Anledningen till att den fungerar som betalningsinstrument är att alla lever i föreställningen att den är värd det som står på den. Om alla slutade betrakta sedeln som värd något, så skulle den inte

---

¹⁸⁸ Peter Burke (1996), *History and Social Theory*, Cambridge, s. 122, 123.

¹⁸⁹ Peter Burke (2007) *Vad är kulturhistoria?* Eslöv, s. 39.

¹⁹⁰ Burke, (2007), s. 137.

¹⁹¹ Lars-Olov Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös (1971) *Sedlar*, Stockholm, s. 11.

¹⁹² Gunnar Wetterberg (2009) *Pengarna & Makten: Riksbankens historia*, Stockholm, s. 176.

¹⁹³ Wetterberg, (2009) s. 90, 91.

¹⁹⁴ René Brion, R., & Jean Louis Moreau (2001), *A Flutter of Banknotes: From the First European Paper Money to the Euro*. Antwerpen, s. 18-20.

¹⁹⁵ Sveriges Riksbank. (den 19 mars 2009). *Sedlar & Mynt: Statistik*. Hämtat från www.riksbank.se: <http://www.riksbank.se/templates/Page.aspx?id=23838> den 17 maj 2009

heller vara det. Sedeln har heller aldrig, som myntet en gång, haft något reellt värde. Dess värde har alltid vilat på ett löfte om ett värde. Längre bar den på ett löfte om att den skulle kunna inlösas i mynt. Från 1930-talet och framåt gäller löftet att den verkligen representerar det värde den påstås representera. Men sedlar är inte bara ett ekonomiskt instrument. I sedeln förenas två skilda funktioner; den ekonomiska och den mediala. Professor Johan Fornäs skriver:

Of course, money is not primarily a communication medium in the same sense as are books or music discs. These have a primary purpose to communicate meanings, while the mediating function of money is a secondary though inescapable effect of its primary, economic one. Money primarily belongs to the economic system, but is also drawn into the cultural sphere as soon as humans make them meaningful.¹⁹⁶

Sedelns yta ger producenten möjlighet att kommunicera med omgivningen; att förmedla olika budskap. Teoretiskt sätt kan man fullständigt skilja dessa båda funktioner åt. För att förstå detta behöver vi bara tänka på några av de betalningsmedel som använts i historien. Snäckor, metallstycken utan prägling och till och med stenar och cigaretter har i perioder haft samma ekonomiska funktion som sedlar. Storlek och kvalitet har avgjort värdet. I princip skulle sedlar också kunna fungera helt utan grafik om alla var överens om att låta storlek och papperskvalité bestämma värdet. I praktiken har det dock givetvis, mig veterligt, alltid funnits en koppling mellan mediefunktionen och den ekonomiska, men förhållandet illustrerar en väsensskillnad mellan de två funktionerna som gör att de kan analyseras var och en för sig. Hundralappen representerar således inte bara ett värde av 100 kronor. Den är dessutom, med sina 100 miljoner cirkulerande exemplar, ett av Sveriges absolut mest spridda medium vars budskap upprepas om och om igen för hundratusentals svenskar varje dag.¹⁹⁷ Men vilket är budskapet?

Sedelns yta kan ses som en arena där en rad intressen konkurrerar och samverkar. Praktiska, sociala, kulturella, nationella och politiska budskap har under historiens gång passerat revy på sedlarnas yta. Vilka är dessa budskap? Hur konstrueras de och varför har de hamnat på sedlarna? Hur skapar sedlarna ekonomiskt värde? Och hur bidrar sedelgrafiken till att konstruera sociokulturella begrepp som nation, nationell identitet och gemenskap, brottsprevention, historiebruk och myndighet?

Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att analysera vilka faktorer som inverkat på den grafiska utformningen av svenska sedlar utgivna av Sveriges riksbank från 1661 och framåt och hur dessa skapar betydelse.

De frågeställningar som behandlas är: Vilka bild- och textelement på sedlarna skapar betydelse? Hur skapar de betydelse? Varför skapar de just denna betydelse? Har betydelseskapandet förändrats över tid och i så fall hur och varför?

---

¹⁹⁶ Johan Fornäs, *Reading the Euro: Money as a medium of transnational identification*. ISAK, Tema Q, Department of Culture Studies - Linköping University, (Linköping 2007) s. 12.

¹⁹⁷ Sveriges Riksbank, (2009)

Källor och Metod

Huvudkällorna utgörs av sedlarna i sig. Som sekundärkällor används otryckt och tryckt material som kommenterar deras tillblivelse. Några av de viktigaste är Riksbankens bankofullmäktiges allmänna och särskilda protokoll, Riksbankens registratur, den särskilda sedelkommitténs arkiv, Familjen Jonas Bagges arkiv och Svensk Numismatisk tidskrift. Riksbankens arkiv från 1913 arkiveras av Riksbanken i riksbankshuset. Arkiven före 1913 finns hos Riksarkivet i Arninge. Familjen Jonas Bagges arkiv finns på Kungliga Myntmuseet.

Sedelgrafiken och de kommenterande källorna jämförs med större kulturella, politiska och sociala strömningar i det svenska samhälle där de producerades och analyseras mot den bakgrunden med teoribegreppen bildanalys, konstruktivism, historiebrik och cultural change. Sedlarnas betydelseelement undersöks parallellt med de omständigheter i samband med tillblivelseprocessen som källorna kommenterar. Dessutom analyseras sedlarnas grafik också i relation till de omständigheter kring produktionsprocessen som sekundärkällorna uppenbarar.

Avgränsningar

I studien ingår bara sedlar utgivna av Sveriges riksbank och således inte de sedlar som fram till år 1904 utgavs av privatbanker. De grafiska element som företrädesvis undersöks är huvudmotiven. Mindre grafiska detaljer kan kommenteras, men då i huvudsak som illustration till analysen av huvudmotiven. Fram till 1835-års sedelserie utgör vattenstämplar och vitstämplar ett betydande drag av den grafiska utformningen och ingår därför i undersökningen, medan de efter 1835 kommer mer i bakgrunden och lämnas därför därhän om de inte på ett betydande sätt kommenterar huvudmotiven. Inte heller kommer de konstnärliga aspekterna av den grafiska utformningen att analyseras annat än i de fall då de bidrar med eller kommenterar betydelseskapaendet. Olika aspekter av sedlarnas funktion som betalningsmedel kommer att beröras för att skapa sammanhang och när det har direkt beröring med den grafiska utformningen, men ska inte ses som en utförlig historik i sammanhanget. Inte heller berörs diskussionerna kring sedlarnas format eller färg ingående.

Vid upprepade tillfällen detaljjusterades sedelgrafiken på en och samma sedelserie. I min undersökning och analys kommer jag att lämna dessa detaljjusteringar utan hänsyn för såvitt de inte skapar ny betydelse på sedlarna.

Inte heller kommer utvecklingen av sedelgrafiken att analyseras ur ett internationellt perspektiv. I samband med viss analys kommer jämförelser att göras mellan grafiken på de svenska sedlarna och internationella, men detta sker då i syfte att illustrera den svenska utvecklingen.

Något som givetvis också är av stort intresse är hur sedlarnas medierade budskap tagits emot och vilken mening gemene man lagt i grafiken. Någon receptionsanalys av sedelgrafiken finns det dock inte utrymme för i denna studie. Det kan dock säkert bli ett intressant tema för ett annat arbete.

Teori

Analysen av sedlarna vilar på fyra kompletterande och i viss mån överlappande teoretiska begrepp; konstruktivism, bildanalys, historiebruk och ”cultural change”.

Konstruktivistisk teori används i syfte att se vilka faktorer och vilken kontext som skapar betydelse och den används också för att sätta in betydelseskapandet i ett utvecklingssammanhang.

Bildanalysen innebär att grafikens betydelseskapande bildelement analyseras för att komma fram till hur betydelseskapande sker på kontextuell och kulturell nivå.

Cultural Change-teorin sätter in kulturella förändringar i ett övergripande utvecklingssammanhang och skapar en teoretisk bas för förståelse av förändringar i sedelgrafikens utveckling över tid.

Dessutom används historiebruk som analysbegrepp för att belysa mekanismerna bakom valet av de historiska motiv som utgör ett av sedelgrafikens dominerande inslag på 1900-talet.

Konstruktivism

Konstruktivismens grundtes är att vår uppfattning om verkligheten inte är naturligt given utan konstrueras dels utifrån den förförståelse utifrån vilken vi tolkar de intryck vi ställs inför och dels utifrån de sociala praktiker som försiggår i samband med dessa. De symboler och tecken vi uppfattar har alltså inte någon inneboende eller oberoende mening utanför vår förståelse av dem. Betydelsen är beroende av vår sociokulturella kontext och förståelsehorisont. En skillnad i sådan kan således ge en avvikelse i uppfattningen av mening från producent till konsument, men också mellan konsumenter med olika bakgrund. I konstruktivistisk mening är inte heller ett betydelseelements meningsskapande statiskt över tid. En förändrad sociokulturell kontext eller en uppdaterad förståelsehorisont kan ge tecken ny och förändrad mening. Konstruktivismen förnekar dock inte en objektiv verklighet utan inriktar sig mer på att undersöka och belysa hur denna uppfattas och tolkas och varför.¹⁹⁸ Konstruktivism är heller inte liktydigt med relativism eller dekonstruktivism. Det konstruktivistiska perspektivet innebär inte att varje betydelseelement har ett oändligt antal möjliga betydelser och att allt meningsskapande är relativt. Mening härrör i den konstruktivistiska betydelsen inte ur en individuell unik association utan ur associationer som kan härledas till en delad sociokulturell bakgrund och som därför delas av ett kollektiv. För att illustrera skriver Kenneth J. Gergen:

It is to communicate with others about the nature of things; even when we doubt alone we borrow from the culture's ways of talking and writing. And if this much is granted, we also find that such discourse is not the possession of the single individual. The creation of meaningful language requires social coordination; there is nothing we call language that is born within the private mind. Until there is a mutual agreement on the meaningful character of words or actions, they fail to constitute language.¹⁹⁹

Konstruktivismen är inte vetenskapsteoretiskt okomplicerad. Den ger upphov till vissa frågor som är svåra att besvara. Hur kan den ha ett relativistiskt angreppssätt utan att

---

¹⁹⁸ Friedrich Kratochwil, Constructivism: What it is (not) and how it matters. i D. Della Porta, & M. Keating (red.), *Approaches and Methodologies in the Social Sciences* (ss. 80-98). (Cambridge 2008) s. 80.

¹⁹⁹ Kenneth J. Gergen, K. J. (2005). *An Invitation to Social Construction*. (London 2005) s. 221.

vara relativistisk? I vilket förhållande står förförståelse till yttre intryck vid social konstruktion? Om den ifrågasätter sig själv som konstruktion, hur ska då den konstruktionen analyseras?²⁰⁰ Emellertid kan den trots dessa brister anses vara ett fruktbart redskap när det gäller att analysera hur symboler och tecken förhåller sig till, samverkar med och kommenterar det samhälle och de praktiker som producerat dem. Peter Burke förklarar att konstruktivismen har bidragit till insikter i det faktum att historiska händelser och skeenden kan betraktas och förstås ur mycket olika perspektiv²⁰¹. I detta sammanhang har konstruktivistisk teori använts av bland annat Simon Schama²⁰², Benedict Anderson²⁰³ och Eric Hobsbawm²⁰⁴, för att analysera processerna bakom skapandet av nationell identitet och de symboler och traditioner som bidrar till detta. I föreliggande arbete kommer konstruktivismen att utgöra den teoretiska bakgrund för hur sedlarnas grafik skapar betydelse.

Bildanalys

Bildanalysen går ut på att identifiera en bilds betydelseskapande element och tolka dessa utifrån samspelet mellan produktion och reception. Bildens betydelseelement kan läsas på två nivåer; den denotativa och den konnotativa. Den denotativa nivån kallas också den manifesta nivån²⁰⁵ och innebär det alla kan se och vara överens om att bildelementet föreställer. Det är den nivå på vilken bildelementets grundbetydelse fastställs. I en denotativ analys registrerar man vilka betydelseelement bilden är uppbyggd av och dessa elements neutrala betydelse eller kärnbetydelse.²⁰⁶ En bild av en häst registreras på den denotativa nivån som, kort och gott, en häst, oavsett om den förekommer i en redogörelse för mongolernas erövring av Bagdad 1258 eller i en artikel om skolflickors aktiviteter på sommarlovet.

Den konnotativa nivån kallas också den latenta nivån och är den nivå där de tankar, föreställningar och associationer som bildelementen eller kedjor av bildelement framkallar och i konstruktivistisk mening skapar betydelse. Den association vi här talar om är dock inte individuell. En enskild individ kan givetvis få en helt unik association i samband med ett betydelseelement, men betydelseskapande association som konnotationen bygger på är den kollektiva, den som har sin grund i en grupp människors gemensamma förståelsehorisont. Producent och mottagare måste, åtminstone på avgörande punkter, dela det sociokulturella sammanhang och den därmed förbundna teckenuppsättning som ligger till grund för meningsskapandet.

Man kan beteckna den konnotativa betydelsen som kodad. För att kunna ta till sig meningen måste man ha tillgång till koden.²⁰⁷ De koder som uttrycker mening kan

---

²⁰⁰ Gergen, (2005), s. 222.

²⁰¹ Burke (2007), s. 85.

²⁰² Burke, (2007), s. 95.

²⁰³ Benedict Anderson, *Den förställda gemenskapen: Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. (Göteborg 1992)

²⁰⁴ Eric Hobsbawm, (1998): *Nationer och nationalism*, Stockholm; Eric Hobsbawm (2002)

Massproducerade traditioner, Lund.

²⁰⁵ Bitte Alling-Ode, Bildanalys. i M. Ekström, & I. Larsson, (2000) *Metoder i*

kommunikationsvetenskap, Lund s. 143.

²⁰⁶ Kirsten Drotner, m.fl. (1996) *Medier och kultur - En grundbok i medieanalys och medieteori*, Lund s. 203.

²⁰⁷ Drotner (1996), s. 200.

vara av olika kategorier. De arbiträra kodernas betydelse fastställs av en gemensamt överenskommen konvention. Ett frågetecken har till sin form ingenting med en fråga att göra och en uppsättning bokstäver har ingen direkt referens till det som de betyder, men alla de som omfattas av den gemensamma konventionen ger dessa tecken en liktydig och specifik betydelse. Ikoniska koder har däremot en bildmässig koppling till det som de refererar till. En ko på en behållare i ett snabbköp skapar en mening som bygger på kunskap om kons anatomi snarare än en gemensam överenskommelse om vad en ko är. Drotner skiljer också på breda och smala koder. De breda koderna innehåller mening som kan tolkas av stora grupper i ett samhälle. De bygger på meningsskapande element som är gemensamma för en majoritet. De smala kodernas förståelse är däremot beroende av att mottagaren har specifika kunskaper och förutsättningar. Deras meningsbyggande är beroende av en associationsbas som delas av en liten specifik grupp.²⁰⁸ Som exempel kan nämnas tecknen på en vapensköld som för en majoritet kanske kan konnotera medeltid, riddare och torneringar, men som för en heraldiker ger en betydligt större associationsflora. Betydelseskapandet är således kulturellt betingad och beroende av tolkarens sociokulturella förståelsehorisont och värdegrund.²⁰⁹

Detta betyder dock inte att alla som har tillgång till koden uppfattar meningen på samma sätt. Variationer i den sociohistoriska kontexten kan skapa variationer i tolkningen. Tolkarens samtidskontext och historieuppfattning avgör hur betydelseelementen uppfattas och detta gör att samma bild under olika tidsperioder och i olika sociala sammanhang kan ges olika konnotativ betydelse. Tolkarens förhållande till bildens producent gör också att betydelse på konnotativ nivå kan uppfattas olika. Symboler för myndighet konnoteras olika beroende på om receptionen färgas av motvilja eller välvilja till den producerande myndigheten. Betydelsen på den konnotativa nivån behöver således inte vara gemensam för alla tolkare, men kan traderas från en förståelsehorisont till en annan om dessa inte ligger tillräckligt nära varandra. Den konnotativa bildanalysen innebär att bildens betydelseelement undersöks i fråga om kulturella betydelser och värdeladdningar, samt hur dessa kan variera mellan olika grupper. Dessutom kan en rad sammanhängande konnotationer bilda, eller inlemmas i, ett större betydelsesystem. Drotner skriver:

Om en text rymmer flera konnotationer som pekar i samma riktning, kan man tala om en tredje betydelsenivå, där nätverket av konnotationer bildar en hel ideologi, dvs. ett sammanhängande värdesystem som antingen vidmakthålls eller utmanas.²¹⁰ Konstruktivistisk bildanalys kan således användas för att blottlägga bildelementens kopplingar till sådana värdesystem och se hur dess värderingar och budskap reproduceras i bildform.

Även bildanalysen har utsatts för kritik på det vetenskapsteoretiska planet. Vem vet och vem avgör om konnotationerna verkligen är identiska hos den förmodade gruppen? I hur hög ska de vara identiska för att kunna fungera som analysmaterial? Även här gör emellertid bildanalysens förtjänster den till ett användbart begrepp i den mån analytikern, med hjälp av iakttagelser och tolkningar, egna och andras, förmår utläsa de betydelseskapande tecknens kulturgemensamma betydelse.²¹¹

---

²⁰⁸ Drotner, (1996), s. 201.

²⁰⁹ Alling-Ode, (2000), s. 143.

²¹⁰ Drotner, (1996), s. 204.

²¹¹ Drotner, (1996), s. 206.

Historiebruk

Förståelsen av begreppet historiebruk vilar på samspelet mellan begreppen; Historiekultur, Historiemedvetande och Historiebruk. Historiekultur är historieforskningens grundmaterial; lämningar, artefakter, ritualer, sedvänjor och allt annat, abstrakt som konkret, som har referenser till det förflutna. Historiebruk är ”de processer då delar av historiekulturen aktiveras för att forma bestämda meningsskapande och handlingsorienterande helheter”.²¹² Historiemedvetandet är den uppfattning om historien och dess kopplingar till nutid och framtid som skapats under påverkan av historiebruket och som bidrar till att forma våra åsikter och värderingar.²¹³ Kopplat till en specifik problematik styr vårt historiemedvetande, medvetet eller omedvetet, våra uppfattningar om hur problemet uppstod, varför det kvarstår, vem som bär ansvaret och vad som bör göras. Den mest internationellt kända problematik där samspelet mellan dessa begrepp åskådliggörs torde vara Israel-Palestinafrågan. Båda grupperna menar sig på historiska grunder ha ”rätt” till landet. Israelerna grundar sig på bibeln som historiskt dokument, medan palestinierna anser att deras rätt vilar på tradition och hävd. De båda gruppernas historiemedvetande skiljer sig således åt och bidrar till skapandet av konflikten.

Historiebruk är således den aktiva process genom vilken man med hjälp av historiekulturen skapar ett historiemedvetande. Därigenom är det ett nyckelinstrument i skapandet av nationella identiteter, uppfattningen om nationell karaktär och förhållandet till maktens legitimitet. Aronsson förklarar, med utgångspunkt från Ricoeurs tes att all historia, också den vetenskapliga, måste vara narrativ, att: ”ett meningsfullt historiebruk vill något och är projekt- och handlingsinriktad, och därför gärna fogar in en mer öppen hänvisning till historiens riktning i sin berättelse än vad som är legitimt i vetenskaplig historia”.²¹⁴ Aronsson beskriver också hur:

Det officiella historiebruket sanktioneras på i huvudsak två skilda sätt: vetenskap och fostran. I gränsen mellan dessa befinner sig ett tredje: det samhälleligt skyddade, bevarande och gestaltade kulturarvet där arkivvärlden har legat närmast forskningen och där museerna legat närmast den folkbildande uppgiften.

Han belyser också hur historiebruket slits mellan en så vederhäftig historiegestaltning som möjligt och en gestaltning som understryker och upphöjer önskvärda värderingar genom att påpeka att det finns en spänning mellan ”värdegrundsorienteringen” och ”sakkunskapen” i bruket av historien.²¹⁵ Det finns alltså en friktion mellan önskan att bruka historien för vissa specifika syften och kravet på belagd referentialitet.

Historiebruket kan delas upp i fler kategorier. Aronsson skiljer på historiebrukets kognitiva, normativa, estetiska, affektiva och existentiella funktioner.²¹⁶ Estetiskt historiebruk innebär att man reproducerar historiska stilar, dräkter, mönster och miljöer i syfte att försköna, illustrera eller dekorera. Det estetiska bruket av historien kan motiveras av och kombineras med ideologisk agenda, men behöver inte nödvändigtvis göra det. I sin normativa funktion används historiebruket

---

²¹² Peter Aronsson (2002), ”Historiekultur, politik och historievetenskap i Norden”. *Historisk Tidskrift* 2002:2 s. 189.

²¹³ Aronsson (2002), s. 189.

²¹⁴ Aronsson (2002), s. 190.

²¹⁵ Aronsson (2002), s. 200.

²¹⁶ Peter Aronsson *Historiebruk: Att använda det förflutna*. (Lund 2004) s. 19.

för att skapa och etablera värdeskalor och legitimera hierarkier. Ett vanligt bruk av historien är det legitimerande. Historien skapar kontinuitet hos begrepp som nationen och makten. Styresmän kan styra ”av hävd” och en nation kan göra anspråk på ett område på historisk grundval. Ett typexempel på existentiellt historiebruk är kristendomens bokstavstolkningar av bibeln där historien används som förklaring till världens tillstånd och där den ger svar på existentiella frågor. Det affektiva historiebruket används för att skapa känslor av kulturell och nationell identitet och samhörighet. Kognitivt bruk av historien är försök att skapa sammanhang och förståelse för historiska händelser och skeenden.

Nietzsche talade också om något han kallade för det antikvariska historiebruket. Ett bruk som innebär ett skapande av en uppskattning av det förflutna som leder till omsorg och ansvar gentemot det förmenta arv som det förflutna förmedlar. Detta bruk kan vara nationellt, regionalt, lokalt eller internt och innebära att en grupp eller en institution använder sig av bevarad historiekultur för att skapa en kultur eller kollektiv karaktär knuten till gruppen eller institutionen. Internhistoria är en form av identitetsskapande och legitimitetsskapande historiebruk. Uppmärksammandet av den egna verksamhetens historiska rötter skapar bilden av den egna institutionen och professionen som unik och att få vara en del av den är underförstått ett exklusivt privilegium.²¹⁷

Cultural Shift

Cultural Shift-teorin går ut på att socio-ekonomiska förändringar över tid har säkerställda effekter på värderingar och kulturella uttryck i samhället. Sociologen Ronald Inglehart beskriver hur ett samhälle där den existentiella och ekonomiska tryggheten är låg, eller där någon typ av hotbild figurerar, tenderar att fokusera på ”survival values”, värden som har med individuell och kollektiv överlevnad att göra. Traditionella värden knutna till familjen, gruppen, samhället och nationen hålls då i förgrunden. Det skapar en tilltro till och en lojalitet mot gentemot nationell och samhällelig auktoritet. När den socio-ekonomiska utvecklingen skapar större ekonomisk och existentiell trygghet sker en värdeglidning mot ”self-expression values”, värderingar som lägger tonvikten på individualism, valfrihet och möjligheter till självutveckling. Denna utveckling följs av ett ifrågasättande av och en frigörelse från auktoriteter och ett minskad beroende av samhälleliga institutioner. Detta leder till att staten, familjen, lokalsamhället och religionen förlorar sitt normativa monopol på värderingar till förmån för ett individcentrerad värdegrundsskapande.²¹⁸

Han visar också hur individens upplevelse av mening och mål i livet, som ett resultat av samma dynamik, förskjuts från att bestämmas av religiös hängivenhet och traditionella värden, via en strävan efter materiellt välstånd till uppfattningen att individen själv skapar sig sin mening. Han argumenterar för hur denna förskjutning av meningsskapande fokus får politiska, ekonomiska, sociala och kulturella återverkningar. Samhällets kulturella uttryck både speglar denna utveckling, förstärker och legitimerar den. Inglehart menar att utvecklingen går olika snabbt i olika länder, regioner och kulturella zoner och att olika områden befinner sig på olika nivå. Han

---

²¹⁷ Aronsson (2004), s. 65.

²¹⁸ Ronald Inglehart & Christian Welzel (2007), *Modernization, Cultural Change, and Democracy - The Human Development Sequence* (7:e uppl.), Cambridge s. 138.

menar dock att utvecklingens faser är universella och kan iakttas i alla kulturområden.²¹⁹

Tidigare forskning

Torgny Lindgren har i sin *Riksbankens sedelhistoria 1668-1968*, ett omfattande verk utgivet med anledning av Riksbankens 300-årsjubileum, beskrivit de svenska sedlarnas historia. Redogörelsen bygger på forskning i Riksbankens arkiv och följer sedelhistorien från de första sedlarna som gavs ut av Palmstruchska banken 1661 till 1965-års serie utgiven av riksbanken. Lindgren har ett brett historiskt anslag, han följer sedelhistorien ur politisk, teknisk, ekonomisk och konstnärlig synvinkel. Han följer sedlarnas utveckling och redogör för flera av de avgörande beslut samt de diskussioner och turer som bakom kulisserna bidrog till denna utveckling. Lindgren beskriver också de svårigheter som möter en forskare som intresserar sig för riksbanken i allmänhet och dess sedlar i synnerhet. Han konstaterar att det arkivariska materialet som belyser riksbankens sedelhistoria är mycket rikt, men tillägger: ”Det är emellertid också ytterst splittrat, till följd av att den administrativa gången vid behandling av ärenden rörande sedeltillverkning och sedelutgivning varit högst olika vid olika tillfällen.”²²⁰ Lindgrens bok är uteslutande narrativ. Han berättar sedlarnas historia utan att lägga några teoretiska aspekter på denna. Sedlarnas grafiska design utgör en del av redogörelsen, men får anses som långt ifrån uttömmande. Boken har tjänat som referensverk och dessutom i flera fall väglett mig i mina egna arkivforskningar.

I sin bok *Pengarna & Makten – Riksbankens historia* ger Gunnar Wetterberg en utförlig historisk bakgrund till Riksbankens grundande och roll i samhället fram till våra dagar. Han behandlar inte sedeltillverkning och utgivning specifikt, men den bakgrundsinformation som han tillhandahåller har bidragit till att sätta in dessa i ett större politiskt sammanhang.

Erik Helleiner, forskare vid Department of Political Science vid York University, Canada, redovisar i ett antal artiklar och böcker sina teorier om hur staten använt valutan och dess grafiska design för att skapa nationell identitet. Han argumenterar för att en nationell valuta knuten till statsmakten är en relativt ny företeelse som i sin utvecklade form skapades under 1800-talet i världens ledande ekonomiska makter. Dessutom söker han visa hur den nationella valutan och dess utformning styrdes av samma samhällseliga krafter som skapade nationalstaten. Han hävdar också att den nationella valutan på ett pedagogiskt och övertänkt sätt användes till att stärka nationalstaten på flera viktiga punkter. Valutan bidrog till att skapa en enhetlig sammanhängande ekonomi vars gränser också utgjordes av nationsgränserna. Den skapade också en känsla av kollektiv samhörighet som band medborgarna samman både geografiskt och socialt över klassgränserna. Detta bidrog också till att förtroendet för sedlarnas fiktiva värde knöts till nationella känslor. Dessutom så gav

---

²¹⁹ Ronald Inglehart, Heinz-Dieter Klingemann & Christian Welzel, C.(2003), “The theory of human development: A cross-cultural analysis”. *European Journal of Political Research* 2003:42, s. 341.

²²⁰ Torgny Lindgren, (1968) *Riksbankens sedelhistoria 1668-1968*, Stockholm s. 7.

den staten en tätare koppling till det samhälle som den styrde. På samtliga dessa punkter, menar Helleiner, att sedeldesignen spelade en viktig roll.²²¹

Jacques E. C. Hymans presenterar i sin artikel "The Changing Color of Money: European Currency Iconography and Collective Identity" ett alternativ till Helleiners teser. Hans undersökning av mänskliga ansikten på sedlar i 16 länder anslutna till EU, från 1800-talet och framåt, visar att förändringar i sedelgrafiken beror i högre grad på tidsandan än på uttryck för nationalitet. Med ledning av Ingelhart & Meyer's teorier om "cultural shift" (se teoridelen) visar han hur motiven i de 16 länderna följt en övergripande utveckling som gått från mytologiska eller symboliska representationer av staten, via statsmän och samhällsaktörer till individuella representanter för kultur och vetenskap.²²² Hymans tillämpar "Cultural Shift"-teorin på ikonografin på europeiska sedlar och drar följande slutsats:

On one axis, in line with the Ingelhart-Meyer observation of the dispersion of social initiative, we would expect a shift from depictions of actual or metaphorical actors who embody the state, to depictions of societal actors, such as economic classes, and finally to depictions of individual, non-state actors. On the other axis, in line with the Inglehart-Meyer observation on the changing goals in life, we would expect a shift from depictions of godlike or ornamental figures in classical or antique garb (a reflection of traditionalist life goals), to depictions of figures involved in the real world of politics, economics and social struggles (a reflection of materialist life goals), and finally to depictions of figures from a concrete time period engaged in the cultural or scientific pursuits (a reflection of post-materialist life goals).²²³

Enligt Hymans borde alltså grafiken på sedlarna reflektera den förändring i fråga om värderingar, mening och mål som Inglehart beskriver. En slutsats han drar av sin undersökning är att: "far from trying to use their control of currency to impose statist values on a recalcitrant citizenry, states are more likely to try to increase their legitimacy by using the currency to signal their embrace of values in tune with the 'spirit of the times'".²²⁴ Han menar att det är förändringen av värderingar i samhället som styr motiven på sedlarna. De styrande har känt av strömningarna från kollektiva mot individuellt fokuserade värderingar och anpassat motiven på sedlarna därefter.

I sin bok *Reading the Euro: Money as a Medium of Transnational Identification* förklarar Professor Johan Fornäs, professor på Tema Q (Department of Cultural Studies) vid Linköpings universitet, att han uppfattar "the presence of money not only as economic signs of value but also as symbolic signs of cultural identity of geographic and political unities".²²⁵ Han ser pengar som bärare av kulturell och symbolisk mening och hävdar att denna mediala funktion interagerar med dess ekonomiska funktion. Pengarna förmedlar "condensed images of national identities and sociocultural value hierarchies through their carefully chosen design".²²⁶ Fornäs undersöker med Euron som utgångspunkt hur mynt och sedlar som medium för symbolisk form av kommunikation används i ett försök att smälta samman tidigare

---

²²¹Eric Helleiner (2003) *The Making of National Money: Territorial Currencies in Historical Perspective*, Ithaca, New York s. 3-14.

²²² Jacques C. Hymans (2004) "The Changing Color of Money: European Currency Iconography and Collective Identity". *European Journal of International Relations* October s. 5-25.

²²³ Hymans, (2004), s. 9.

²²⁴ Hymans, (2004), s. 6.

²²⁵ Fornäs, (2007), s. 9.

²²⁶ Fornäs, (2007), s. 11.

nationell symbolik till en gemensam europeisk. Hans analyser bygger på Hymans och Brion & Moreaus teser och är inte i första hand historisk utan berör euron och de europeiska valutor som var aktuella före eurons införande och är aktuella idag i de medlemsländer där euron inte införts.²²⁷

Bakgrund

Följande bakgrund syftar till att skapa ett vidare sammanhang i redogörelsen för utvecklingen av svensk sedeldesign. Därför ska den inte tas som en fullständig historia över alla de turer som kännetecknat den svenska sedelhistorien utan mer som en illustration till och ett ramverk mot vilket skiftningarna i sedelgrafiken kan förstås.

När de första svenska sedlarna gavs ut var de, de första i sitt slag i Europa.²²⁸ Ursprungligen tillkom de som en lösning på ett specifikt problem. År 1660 sattes nämligen vikten för kopparplåtmynt ner. En mynttyp försvann ur cirkulation på grund av att dess metallvärde var större än det nominella värdet. De kvarvarande mynten kunde inte täcka allmänhetens behov och tillverkningen gick inte tillräckligt snabbt för att avhjälpa bristen.²²⁹ För att täcka bristen började Stockholm Banco att ge ut så kallade kreditivsedlar, det vill säga papperspengar som tillskrevs ett nominellt värde motsvarande 10, 25, 50 och 100 daler. Banken kallades också Palmstruchska banken efter sin grundare, Johan Palmstruch. År 1656 fick Palmstruch tillstånd av dåvarande kung Karl X Gustav att starta banken.²³⁰ Banken var en privatbank, men hade ett nära samröre med staten. Hälften av vinsten skulle tillfalla kronan och verksamheten kontrollerades av finansministern. Sedelutgivningen skedde i samråd med regeringen.²³¹

Från början var det meningen att sedlarna skulle fungera som ett slags insättningsbevis för bankens kunder, men tämligen omedelbart drev det nya betalningsmedlets popularitet banken att ge ut fler sedlar än vad likviditet och myntreserv medgav. 1664 uppdagades bristerna, sedelutgivningen upphörde, banken gick i konkurs och Palmstruch dömdes till döden, men benådades. Stockholm Banco försvann och med den det sedelväsande den grundat.²³²

Men behovet fanns kvar och 1668 grundades Rikens Ständers Bank, världens första riksbank. En icke oviktig detalj i sammanhanget var att ständerna grundade banken och inte kungamakten. Bankstyrelsen bestod av två fullmäktige ur varje stånd. Något som kan förklaras med att kungen vid tillfället, Karl XI, var omyndig och riket styrdes av en förmyndarregering. Detta innebar att mynten gavs ut av Kungliga myntverket, men de sedlar som så småningom började ges ut hade ständerna som utgivare.²³³ Men någon officiell sedelutgivning blev det inte från början. Riksbanken var faktiskt officiellt förbjuden att ge ut sedlar vid sitt grundande. Sedlarnas praktiska värde hade emellertid uppmärksammats och skapat ett behov.

---

²²⁷ Fornäs, (2007)

²²⁸ Jonathan Williams (red.) (1998) *Money - a history*, London s. 179.

²²⁹ Lagerqvist & Nathorst-Böös, (1971) s. 11.

²³⁰ Ernst Nathorst-Böös (1970), "About Swedish Banknotes", *International Review of the History of Banking* 1970:3 s. 89.

²³¹ Williams (1998), s. 180.

²³² Lagerqvist & Nathorst-Böös, (1971), s. 12.

²³³ Wetterberg, (2009), s. 50.

Under förbudstiden fick andra värdehandlingar fungera som pappersmynt. Ekonomihistorikern Eli Heckscher menar att det så småningom var allmänheten och inte banken själv som drev fram återupptagandet av sedelutgivning. Med början 1701 började nämligen riksbanken åter att ge ut sedlar, men av rädsla för ett återuppreppande av Palmstruchska bankens kollaps vågade man inte låta dem fungera som kreditivsedlar, istället fick de formen av transportsedlar.²³⁴ Dessa var ett betalningsmedel där utfärdarens namnteckning och sigill skulle garantera värdet. De fungerade som ett slags personligt insättningsbevis utställda till en individ som hade pengar i banken, men med möjligheten att genom en namnteckning ”transportera” eller överföra värdet till en tredje part, ungefär som en sentida check. Dessa var krångligare att hantera och Lagerqvist & Nathorst-Böös menar att dessa sedlar ”måste sägas vara ett steg bakåt i utvecklingen jämfört med sina föregångare”.²³⁵ Transportsedlarnas restriktioner kringgicks dock på olika sätt och gradvis började de att få ungefär samma användning som kreditivsedlarna.²³⁶

Det var dock inte förrän i spåren av ryska kriget 1741-43 som sedlarna på allvar blev ett allmänt betalningsmedel. Bristen på skiljemynt gjorde att man då började ställa ut sedlar på mindre valörer som i allt större utsträckning cirkulerade bland gemene man.²³⁷ Dessutom fick sedlarna nu ett fastställt tryckt belopp. Tidigare hade summan fyllts i för hand av sedelutställaren.²³⁸

När sedelutgivningen startades var det meningen att sedlarnas värde skulle motsvaras av ett faktiskt värde i metall i bankens förvar. De första sedlarnas värde skulle kunna inlösas i silver och värdet av de transportsedlar som gavs ut under 1700-talet garanterades i koppar. I turbulenta tider upphävdes emellertid inlösningsrätten vid ett flertal tillfällen, dock med intentionen att den skulle återupprättas när nationens ekonomi åter kom på fötter.²³⁹ Sedelns ekonomiska identitet var alltså kopplad till en faktiskt eller tänkt myntreserv. År 1834 fick Sverige efter en lång tids turbulens åter så kallad silvermyntfot, vilket innebar att sedlarnas värde garanterades i silver.²⁴⁰ Samtidigt blev sedlarna för första gången sedan 1664 åter officiellt ett opersonligt betalningsmedel i och med att värdet då åter knöts till själva sedeln istället för till innehavaren. 1873 övergick Sverige till guldmyntfot och sedlarna garanterades då i guld fram till den 28 september 1931 då Riksbanken slutade att lova att sedlarna skulle kunna inlösas mot metall och sedelvärdets koppling till metall helt upphörde.²⁴¹ Först då kan det sägas att sedeln officiellt blev ett betalningsmedel i egen kraft.

Fram till 1855 års myntreform cirkulerade flera olika valutor i riket. Svensken handlade i perioder, i daler kopparmynt, riksdaler, schilling banco, caroliner, örtugar, riksgäld och specie samt en del andra valutor. På 1835-års sedlar var sedelvalören till exempel angiven både i riksdaler och skilling banco, och i riksgäld och specie.²⁴² 1855 kom så myntreformen då en riksdaler blev liktydligt med 100 öre och alla de andra

---

²³⁴ Wetterberg, (2009), s. 56.

²³⁵ Lagerqvist & Nathorst-Böös, (1971), s. 12.

²³⁶ Wetterberg, (2009), s. 90.

²³⁷ Wetterberg, (2009), s. 90.

²³⁸ Nathorst-Böös, (1970) s. 89.

²³⁹ Wetterberg, (2009) s. 95.

²⁴⁰ Wetterberg, (2009) s. 111.

²⁴¹ Nathorst-Böös, (1970) s. 90.

²⁴² Lagerqvist & Nathorst-Böös, (1971) s. 18.

valutorna försvann. 1873 övergick sedan Sverige till kronan i samband med att en valutaunion med Danmark (senare även Norge) ingicks. Unionen upplöstes men kronan bestod.²⁴³

Riksbanken har inte alltid varit ensam om sedelutgivning. Från år 1831 utgavs giltiga sedlar också av ett trettiotal privatbanker. När skiljemynt och tryckta sedlar tröt tillverkades till och med egna sedlar som cirkulerade i bygderna.²⁴⁴ Men 1897 fick riksbanken monopol på sedelutgivning och efter en övergångstid fram till 1903 drogs alla de privata sedlarna in och sedan dess har endast sedlar från Riksbanken varit giltiga betalningsmedel.²⁴⁵

Fram till 1753 tillverkades pappret till sedlarna av privata entreprenörer. Då började banken tillverka eget papper i pappersbruket i Tumba. Sedeltryckningen gjordes på entreprenad fram till 1737 då den förlades till Riksbanken, dock fortfarande under ledning av privata tryckare. Detta fortgick fram till 1919 då sedeltryckningen helt övergick i bankens regi.²⁴⁶

Undersökning

1661 – 1835 – Grafiken kopplad till funktionen

Mellan 1661 och 1835 genomgick svensk sedelgrafik ytterst marginella förändringar. De tillverkades på handgjort papper och de allra flesta hade tom baksida. De grafiska elementen var i stort sett oförändrade. Sedlarna var försedda med vattenstämplar (ljusare partier i pappret som skapades vid tillverkningen) och vitstämplar (utförd med ofärgad reliefstämpel som skapade en förhöjd bild på sedeln) med motiven: Moder Svea, Riksbankens ordspråk ”Hinc robur et securitas” (Härav styrka och säkerhet), riksvapnet, bankens sigill, texten Sveriges Rikes Ständers Banco, i olika kombinationer. Tryckt på sedeln var en garanti om sedelns inlösen, sedelvalören (ibland skrevs den i för hand), en ram kring sedeln (mer sällan). För hand skrev man sedelnumret, datumet (eller delar av det) och namnteckningar. Pappret var vitt och texten svart. Flerfärgstryck föreslogs visserligen redan 1753 av urmakaren Peter Ernst. Förslaget kom dock aldrig längre än till experimentstadiet.²⁴⁷ Trots att sedlarna som ekonomiskt instrument genomgick förändringar och utgåvorna var många hade sedlarna under hela perioden en snarlik formgivning.²⁴⁸

Grafiken på sedlarna under denna tid var nästan uteslutande funktionell. Myndighetens stämplar, sigill och namnteckningar var fyllde en förtroendeskapande funktion. Något som ska ses mot bakgrund av att sedeln var ett betalningsmedel som i grund skiljde sig från mynten vars nominella värde åtminstone i teorin skulle motsvaras av metallvärdet. Sedelns värde byggde helt på förtroende och detta faktum avspeglade sig mer än något annat i sedelgrafiken. Men trots ansträngningarna verkade det som om sedlarna ännu i början av 1800-talet inte hade, åtminstone inte på

²⁴³ Wetterberg, (2009), s. 163.

²⁴⁴ Wetterberg, (2009) s. 176.

²⁴⁵ Lagerqvist & Nathorst-Böös, (1971) s. 38-46.

²⁴⁶ Lagerqvist & Nathorst-Böös, (1971) s. 21.

²⁴⁷ Lagerqvist & Nathorst-Böös, (1971) s. 18.

²⁴⁸ Monica Golabiewski-Lannby, *Poetiska sedlar*. (Stockholm 2008) s. 3.

landsbygden, samma status som mynt. Myntens direkta värde och hållbarhet gjorde dem uppenbarligen mer åtråvärda. Den tyske resenären Christian Ludwig Lentz skrev, i samband med sin svenska resa 1796, att de svenska bönderna var högst ovilliga att växla sina kopparmynt mot sedlar.

Men om man har silfwermynt att förwexla, hwilket är högst sällsynt i Swerge, så saknas aldrig koppar till utbyte. I början försäkras enwar som blir anlitad derom, att han icke har kopparpenningar, och att han icke kan få några för pappersmyntet: men blir den Svenska Bonden i det samma warse ett mynt af silfwer, hwilket för honom har en alldeles otrolig retelse; så springer han strax till sin lilla ask eller kista, tar fram kopparpenningar, säger att han emot sin förmodan har funnit litet i sitt förvar, inwexlar derföre silfwerpenningen, och gömmer sedan denna så länge som möjligt, såsom en särdeles dyrbarhet.²⁴⁹

Samtidigt förklarar dock Wetterberg att den svenska allmänhetens förkärlek för sedlar utgjorde ett nationalekonomiskt problem i mitten av 1800-talet. Carl David Skogman skrev år 1845-46: ”Massan av folket fortfara att i sina fickor föredraga den smutsigaste 8:skillingsedel för de blankaste 1/16 Riksdalers-stycke: och det är endast småningom som denna vana kan utrotas.”²⁵⁰ Skriver man en uppsats om sedelgrafik vill man gärna dra slutsatsen att förklaringen till detta ligger i att Lenz beskriver förhållandet före utgivningen av de nya sedlarna 1836, medan Skogman redogör för dessa nya sedlars uppnådda status. Denna förklaring erkänns dock förirra sig in på spekulationernas område. Det verkliga skälet till motsägelsen kan ligga på ett plan som går utöver detta arbetes horisont.

Vattenstämplar, vitstämplar, sedelnummer och var i första hand ett försök att försvåra för sedelförfalskare. Från och med 1758 kompletterades dessa metoder med texten:

Then som thenne Sedel efterapar skal warda hängd; Men then, som bewisligen uptäcker efteraparen, skal undfå Fyratio Tusende Daler Kopparmynts Praemium, enligt Kongl. Maj:ts Nådige Kungörelse af den 20 Decembris 1754.²⁵¹

En markering gentemot mynten var avsaknaden av monarkens porträtt på sedlarna. Detta har flera förklaringar. Ända sedan Olof Skötkonungs tid präglas merparten av svenska mynt med den sittande kungens eller drottningens namn, symbol eller porträtt. Skälet är uppenbart. Regenten och stod som ansvarig för utgivningen och var en garant för att mynten skulle behålla sitt värde. För mynten svarade nämligen Kungliga myntverket. Sedlarna gavs emellertid ut av Sveriges ständers riksbank.²⁵² Lars O. Lagerqvist skriver med anledning av detta: ”Av denna anledning förekom aldrig den regerande kungens namn eller porträtt på de statliga sedlarna.”²⁵³ Men det fanns uppenbarligen en ytterligare anledning. Bancofullmäktige föreslog nämligen år 1729 att ett porträtt av kungaparet Fredrik I och Ulrika Eleonora skulle präglas in på sedlarnas vattenstämplar i syfte att göra dem svårare att förfalska. Man framställde i detta ärende en begäran till hovet. Banken fick: ”det swar, att det hölles betänkeligt på

²⁴⁹ Christian Ludwig Lentz (1803), *Resa genom Tyskland, Danmark och Swerge*, Stockholm s. 97, 98.

²⁵⁰ Carl-David Skogman, (1845-46), *Anteckningar om Rikets Ständers Bank och allmänna lånerörelsen i Sverige*, Stockholm eft. Wetterberg, (2009), s. 176.

²⁵¹ Lindgren (1968), s. 82.

²⁵² Sedan 1986 utges sedlar och mynt av ett helstatligt bolag ägt av riksbanken. Lars-Olov Lagerqvist, ”Vår sedeltradition”. *Svensk Numismatisk Tidskrift* December 1987 s. 312.

²⁵³ Lagerqvist, (1987) s. 310.

slike sedlar, som rouillera bland folket, sättja hans Kongl. Majj eller Drottningens portrait.”²⁵⁴ Svaret måste ses mot bakgrunden av det tillstånd i vilket sedlarna cirkulerade fram till år 1834. I en kommentar till de utdragna diskussionerna om stabiliseringen av valutan skrev Post & Inrikes Tidningar den 13 mars 1769 att argumenten hann bli ”så utslitne och trasige, som sjelfwa banco-sedlarne i landsorterne.”²⁵⁵ Den nämnde resenären Christian Ludwig Lentz skrev:

Swenska Bonden stoppar dessa sedlar, hwilka alla hafwa format af en liten qvart, och wikas af honom fyrdubbla – stoppar dem, säger jag, så packade som möjligt, ner i sin byxficka. Derföre händer att en myckenhet deraf äro så förnötta, att en främling ofta icke will emottaga dem, och knappt vågar röra dem.²⁵⁶

Under bancoutsrottets sammanträde den 24 juli 1823 nämnde kanslirådet Gustaf Adolf Bruncrona i ett yttrande att det väckte ”utländningars förundran att sedelmynt på ett så dåligt och från annat icke skiljaktigt papper kan utgå från en riks bank”.²⁵⁷ Det skulle dröja över 220 år efter Fredrik och Ulrika Eleonoras avböjande innan riksbankens sedlar fick den status som krävdes för att en sittande monark skulle samtycka till att låta sitt porträtt pryda dem.

1835 – 1890 – Estetik och teknik

1835

År 1835 förändrades sedelgrafiken dramatiskt. De sedlar som då trycktes hade olika färger beroende av valör och för första gången kan man tala om grafisk formgivning. Sedelpappret bestod av tre lameller, varav den mellersta var färgad. Sedeln fick en grafisk identitet som var skild från funktionen. Sedlarna trycktes i tre olika format, fyra olika färger; grönt, blått, gult och rött, samt i åtta valörer: 32 skillingar, 2 riksdaler, 6 riksdaler och 32 skillingar, 10 riksdaler, 16 riksdaler och 32 skillingar, 33 riksdaler och 16 skillingar, 100 riksdaler och 500 riksdaler.²⁵⁸

Valörerna 100 och 500 riksdaler pryddes av en centralt placerad moder Svea, medan de lägre valörerna på samma plats hade ett lejon med riksvapen. Runt om moder Svea låg utplacerade järnets tecken, två sädeskärvar, en merkuristav, två segelskepp och ett ankare. I övrigt hade sedlarna en enhetlig grafisk utformning sånär som på olika utformning av konstgravyren i bården. Som ett vapen i kampen mot förfalskning slutade färgen något innan sedelkanten och övergick i ofärgad bredd. Dessutom var den detaljerade konstgravyren olika på de olika valörerna. Sedlarnas formgivare var Carl Abraham Broling.²⁵⁹

Designen var föremål för en smärre maktkamp inom fullmäktige. Bankofullmäktiges ordförande, Greve Fredric Bogislaus Schwerin ansåg att ”texten skall framstå som hufvudsak och att Gravyren derför skall minskas och förenklas”. Öfverste Leiuantanten Hjerta tyckte däremot att det är just ”Gravyrens mångfald och

---

²⁵⁴ Lindgren, (1968), s. 49.

²⁵⁵ Citat eft. Lindgren (1968), s. 89.

²⁵⁶ Lentz, (1803), s. 98.

²⁵⁷ Lindgren, (1968), s. 122.

²⁵⁸ Lindgren, (1968), s. 133.

²⁵⁹ Martin Rosenqvist (2009), *Sveriges färgsedlar utgivna av Riksbanken 1835-2008*, Köpenhamn, s. 22-45.

utvidgning som, näst efter papprets beskaffenhet, skall hufvudsakligast försvåra efterapningen.”²⁶⁰ Men mot detta uttryckte Schwerin sin bestämda åsikt: ”En stats banks sedlar böra vara enkla och af en ren stil. Mycken grann gravur må vara passande för små banker. Man ser af profven på andra länders sedlar, att staternes mestadels äro utan prål”. Han fick emellertid mothugg av Hjerta som ansåg att: ”en jemn böjning, der rum och utseende sådant fordrar, är hvarken opassande eller obehaglig eller oläslig och begagnas på Utländska Banknoter. Något skäl att raderna skola vara styfvare för en Riks-bank än för vederbörande stora och betydliga privat banker utomlands inser jag icke.”²⁶¹

Moder Sveas vara eller icke var blev föremål för debatt. Schwerin ville att ”Svea skall bort och att Riksvapnet skall uppsättas på Sedlarna”. Hjerta menade att ”Mig synes Sveas bild mer passande än ordenskedjan”. Schwerin kontrade med att: ”Man har ansett Riksvapnet böra nyttjas på de smärre sedlarne; passar det på ena stället så passar det väl ock på det andra. De fleste Utländske banker nyttja riksvapnet och variera ej med sina symboler. Svea är ett fantasie stycke och instämmer ej med en ren smaks fordringar”.²⁶²

Den 12 april var det så dags för omröstning. Schwerin fick medhåll av tre andra fullmäktige som ansåg att riksvapnet med lejon och krona var ”enklast och värdigast” och därför borde pryda alla sedlar. Man anförde även expertutlåtanden som gick ut på att ”wäl utförde Lejon figurer wore fullt ut lika swåra att eftergöre som en Mennisko figur”. Kammarherre Rosenblad argumenterade emellertid att ”Menniskofiguren i Skön konst erkändt wore den wackraste och följakteligen syntes böra wara den swåraste att åstadkomma” och förordade därför att Svea borde pryda sedlarna. Grosshandlare Ekman tillade att ”Svea wore känd av alla, höge och låge, som woro wane att se henne så wid glade som sorglige tillfällen” och tillstyrkte därför Svea. Svea vann omröstningen med sju röster mot fyra. Greve Schwerin var djupt besviken. ”Jag kan icke afhålla mig från att mot det fattade beslutet speciellt reservera mig”, förklarade han och avlevererade sedan enligt protokollet en lång och ganska osammanhängande missnöjesyttring som avslutades med orden att: ”ett lejon är fullt ut så svårt att efterapa som ett fruntimmer”.²⁶³ Kanske kan det ses som en försynens försonande nyck att Schwerin han avlida innan de för honom så förhatliga sedlarna kom i cirkulation.

Att frågan var viktig och kanske lite infekterad indikeras också av de många bordläggningarna i fullmäktiges protokoll under åren 1832-33. Konstnären Broling beklagar sig i en skrivelse till fullmäktige den 11 april 1832 över hur han ständigt var tvungen att ändra och göra om ritningarna till de nya sedlarna och förklarar hur ledsen han var över att han ”hitintill mött så många hinder att komma uti full verksamhet”.²⁶⁴ De nya sedlarnas design och färgsättning skapade ett stort intresse och engagemang hos allmänheten. Något som avspeglas i att sedlarna för första gången fick utbredda

---

²⁶⁰ Bankofullmäktiges protokoll, Sveriges Riksbank (1668-1913), Arninge: Riksarkivet, protokoll den 22 mars 1832, s. 406.

²⁶¹ Sveriges Riksbank, (1668-1913), RA, protokoll den 22 mars 1832, s. 406f.

²⁶² Sveriges Riksbank, (1668-1913), RA, protokoll den 22 mars 1832, s. 406.

²⁶³ Sveriges Riksbank, (1668-1913), RA, protokoll den 12 april 1832, s. 496-500.

²⁶⁴ Lindgren, (1968) s. 128.

smeknamn. Den gula 100 riksdalerssedeln kallades i folkmun ”gulfink” och den röda 16 riksdaler 32 schillingar bankosedlen kallades ”rödhake”.²⁶⁵

1859

När riksdagen 1854 beslöt att Sverige skulle gå över till decimalsystemet aktualiserade detta utarbetandet av en ny sedelserie. En riksdaler riksmünt (rmt) skulle enligt bancoreglementet den 4 december 1854 hädanefter motsvara 100 öre.²⁶⁶ Valörerna på de nya sedlarna skulle vara: 1, 5, 10, 50, 100, 500 och 1000 riksdaler riksmünt. Sedlarna skulle utföras i tre olika format.²⁶⁷

Förvaltaren vid Tumba bruk, Jöns Samzelius och tryckeriföreståndaren Jacob Bagge fick efter beslut i fullmäktige den 7 december 1854, samtidigt varsin skrivelse med uppdraget att komma med förslag till nya sedlar.²⁶⁸ Direktivet förklarade att ”de nya sedlarnas utseende, format och öfriga beskaffenhet skulle bestämmas så att Bankens fördel och säkerhet i förening med allmänhetens bekvämlighet i möjligaste måtto befrämjades”.²⁶⁹

Hovgravören Abraham Salmson fick i uppdrag att utarbeta förslag på sedeldesignen, men förhalade arbetet så till den grad att fullmäktige beslöt att även ta in andra förslag.²⁷⁰ Samarbetet mellan Bagge och Salmson fungerade heller inte som det skulle. Bagge skriver att de nya sedlarna måste tryckas ”med upphöjda stämplor” medan Salmsons förslag ”mera passar för koppar- och stålstick, eller för gravur i sten”.²⁷¹ Dessutom beklagade han sig över Salmsons senfärdighet.²⁷² I ett PM som finns i hans arkiv, men som förmodligen aldrig skickades, skriver Bagge att Salmson inte begriper vad han håller på med, att han inte ens kan skilja på koppartryck och boktryck och att hans förslag inte lämpar sig för tryck över huvud taget. Dessutom uttrycker han djupt missnöje med att Salmson är ”huvudpersonen” och han själv bara är ett ”biträde”. Han uttrycker också avundsjuka över att ”Salmsons arvode bestämdes till 10 Rikdaler Banco per dag då B (Bagge själv) såsom underordnade tilldelades 6,32”.²⁷³

Bagge var heller inte nöjd med bankofullmäktiges engagemang i saken. I ovan nämnda PM, skriver han: ”För övrigt var icke meddelat någon föreskrift eller ens en antydning till ledning vid uppgörande av det begärda förslaget. (...) Hrr Fullm.

---

²⁶⁵ Golabiewski-Lannby, (2008) s. 36, 37.

²⁶⁶ Wetterberg, (2009), s. 163.

²⁶⁷ Lindgren, (1968), s. 150.

²⁶⁸ Sveriges Riksbank, (1668-1913), RA, protokoll den 7 december 1854, s. 679.

²⁶⁹ Familjen Jonas Bagges arkiv, (1836-1899). Referenskod: SE/ATA/ENSK_17, Riksantikvarieämbetet. Stockholm. Volym 6 (1853-1866), PM – odaterat, hänvisningarna tyder på att det skrevs 1856.

²⁷⁰ Bankofullmäktiges särskilda protokoll. Sveriges Riksbank. (1834-1913). Riksarkivet Arninge: protokoll för den 6 december 1855.

²⁷¹ Familjen Jonas Bagges arkiv, (1836-1899), Volym 7, De nya sedlarna 1856 och 1885, brev från Bagge den 28 maj 1856.

²⁷² Familjen Jonas Bagges arkiv, (1836-1899), Brev till bankofullmäktige daterat 1 november 1856.

²⁷³ Familjen Jonas Bagges arkiv, (1836-1899), Volym 6, 1853-1866, Promemorior, PM – odaterat, hänvisningarna tyder på att det skrevs 1856. Det förefaller mig som om Bagge skrev PM:et för att ventilera sin frustration, men att han vid närmare eftertanke, vist nog, beslöt sig för att aldrig skicka det.

begärde uppgift kan förliknas vid den då en tomtägare af en byggmästare begär förslag till ett hus på sin tomt, utan att vidare angifa om det skall byggas af träd eller af sten, om gränsen af kostnadssumman skall vara 10,000 eller 500,000 Rd, o.s.v.” Han skriver också att de oupphörligen frågar om samma saker och begär orimliga saker av honom. Han tycker det verkar som om de inte ens läser hans inlagor.²⁷⁴

En av orsakerna till irritationen i samband med den nya sedelutgivningen var att ett nytt hot dykt upp; fotografisk sedelförfalskning. Alla inblandade parter verkar i den närmaste besatta av idén på att någon skulle kunna fotografiskt skapa perfekta kopior av sedlarna. Dessa farhågor dyker upp allt som oftast i korrespondensen och föranleder en mängd ändringsförslag och ängsliga frågeställningar. Denna fråga överskuggade fullständigt all diskussion om val av motiv på sedlarna. I Samzelius betänkande till förslagen till nya sedlar citerar han en artikel om en redogörelse för en lyckad förfalskning på fotografisk väg i den engelska tidningen Times. Han skriver också: ”En här i Stockholm bosatt photograph, Hr. Carleman, försäkras också, att han utan svårighet på photographisk väg skulle kunna efterbilda en så beskaffad sedel”.²⁷⁵ Uppenbarligen lyckades Carleman skrämman upp bankofullmäktige så pass att även han gavs möjlighet att komma med ett antal förslag. Samzelius skriver: ”Herr Carlemans uti dess memorialer framställda förslag har till en början synts mig både sinnrikt, enkelt och ganska lämpligt.”²⁷⁶ Under senare delen av år 1855 inlämnade Carleman i ett förseglat konvolut till bankofullmäktige; en skrift i ämnet, ett förslag till sedeldesign och en ”på fotografisk väg åstadkommen afbildning av en sedel å 2 Rdr”, men herrarna i fullmäktige blev av någon anledning inte tillräckligt imponerade för att godta Carlemans förslag.²⁷⁷ Konstnären och arkitekten F. W. Scholander lämnade också in ett antal förslagsritningar,²⁷⁸ men även dessa förkastades. När Salmson till slut den 15 maj 1856 presenterade en uppsättning förslag godkändes dessa av bankofullmäktige,²⁷⁹ men efter granskning underkändes de främst på tekniska grunder av bankoutskottets kommitté den 14 november 1856. Detta i stor utsträckning efter rekommendationer av Jonas Bagge. Man skriver att de inte ”fullkomligt motsvara villkoren för ändamålsenliga banksedlar”. Samtidigt inlämnade Bagge, på bankutskottets kommittés uppmaning, ett eget förslag till en 1000-kronorssedel som bankutskottets kommitté ansåg ”hafva betydligt företräde framför de förut oppgjorda ritningarne” och ”anse att sedlarna å Ett och Fem Hundra Riksdaler, eller de, som äro af samma format, böra blifva med densamma lika”. Efter att ha tagit del av bankutskottets kommittés utlåtande beslöt bankofullmäktige den 20 november att meddela Salmson att hans medverkan i projektet ”nu icke vidare påkallades”²⁸⁰ och gav uppdraget till Per Olof Bagge, Jacob Bagges son, som visade sig vara konstnären bakom den av Bagge d.ä. föreslagna sedelförslaget. I familjens arkiv finns ett brev till

²⁷⁴ Familjen Jonas Bagges arkiv, (1836-1899), Volym 6, 1853-1866, Promemorior, PM – odaterat, hänvisningarna tyder på att det skrevs 1856.

²⁷⁵ Familjen Jonas Bagges arkiv, (1836-1899), Volym 7, Betänkande från Docent Jöns Samzelius daterat den 24 maj 1855.

²⁷⁶ Familjen Jonas Bagges arkiv, (1836-1899), Volym 7, Brev från Docent Jöns Samzelius till Bankofullmäktige daterat 19 juni 1856.

²⁷⁷ Sveriges Riksbank, (1834-1913), protokoll för den 14 februari 1856.

²⁷⁸ Sveriges Riksbank, (1834-1913), protokoll för den 14 februari 1856.

²⁷⁹ Sveriges Riksbank, (1834-1913), protokoll för den 15 maj 1856.

²⁸⁰ Sveriges Riksbank, (1834-1913), protokoll för den 20 november 1856.

bankofullmäktige, daterat den 7 september 1859, i vilket han ber om ersättning för sitt arbete.²⁸¹

Bancoutskottets kommitté föreslog att man skulle sätta ut texten Svenska sedlar på ett antal utländska språk för att underrätta eventuella utländska gravörer som anlåtats för sedelförfalskning om naturen av deras uppdrag.²⁸² Även denna sedelserie har en uniform grafisk utformning. Huvudmotivet är två utåtblickande lejon flankerande stora riksvapnet. I vart och ett av sedelns hörn ses symbolerna för de fyra stånden och i enlighet med bankoutskottets önskan, texten Svensk sedel på engelska, franska, tyska och danska. Budskapet till presumtiva sedelförfalskare har mildrats. Lydelsen ”ska varda hängd” har ändrats till ”straffes enligt lag” och belöningen är inte bestämd utan ”den som upptäcker efteraparen, förfalskaren eller utpräglaren, undfår belöning enligt Kongl. Kungörelsen af den 18 julii 1818”.

Dessutom blev färginslaget diskretare, en mindre yta var färgad och en mildare färgton användes, antalet färger reducerades till tre, orange, grön och gul. År 1866 avskaffades ståndsriksdagen och namnet Sveriges Rikes Ständers Bank ersattes på sedlarna från och med början den 6 augusti 1869, med det nya namnet Sveriges Riksbank.²⁸³

1874

Året då sedlarna fick kronovalörer var 1874. Efter ett danskt förslag beslöt sig Danmark, Sverige och senare Norge att ingå en myntunion. Alla ländernas valuta skulle kallas krona, där en krona skulle var liktydligt med 100 öre. Valutan skulle vara baserad på guldmyntfot.²⁸⁴ Framställandet av nya sedlar präglades denna gång av brådskan. Vid bankofullmäktiges sammanträde den 3 juli 1873 ansåg Bankofullmäktige Friherre Carl Johan Skogman att ”önskeligt vore att sedlarna å guldmynt erhöles ett från nuvarande sedlar i ögonen fallande olika utseende” men han konstaterade att det inte fanns tid till att ”medhinna härför erforderliga anstalter”.²⁸⁵ Den process som förra gången tagit årtal tog nu några månader. Fullmäktiges avsyning och godkännande av de nya sedeltyperna avslutades med en uppmaning att ”skyndsamt låta förfärdiga de delar af plåtarna hvilka borde göras nya”.²⁸⁶ Resultatet blev en kompromiss; den gamla sedeldesignen med texten ”riksdaler riksmünt” ersatt av ”kronor”. Detta fick till följd att de nya sedlarna bar symbolerna för den ståndsriksdag som avskaffats åtta år tidigare. Samtidigt beslöt man att helt plocka bort texten om straff för sedelförfalskare och avbröt därmed en mer än hundraårig svensk sedeltradition.

1879

Det faktum att man behöll föregående series design gjorde att 1874 års sedelserie av fullmäktige ansågs vara otidsenlig redan innan den gavs ut. Deputerade Alfred

---

²⁸¹ Familjen Jonas Bagges arkiv, (1836-1899), Volym 7, 1850-tal, korrespondens med bankofullmäktige, brev från P-O Bagge till bankofullmäktige, den 7 september 1859.

²⁸² Sveriges Riksbank, (1834-1913), protokoll för den 20 november 1856.

²⁸³ Torgny Lindgren (1981), ”Om namnet Sveriges Riksbank”. *Myntkontakt* November 1981 s. 163.

²⁸⁴ Lindgren (1968), s. 160, 161.

²⁸⁵ Sveriges Riksbank, (1668-1913), protokoll för den 3 juli 1873, s. 330, 331.

²⁸⁶ Sveriges Riksbank, (1668-1913), protokollen för 31 juli och 7 augusti 1873.

Willhelm Dufwa påminde sina fullmäktigekollegor om vid ett sammanträde den 5 oktober 1876 om att det redan vid införandet av dessa ”fråga förevarit om vidtagande af förändring i utstyrelsen å riskbankens sedlar som ansetts erforderlig jemväl af den anledning, att desamma allt fortfarande vore försedda med de fordna riksståndens emblemer”. Dufwa påpekade i samband med detta att motverkandet mot fotografisk sedelförfälskning var en prioritet och att denna ”säkrast torde förebyggas genom val af lämpliga färger å sedlarne”.²⁸⁷

Tryckeriföreståndare Carl Axel Nyman fick i uppdrag att komma med förslag där det ”särskildt borde iakttagas, att de sedelns valör utmärkande såväl siffror som bokstäver blifva på ett tydligare sätt än nu är förhållandet utförda samt att sedlar, som skola hafva samma format, komma att erhålla lätt från hvarandra skiljda färger af det slag, som skyddar mot fotografisk efterbildning.”²⁸⁸

Nymans förslag inlämnades till bankofullmäktige för bedömning den 7 juni 1877. Även nu ifrågasattes Svea. Bankofullmäktige gav professor F. W. Scholander i uppdrag att bedöma förslagen. En av frågeställningarna han skulle ta ställning till var ”huruvida den å densamma anbragta Sveafiguren vore lämplig eller tilläfventyrs kunde med fördel utbytas mot några emblemer passande för riksbanken och dess verksamhet”.²⁸⁹

Scholander granskade förslagen och ansåg 100-kronorsförslaget inte vara helt oanvändbart. Men ”däremot är vid 1000-kronorsprojektet så mycket att säga att det ej kan med något gagn sammanfattas i en kritik”.²⁹⁰ Scholander föreslog att professorn i arkitektur vid Tekniska högskolan, Albert Theodore Gellerstedt skulle ges i uppdrag att utarbeta nya förslag.²⁹¹ Han avböjde emellertid och istället gick uppdraget till en professor Johan Boklund.²⁹² Boklund avböjde och uppdraget gick till arkitekt Magnus Iseus.²⁹³ Inte heller Iseus förslag föll i smaken och därför erbjöd sig Scholander själv att utarbeta ett förslag. Bankofullmäktige gillade detta och Scholander fick i uppdrag att utforma hela serien.²⁹⁴

Direktiverna om att ”de sedelns valör utmärkande såväl siffror som bokstäver blifva på ett tydligare sätt än nu är förhållandet utförda” följdes in absurdum. Den nya sedelserien var en orgie i övertydlighet och det verkar nästan som om detta direktiv var den enda princip som vägledde designen. På 50-kronorssedeln står siffran ”50” tjugo gånger och bokstäverna ”femtio” tre gånger med stort tryck och ett oräkneligt antal gånger i smått tryck invävt i sedelns ornament. Den symbol som dominerar totalt är kronan, som figurerar både i form av enstaka kronor och i form av riksvapnet. Sedeltrycket präglas av en oerhörd detaljrikedom i en rad olika stilar som blandas friskt. Sedlarna har en övergripande gemensam design, men detaljerna skiljer för varje valör. Sedlarna har dessutom olika färg och olika design på fram och baksida. De är inte helt olika orientaliska mattor.

---

²⁸⁷ Sveriges Riksbank, (1668-1913), protokoll för den 5 oktober 1876.

²⁸⁸ Sveriges Riksbank, (1668-1913), protokoll för den 5 oktober 1876.

²⁸⁹ Sveriges Riksbank, (1668-1913), protokoll för den 7 juni 1877, § 9.

²⁹⁰ Sveriges Riksbank, (1834-1913), Bilaga till protokoll för den 28 juni 1877, § 2.

²⁹¹ Sveriges Riksbank, (1834-1913), protokoll för den 28 juni 1877, § 2.

²⁹² Sveriges Riksbank, (1834-1913), protokoll för den 19 juli 1877, § 3.

²⁹³ Sveriges Riksbank, (1834-1913), protokoll för den 26 juli 1877, § 2.

²⁹⁴ Sveriges Riksbank, (1834-1913), protokoll för den 8 november 1877, § 2.

Ingen verkade dock vara riktigt nöjd med utformningen. Två fullmäktige reserverade sig den 6 november 1879 mot Scholanders sedlar. De ”ville hafva till protokollet uttalad den mening att, ehuru de deltagit i det beslut, hvarigenom ritningarne till riksbankens nya storsedlar å 100 och 1000 kronor blifvit gillade, de likväl funno de nu företedda, i färger och å sedelpapper utförda proftrycken till 100 kronosedlarna så till ritning som utförande så underlägsna hvad konst och teknik visat sig i dylikt afseende kunna åstadkomma, att de icke kunde sig i beslutet om deras definitiva fastställande förena”. Istället ville de att man skulle anskaffa nya förslagsritningar.²⁹⁵ Efter ett långt, hätskt och inte så lite sarkastiskt genmäle från deputerade Dufwa²⁹⁶ lämnades de två fullmäktiges reservation därhän.

Scholander var emellertid inte heller nöjd med sedlarna. I ett brev till fullmäktige skyller han på gravörerna. Han skriver: ”Jag vågar dock hysa den meningen, att om utkasten kommit uti icke blott välmenande och omsorgsfulla, utan ock vederbörligen skickliga, händer, skulle sedlarnes utseende ingalunda stå efter hvad i den vägen vanligen frambringas”. Han menar att det undermåliga resultatet bevisar ”att de verkställande arbetskrafterne öfverskattat sin förmåga, i det att de åtagit sig att sjelfve tillverka hvad de icke, utan fremmande, och förut i värfvet öfvade biträden, kunna åstadkomma”. I brevet ger Schollander också en ledtråd i fråga om varför sedlarna inte innehåller några mänskliga figurer när han skriver: ”ehuru å dem enligt föreskrift saknas allegoriska figurer, hvilka, då de äro vackert utförda, alltid tilldraga sig välvillig uppmärksamhet. Men då nu icke blott sådanas anbringande omöjliggjorts genom reproduktionssvårigheten ...”²⁹⁷ Det är dock inte uppenbart vilken ”föreskrift” och vilken ”reproduktionssvårighet” han åsyftar.

Ett annat tecken på missnöje med serien var att fotograf Carleman anlätades även i samband med denna sedelserie och detta när sedelserien redan var i cirkulation. Samtidigt som 1000-kronorssedeln stod i begrepp att tryckas och ges ut 1881 visade han, på riksbankens uppdrag, ”lättheten av att ifrågavarande sedel å 1000 kronor ta illusoriska ’fotografaftryck’”.²⁹⁸ Carlemans uppvisning fick bankofullmäktige att ställa in tryckningen av 1000-kronorssedeln. Carleman lade sedan ner stora resurser på att åstadkomma en sedel som motstod förfalskning. Emellertid blev hans förslag inte heller denna gång godtaget.²⁹⁹

1890 – 1963 – Nationell symbolism

1890

Utarbetandet av nästa sedelserie var betydligt mindre dramatiskt än vid de två föregående. Förberedelserna började redan 1884. Vid bankofullmäktiges sammanträde den 9 oktober det året föredrogs en skrivelse från Jacob Bagge i vilken han påkallade behovet av en ny sedelserie med anledning av sedelförfalskning som enligt Bagge ”gjorde behovet af nya, mera betryggande, ytterligare känbart”.³⁰⁰ Förslag till de nya

²⁹⁵ Sveriges Riksbank, (1834-1913), protokoll för den 6 november 1879.

²⁹⁶ Sveriges Riksbank, (1834-1913), bilaga till protokoll för den 6 november 1879.

²⁹⁷ Sveriges Riksbank, (1834-1913), bilaga till protokoll för den 18 december 1879.

²⁹⁸ Sveriges Riksbank, (1668-1913), protokoll 21 april 1881.

²⁹⁹ Lindgren, (1968), ss. 169, 170.

³⁰⁰ Lindgren, (1968), s. 171.

sedlarna var designade av tre kända tecknare: Oscar Lindberg, Hugo Hörlin och Carl Hjalmar Norrström. Dessutom presenterade Bagge själv sitt förslag till en 10-kronorssedel. Det mycket specifika förslaget föll bankofullmäktige i smaken och Bagge ombads att utveckla ritningar till en hel sedelserie. Denna förelades fullmäktige den 20 mars 1885.³⁰¹

De nya sedlarna var ett abrupt stilbrott jämfört med Scholanders serie, då bara sex år gammal. Moder Svea gjorde en återkomst på framsidan av sedlarna tillsammans med riksbankens devis ”hinc, robur et securitas” och årtalet för riksbankens grundande 1668. På baksidan avporträtterades för första gången i svensk sedelhistoria en kung, nämligen Gustav Vasa, 330 år efter hans död. Kronorna och merparten av den sirliga och monumentala ornamenteringen fick ge vika för en mer stilren sedeldesign. Fem- och femtiokronorssedlarna trycktes på papper med en svagt gulbrun färg, övriga valörer på ett svagt blått papper.

Under åren fram till dess att den sista av sedlarna ur denna sedelserie togs ur cirkulation den 1 januari 1988³⁰² gjordes ytterligare smärre förändringar i grafiken, men utan att nämnvärt förändra sedelns utseende. Till exempel fortsatte texten att utlova att riksbanken vid anmodan skulle lösa in sedlarna mot guldmynt trots att detta löfte saknat täckning sedan den 28 september 1931.³⁰³

1914-1958

Mellan åren 1914 och 1958 präglades svensk sedelutgivning av heterogenitet, både i fråga om utgivningsår, grafisk design och konstnärer.

1914 gav riksbanken i all hast ut en enkronassedel som var en lätt modifierad återvinning av 1859-års design. Av denna anledning återkom symbolerna för den ståndsriksdag som då varit avskaffad i 48 år. Orsaken var att mobiliseringen 1914 skapat en brist på skiljemynt och att det inte fanns tid till att designa en ny sedel.

Den 1 oktober 1936 tillsatte fullmäktige i riksbanken en kommitté för framtagandet av en ny sedeltyp. Den främsta orsaken var återigen att sedlarna blivit för lätta att kopiera. Vattenstämpeln var svår att upptäcka, porträttet av Gustav Vasa satt på baksidan och guillochetrycket var av låg kvalitet. I ett PM från bankoutskottet heter det:

Med de framsteg, reproduktionstekniken gjort sedan våra sedeltyper fastställdes, är en förhållandevis lyckad förfalskning relativt lätt och ej alltför kostsam att åstadkomma. Försök har gjorts att till exempel modernisera guillochetrycket, men dessa ha ej givit goda resultat. Vid olika länders centralbanker synes man numera allmänt hysa den uppfattningen, att ett välgraverat porträtt av en historiskt intressant person, taget en face, giver den bästa tryckeritekiska garanti mot efterapning, som står att nå. Dess värde förhöjes, om man i vattenmärket har samma bild väl utförd och anbragt på sådant sätt, att den tilldrager sig allmänhetens uppmärksamhet, samt att man självfallet söker göra guillochetrycket så svårreproducerbart som möjligt genom användning av skarpt linjenät och färger så valda, att de bliva svåra att fotografiskt återgiva.³⁰⁴

Uppdraget att komma med förslag gick till 5 konstnärer utvalda av en nämnd bestående av riksheraldikern friherre Harald Fleetwood, professor Olle Ljungberg och

---

³⁰¹ Lindgren, (1968), s. 171.

³⁰² Lagerqvist, (1987), s. 312.

³⁰³ Lindgren, (1968), s. 185.

³⁰⁴ Protokoll 1937-1938 - Kommitten för anordnande av reservhuvudkontor och nya sedeltyper. Sveriges Riksbank. (1937-1938). Stockholm: Sveriges Riksbanks arkiv. PM den 3 februari 1938 under fliken ant. från sammantr. PM.

konstnären Yngve Berg.³⁰⁵ I ett PM till de deltagande konstnärerna gavs bland annat följande direktiv:

Framsidan - ”Orden ’Sveriges Riksbank’ i klar och tydlig stil å dominerande plats”, ”Bröstbild av svensk regent – ansiktet sett snett framifrån. Gustav Vasa, eventuellt också Gustav II Adolf och Carl XI kunna komma ifråga”, Baksidan – ”Å den centrala delen en bild i reliefkaraktär av nationell betoning, förslagsvis något av riksvapnen eller en symbolisk figur.”

Dessutom fick konstnärerna instruktioner beträffande de olika valörernas färg. Kommittén gav också instruktioner om att ”dekorativa element” skulle införas för att försvåra förfalskning, samt att dessa skulle ”utnyttjas, så att med bibehållande av en viss enhetlighet i typen skillnaden mellan olika valörer framhålls genom färg och mönster”.³⁰⁶ Vid ett sammanträde påpekade konstnären Yngve Berg att: ”Uttrycket ’nationell betoning’ borde lämpligast åtföljas av något exempel till exempel riksvapnet eller Moder Svea, för man vill väl icke ha landskapsbilder”. Berg menade också vid det tillfället att Stockholms slott skulle vara ett tänkbart alternativ. Bankofullmäktiges ordförande Björnsson ville för sin del att ”våra huvudnäringar symboliserades å sedlarna”.³⁰⁷

Ursprungligen var tävlingens syfte att få fram ett antal bildelement som tillsammans skulle utgöra de nya sedlarnas grafik, men man beslöt istället att kora en vinnare som skulle få utarbeta hela sedelserien.³⁰⁸

Ett yttrande ut bankteknisk synpunkt visade också teknikens inflytande på designen. De sakkunniga skriver: ”För att man vid uppräknig av i bunt eller ’stötär’ lagda sedlar lättast skall kunna iakttaga och kontrollera resp. sedlars valör, bör denna tydligt vara angiven – på framsidan i nedre högra och övre vänstra hörnet samt på baksidan å sedeln horisontella mittlinje.” Man påpekade också att det var önskvärt att de nya sedlarna skulle fungera ihop med de gamla makuleringsmaskinerna.³⁰⁹ Dessutom förslög man att de nya sedlarna skulle förses med texten: ”Sveriges riksbank inlöser vid anfordran denna sedel enligt lag”.³¹⁰

Det vinnande bidraget var signerat Akke Kumlien. I hans ursprungliga förslag fanns en bild på Gustav II Adolf på alla valörer. I en kommentar till förslaget skriver föreståndaren för Tumba sedeltryckeri, Einar Lagrelius: ”Mig synes lämpligare att olika bilder placeras på samtliga valörer”. Detta för att försvåra för förfalskare. Hans argument var att en förfalskare som lyckats förfalska porträttet på en valör kunde använda samma bild för att förfalska de andra valörerna.³¹¹ Han framför också som argument att: ”Om ansiktena är flera, komma de säkert även att väcka större intresse”. Lagrelius föreslog Gustav Vasa på 5-kronorssedlarna, Gustav II Adolf på 10-kronorssedlarna, Karl XI på 50-lapparna och Gustav III på 100-kronorssedlarna och Karl XIV Johan på tusenlapparna. I en kommentar skriver han: ”Det skulle vara ytterst svårt att vid val av bilder taga hänsyn endast till den roll, monarken ifråga spelat för

³⁰⁵ Sveriges Riksbank, (1937-1938), protokoll för den 17 juni 1937.

³⁰⁶ Sveriges Riksbank, (1937-1938), Bilaga till protokoll för den 17 juni 1937. P.M. med anvisningar och villkor för utarbetandet av förslag till nya sedeltyper.

³⁰⁷ Sveriges Riksbank, (1937-1938), sammanträde den 15 maj 1937.

³⁰⁸ Sveriges Riksbank, (1937-1938), protokoll den 10 juni 1937.

³⁰⁹ Sveriges Riksbank, (1937-1938), Bilaga F till kommitténs protokoll den 20 november 1937, § 10.

³¹⁰ Sveriges Riksbank, (1937-1938) Protokoll för den 5 januari 1938.

³¹¹ Sveriges Riksbank, (1937-1938), Bilaga G till protokoll för den 20 november 1937, § 10.

banken som sådan, eller för landets ekonomiska utveckling. Det är givet, att man bör välja främst bland de stora namnen”.³¹² Dessutom nämner han att han för framtida sedelserier gärna kunde tänka sig ”svenska stormäns bilder på sedlarna. Han föreslår också några tänkbara namn: Jonas Alströmer, Jöns Jacob Berzelius, Per Brahe d.y. och d.ä., Hjalmar Branting, Dahlberg, Louis de Geer, John Ericsson, Erik Gustav Geijer, Carl von Linné, Olaus Magnus, Axel Oxenstierna, Olaus Petri, Kristofer Polhem, Johannes Johannis Rudbeckius, Esaias Tegnér, Nicodemus Tessin.³¹³

Emellertid bedömde kommittén att Lagrelius dels inkommit för sent och dels uttryckte man tvivel på att flera kungaporträtt verkligen skall ha någon effekt i kampen mot sedelförfalskningen.³¹⁴ Till slut blev det således bara en kung som var aktuell, nämligen Gustav Vasa. En starkt bidragande orsak till det beslutet står att finna i bankkommissarie K. G. Simonssons betänkande till sedelförslagen. Simonsson granskade förslagen ur bankhistorisk synvinkel. I nämnd ordning gjorde han en grundlig genomgång av Gustav II Adolfs, Karl X:s, Karl XI:s, Karl XII:s, Fredrik I:s, Gustav III:s, Gustav VI Adolfs, Karl XIII:s och Karl XIV Johans relation till pengaväsende i allmänhet och sedlar i synnerhet och kom till slutsatsen: ”Av vad ovan anförts torde framgå, att ingen av de här uppräknade konungarna synes vara berättigad att få sitt porträtt å riksbankens sedlar. Skola sedlarna innehålla ett porträtt av en svensk konung, torde ingen vara mer berättigad härtill än Gustav Vasa, som måste anses vara den främste representanten för Sveriges enhet och självständighet”.³¹⁵ Ett lamt försvar för Gustav II Adolf från Riksheraldiker Fleetwood³¹⁶, var till ingen nytta. Gustav Vasa blev det. Kumlien lämnade in sitt omarbetade förslag vid kommitténs sammanträde den 18 december 1937 och förklarades vid samma möte som tävlingens vinnare.³¹⁷ Saken var dock inte utagerad. Lagrelius fortsatte att förespråka sin linje vid ett flertal tillfällen och så sent som den 8 november 1940 skriver Fleetwood, Hjortzberg och Berg till kommittén och förslår att Gustav II Adolf porträtt ska ersätta Gustav Vasas på de föreslagna femkronorssedlarna.³¹⁸ I ett sammanträde den 4 februari 1942 diskuterades frågan på nytt och då diskuterades i förbigående ”förslaget att sätta Gustav V:s bild. För ett dylikt förslag anfördes många goda skäl”.³¹⁹

Kumlien designade 10- och 10 000-kronorssedlarna samt en jubileumsfemman till Gustav V:s 50-årsjubileum som monark. Den första av de av Kumlien formgivna sedlarna var den tiotusenkronorssedel som kom ut 1939. Grafiskt var den ett avsteg från både tidigare och senare svensk sedeltradition. Grafiken var ytterst sparsmakad. Den högra femtedelen av sedeln var avgränsad av en bård och blank sånär som på årtal och sedelnummer. Sedeln hade dessutom en blank baksida. Något som orsakade att den vid fler än ett tillfälle kastades av misstag³²⁰. Även denna sedel skulle från början

³¹² Sveriges Riksbank, (1937-1938), Bilaga A till protokoll för den 5 januari 1938.

³¹³ Sveriges Riksbank, (1937-1938), Bilaga B till protokoll den 5 januari 1938.

³¹⁴ Sveriges Riksbank, (1937-1938). Protokoll för den 5 januari 1938.

³¹⁵ Sveriges Riksbank, (1937-1938), Bilaga H till protokoll för den 20 november 1937, § 10.

³¹⁶ Sveriges Riksbank, (1937-1938), Bilaga I till protokoll för den 20 november 1937, § 10.

³¹⁷ Sveriges Riksbank, (1937-1938), Protokoll för den 18 december 1937, §12, 13.

³¹⁸ *Protokoll 1938-1943 - Kommittén för anordnande av reservhuvudkontor och nya sedeltyper.*

Sveriges Riksbank. (1938-43). Stockholm: Sveriges Riksbanks Arkiv. Betänkande daterat Stockholm den 8 november 1940.

³¹⁹ Sveriges Riksbank, (1938-43), Kommittésammanträde den 4 februari 1942.

³²⁰ Lagerqvist & Nathorst-Böös, (1971) s. 24, 25.

haft Gustav Vasas porträtt på framsidan, men av för mig okänd anledning förvandlades porträttet till ett oansenligt vitmärke.³²¹

Konflikten mellan teknik och konst utgjorde ett återkommande tema i korrespondensen mellan de ansvariga för designen. I en kommentar till ett av Kumliens förslag till nya tiokronorssedlar den 28 november 1939 skriver Lagrelius i ett brev till bankofullmäktige Edvard Björnsson:

Konstnären, som ej känner värdetryckets framställningssätt, har ej från början kunnat bilda sig en föreställning, om hur hans skisser skulle komma att te sig, omsatta i de tekniker, den honom förelagda instruktionen föreskrev. (...) Detaljerna anser jag vara övervägande vackra. Felet med dem är emellertid främst, att de ej i högre grad lämpa sig för utförande i värdetrycksteknik. Det är i ett fall som detta att arbeta baklänges, att tänka först på formen och sedan på tekniken. (...) De kvalifikationer som krävas, förenas sällan eller aldrig hos en man. Vad som kräves, förutom konstnärlig talang och utbildning, stilkänsla och så vidare, är som ovan nämnt, kännedom om värdetrycksteknikens uttrycksmedel.³²²

Problemet aktualiserades vid tryckningen då den ungerska nationalbankens tryckeri inte ansåg sig kunna använda Kumliens förlaga och därför var tvungen att med hjälp av ungerska konstnärer arbeta om förslaget på plats.³²³

1940 kom en tia vars huvudtema var Gustav Vasa. På sedelns framsida syns två medaljonger, en med Vasas porträtt och en blank där porträttet förekommer i vattenstämpeln. Baksidan pryddes av riksvapnet och ett stort antal små vasakärvar. 1952 var det dags för en ny 1000-kronorssedel. Denna gång var åter Moder Svea huvudmotiv. Hon omgavs av svenska ängsblommor. På baksidan figurerar Gustav V i en medaljong krönt av en stor krona och samtidigt i ett moln av små kungakronor. Denna gång var det Mark Sylwan som stod som konstnär.³²⁴

På den femkronorssedel som Sylwan designat och som utgavs 1954 hade Moder Svea flyttats till baksidan medan den sittande kungen, Gustav VI Adolf, dekorerade framsidan omgiven av eklöv och ekollon, men utan krona.

1958 utgavs ytterligare en ny tiotusenkronorssedel med i stort sett samma motiv som Kumliens femkronorssedel, denna gång formgiven av David Tägtström (kungaporträttet), Erik Palmquist (Moder Svea) och riksbankens gravör Olle Mirowsky (resten).³²⁵

1954-års femkronorssedel innebar att en sittande svensk monark för första gången avporträtterades på en svensk sedel utgiven av riksbanken. Gustav V var visserligen den första kung som levande avbildades på en sedel. Detta skedde i samband med jubileumssedel med anledning av hans 50 år på tronen 1948. Denna sedel kom dock aldrig ut i cirkulation. Fyra år senare fanns hans porträtt på 1000-kronorssedeln, men då hade han varit död i två år. Gustav VI Adolf blev således den förste sittande kung som figurerat på reguljära sedlar och fram till dags dato är han också den ende. Dessutom var den inlösningsklausul som funnits på sedlarna sedan 1661 nu helt borttagen enligt beslut av riksdagen efter förslag av bankoutskottet.³²⁶

³²¹ Sveriges Riksbank, (1937-1938), protokoll den 2 december 1938.

³²² Sveriges Riksbank, (1937-1938), brev från Einar Lagrelius daterat den 28 november 1939.

³²³ Sveriges Riksbank, (1937-1938), Bilaga C till protokoll från den 7 mars 1940.

³²⁴ Rosenqvist, (2009), s. 227.

³²⁵ Lindgren, (1968), s. 187.

³²⁶ Lindgren, (1968), s. 186.

Sedlarnas värde var inte längre grafiskt kopplat till något annat. Nu var sedeln värd det belopp som stod på den i egen kraft.

1965 – 1985 – Historiebruket i fokus

1965

Åren 1965 och 1966 gav så riksbanken ut en ny sedelserie. Denna gång tillsattes ingen speciell kommitté. Konstnären Erik Palmqvist fick av industristyrelsen uppdraget att utarbeta förslag till nya sedlar. Konstnären själv hade föreslagit ”att som ledande princip vid sedlarnas utformning skulle gälla att de förseddes med koppartrycksporträtt föreställande svenska regenter under 1500-, 1600-, och 1700-talen.³²⁷ Senare utökades uppdraget till att i vattenmärket dessutom avbilda en ”ledande kulturpersonlighet från vederbörande århundrade”.³²⁸ Ian Wiséhn redogör i *Svensk Numismatisk Tidskrift* no.4, 1998, ytterligare för konstnärens intentioner:

När Erik Palmqvist skissade på de nya sedlarna hade han hela tiden klart för sig att han ville göra dem representativa för landet, låta dem visa fram något av Sverige och svenskt kulturliv. Så småningom kom han fram till att varje valör skulle kunna berätta om ett sekel i svensk historia inrangerat i en antydan om landskapets karaktär.³²⁹

Serien kompletterades 1976 med en tusenkronorssedel, designad av Arne Askvall i samma anda. Resultatet blev följande:

Sedelvalör	Sekel	Motiv-framsida	Motiv-baksida
5 kronor	1500-	Gustav Vasa	Tjädertupp i skog
10 kronor	1900-	Gustav VI Adolf	Norrskan och snöflingor
50 kronor	1700-	Gustav III	Carl von Linné, blomsteräng, skogar, berg och fåglar i flykt
100 kronor	1600-	Gustav II Adolf	Motiv från regalskeppet Wasa
1000 kronor	1800-	Karl XIV Johan	Ett Bessemer stålverk

Redan 1939 hade styrelsen för de blindas förening föreslagit sedlar med runda hörn för 5 och 50 kronorssedlarna för att blinda lättare skulle kunna känna skillnad. Bankofullmäktige hänsköt då ärendet till ”den kommitté som handhar utredningen angående åstadkommandet av en ny sedeltyp”.³³⁰ Även hålstansning i sedlarna föreslogs som en metod. Åtgärderna dröjde emellertid. Önskemålet upprepades med jämna mellanrum, bland annat vid en motion i andra kammaren 1955. Att sedelvalörerna med början 1965 trycktes i olika storlekar var ett resultat av dessa önskemål och påtryckningar.³³¹

1985

Nästa serie började ges ut 1985. Sedlarna utarbetades av en kommitté som tillsattes 1982. Den bestod av direktörerna Bengt Mossberg och Sven Gideon från Tumba Bruk,

³²⁷ Bancofullmäktiges särskilda protokoll, Sveriges Riksbank. (1913-2008:1). Stockholm: Riksbankens arkiv, protokoll för den 27 april 1961.

³²⁸ Sveriges Riksbank, 1913-2008:1), protokoll för den 8 november 1962, § 4.

³²⁹ Ian Wiséhn, Eric Palmqvist och 1960-talets nya sedlar. *Svensk Numismatisk Tidskrift* (Maj 1998), s. 86.

³³⁰ *Bancofullmäktiges protokoll*. Sveriges Riksbank. (1913-2008:2). Stockholm: Riksbankens arkiv, protokoll den 14 september 1939, s. 208.

³³¹ Lindgren, (1968), s. 191.

Åke Gustavsson från Sveriges Riksbank, professorerna Gunnar Eriksson och Nils G. Stenqvist samt docent Ulla Ehrensverd. Återigen var huvudskälet förfalskningshotet. Ulla Ehrensverd förklarade: ”Sedan 1965 har en mycket snabb utveckling av reproduktionstekniken ägt rum. De gamla sedlarna har visat sig alltför lätta att kopiera”. Hon beskrev också de riktlinjer kommittén följde i fråga om den grafiska utformningen: ”En grundtanke vid valet skulle vara, att de olika porträtterade personerna skulle företråda sina egna århundraden, men att deras insatser också skulle ha betytt något in i vår tid. En av de fyra borde vara kvinna. En fördel vore det också, om den porträtterade hade yvigt hår eller skägg, eftersom dessa detaljer är svåra att förfälska.” Hon beskriver också hur de senaste schweiziska sedlarna designmässigt stått som förebild designmässigt, men också inspirerat tanken att avbilda kulturpersonligheter. Riksbanksfullmäktige hade sedan sista ordet i fråga om utformningen. Där fanns en opinion för att det på sedlarna skulle avbildas en serie regenter. Som skäl angavs den tradition man i detta avseende följt sedan år 1890. Resultatet blev en kompromiss, en mix av två kungar, Karl XI och Gustav Vasa och fyra kulturpersonligheter varav två kvinnor, Linné, Christoffer Polhem, Selma Lagerlöf och Jenny Lind. Dessutom var Olaus Magnus symboliserad av en bild av ett av hans verk.³³²

Analys och diskussion

I stort sett samtliga betydelseelement på svenska sedlar kan inordnas under konstruktionen av tre begrepp: Värdeförsäkringen, kamp mot sedelförfalskning och nationen. Sedelförfalskningstemat finns på sedlarna från de första till de sista sedlarna. Värdeförsäkringen är det dominerande temat i början av sedlarnas historia för att sedan gradvis avta och till slut övergå från praktiskt värde till ett rent historiebruk. Nationen är det tema som växer sig allt starkare och vars uttryckssätt förändras över tid.

Värdeförsäkringen

När de första sedlarna gavs ut hade sedelgrafiken två övergripande uppgifter. Det ena var att konstruera sedelns värde. Sedeln skiljde sig ju från mynten på det sättet att den inte hade något som helst värde i sig självt. Myntens värde skulle ju, åtminstone i teorin, motsvaras av metallvärdet. Dessutom var mynt ett etablerat betalningsmedel. När de första sedlarna trycktes hade officiella mynt visat sig utgöra ett pålitligt värde i över 600 år. Sedeln var däremot en oprövad nymodighet. Så medan mynten hade ett inneboende värde och en lång tradition som värdeinstrument, konstruerade sedlarna värde dels genom att referera till och koppla sitt eget värde till myntets värde och dels genom att konstruera en försäkring om värde och samtidigt skapa ett förtroende för denna försäkring. För att åstadkomma detta skapade sedelgrafiken betydelse på fyra nivåer. Statlig nivå, myndighetsnivå, institutionsnivå och personlig nivå. Dessutom kopplades det fiktiva sedelvärdet grafiskt till ett reellt metallvärde.

Att de olika stämplarna och sigill som figurerade på sedlarna fanns där för att symbolisera staten, ständerna och riksbanken kunde ingen missta sig på. De fanns där för att visa att myndigheterna och institutionen garanterade sedlarnas värde.

---

³³² Ulla Ehrensverd (1985), ”500-kronorssedeln - inledningen till en ny serie”. *Myntkontakt: Svensk Numismatisk Tidskrift*, s. 140.

Namnteckningarna tog dessutom värdegarantin till ytterligare en nivå, den personliga. Undertecknarna stod som personligt ansvariga för att sedeln var värd det man påstod. Något som underströks av att namnteckningarna inte trycktes utan skrevs för hand.

När sedlarna med tiden fick egen identitet och ett värde som inte var kopplat till något annat minskade referenserna till förtroende steg för steg. Mellan 1873 och 1930 upphörde successivt namnteckningarna att skrivas för hand.³³³ Två namnteckningar finns visserligen fortfarande kvar. Dessa är emellertid tryckta på sedeln och har sedan 1985 flyttats till sedelns baksida. Att kopplingen till metallvärde skulle tas bort föreslogs redan 1832 och även om det dröjde till 1930-talet innan referensen försvann kan man sluta sig till att sedeln någonstans på vägen blev ”myndig”. Idag har sedeln ett värde bundet till en gemensam konvention, inte till ett löfte om metallinlösen. Tjugokronorssedeln är värd tjugo kronor därför att vi är överens om det. Detta värde baseras inte primärt på förtroende för utfärdande myndighet eller på kopplingen till något annat värde. Därför behövs inte längre någon extern försäkran om sedelns värde. I sin bok *A Flutter of Banknotes* beskriver René Brion utvecklingen:

Originally, the banknote was, so to speak, a matter of private law: an acknowledgement of debt made by the bank to the bearer of a bill guaranteed genuine by various authentication marks. A gradual evolution saw the notes issued by certain privileged banks become a recognised and legal means of payment, and finally a form of currency proper, non-convertible, save into other forms of fiat currency.³³⁴

Under sin 350-åriga historia, och framför allt sedan 1835, har svenska sedlar konstruerat sig själva. Genom den uppsättning tecken och det formspråk formgivarna använt sig av har en specifik sedelidentitet skapats. Sedeln skapar värde genom att tala om för omvärlden dels att den är en sedel och dels att den är en giltig sedel. I och med det har den per definition, ett immanent värde. Sedeln har gått från att vara ”istället för pengar” till att vara pengar. Det är inget enstaka tecken som åstadkommer detta utan istället skapar sedelns tecken gemensamt en ideologi i den bildanalytiska meningen. Detta eftersom de, trots att de ibland byts ut och att de är av mycket olika art, alla konnoterar i samma riktning i den meningen att de tillsammans ger sedeln en entydig identitet och inlemmar denna identitet i ett ekonomiskt värdesystem. Kopplingen till myndigheten är inte längre ett refererande till denna på ett förtroendeskapande plan. Istället refererar sedeln till myndigheten genom att identifiera sig med modellen av en giltig sedel publicerad av myndigheten. För att exemplifiera skulle man kunna tänka sig att Riksbankens nästa sedelserie gavs ut helt avskalad på myndighetssymboler samtidigt som bilder av den publicerades i media. Förmodligen skulle då reaktionen bli ytterst liten. En eventuell reaktion skulle i så fall gälla estetik och traditionsbrott, inte eventuellt värde och förtroende för sedeln som betalningsmedel. De allra flesta skulle acceptera sedelns värde baserat på den publicerade modellen. Få skulle nervöst leta efter symbolerna.

Sedelns mediefunktion refererar därför mycket svagt till yttre värdeskapande och förtroende. Rester av den förtroendeskapande funktionen finns dock i viss mån kvar på dagens sedlar. Emellertid har de spelat ut sin roll som sådant och övergått till att istället skapa betydelse som historiebruk. Detta kommer att behandlas under rubriken Historiebruk.

---

³³³ Lagerqvist & Nathorst-Böös, (1971), s. 21.

³³⁴ Brion & Moreau, (2001), s. 22.

Kampen mot sedelförfalskare

Om betydelsen av grafikens värdeförsäkrande funktion kan sägas ha förbleknat så har den andra ursprungliga funktionen behållit sin starka betydelse. Redan från början var grafiken ett medel att förhindra förfalskning. Namnteckningarna fyllde även denna funktion tillsammans med numreringen av sedlarna. Vatten och vitstämplarna var också uttryck för försöken att försvåra förfalskningar. På några av de första sedlarna trycktes också en bård som förmodades vara svår att efterapa. Från början konstruerade alltså sedlarnas grafik brottsförebyggande. Detta konstruerades genom en tilltro till teknikens förmåga att försvåra och därför dels avskräcka från brott och dels förenkla upptäckten av brott.

Varningstexten som trycktes på sedlarna från och med 1758 konstruerar samma mening, men nu både ur ett socialt och ur ett tekniskt perspektiv. Det drakoniska straffet jämte den stora belöningen konnoterar brottets allvar och konsekvenser både för den presumtive förövaren och för den möjliga angivaren. Åtgärden kan kopplas till den förändrade synen på brott och straff som kom till uttryck i 1734 års lag. Denna byggde på vedergällnings- och avskräckningsprinciperna. Dödsstraff infördes för 68 olika slags brott. Emellertid var inte sedelförfalskning ett av dem. Den 2 maj 1747 fastslog emellertid en kunglig förordning att om någon förfalskade sedlar ”så skal en sådan utan alt skonsmål eller anseende til personen, stånd eller vilkor mista ära och lif samt warda hängd”.³³⁵ Elva år senare blev alltså denna lagändring en del av sedlarnas grafiska innehåll. Sedlarna speglar alltså den förändrade synen på brott och straff.

Samtidigt var texten ytterligare ett exempel på en tilltro till teknikens möjligheter att förebygga brott. I en memorial till bankoutskottet den 15 september 1756 skriver bankofullmäktige:

Om sådana ord (...) blefwo tryckta imellan raderna af then wanliga contexten med sådan fin stil (...), så tro fullmäktige, at thet skulle göra efterapningen mycket swårare, emedan så små caracterer omöjeligen kunna skåras i trä, ei heller lätteligen graveras efter, utan en habil mästare.³³⁶

Texten konnoterar att kampen mot falskmyntare nu fördes på två plan; det tekniska; tekniken skulle göra att sedlarna inte kunde förfalskas, och det sociala; straff och belöning skulle avskräcka från brott respektive uppmuntra till avslöjande av brott. Sedlarnas grafik inriktar sig alltså både på de presumtiva förfalskarnas tekniska begränsningar och på deras tankar och överväganden. Sedeln för en dialog med dem i vilken den uppmaning som konstrueras är: Förfalska inte, sedeldesignen är för tekniskt avancerad för att du ska klara utmaningen. Om du försöker är dessutom chansen stor att du avslöjas, dels därför att det är lätt att skilja dina falska från äkta sedlar och dels därför att du inte kan lita på att någon av dina medbrottslingar inte, på grund av belöningen, faller för frestelsen att ange dig. Dessutom kommer både ordningsmakten och gemene man att, på grund av samma belöning, anstränga sig över hövan för att avslöja dig. Om du ändå skulle få för dig att försöka, tänk på straffet. Vill du verkligen mista ditt liv?

---

³³⁵ Lindgren, (1968), s. 67.

³³⁶ Lindgren, (1968), s. 69.

Efter hand ändras dock texten på sedlarna i linje med samhällets mildrade syn på brott och straff. Redan i slutet av 1790-talet togs den fixa belöningssumman bort och med texten ändrades till ”skal undfå det uti Kong. Maj:ts Nådige Kungörelse Den 20 Decembris 1754 utfäste premium”.³³⁷ På sedelserien 1859 hade texten ”skal varda hängd” ändrats till ”straffas enligt lag”. Detta hängde samman med att dödsstraffet för sedelförfalskning avskaffats den 7 september 1858.³³⁸ När Sverige 1873 gick över till kronor och ören, försvann texten helt.

Sedeltextens urvattning över tid och slutgiltiga försvinnande kan ses som en kommentar till den svaga kopplingen mellan straffens hårdhet och brottens frekvens. I sin bok *Folk förr – historiska essäer* skriver Eva Österberg att det är ”lätt att se att straffpolitiken sällan lyckats i syftet att motverka brott. (...) Det går med andra ord sällan att finna några statistiska samband mellan valet av straff å ena sidan och minskad/ökad brottsfrekvens å den andra”.³³⁹ Svenska sedlar speglar alltså, mellan åren 1758 och 1873, en fas i svensk straffpolitik. På sedlarna kan man avläsa att nytänkandet från början inger stora förhoppningar. Dödsstraff och belöning ska stoppa förfalskningen. Men med tiden förloras tilltron till avskräckning och lämpor. En relativ verkningslöshet och ökad humanism ger sedan policyn dödsstöten. Försvinnandet från sedlarna står som en dödsruna över den epoken i svensk brottsbekämpning. Dessutom indikerar det att sedelmakarna gett upp försöken att via sedelgrafiken påverka de potentiella sedelförfalskarnas sinnen. Den sociala kampen upphör 1873, istället utmanar man från och med då uteslutande deras tekniska skicklighet.

Från och med 1873 tar alltså tekniken helt över som det medel med vilken man utkämpar kampen mot sedelförfalskare. Vid i princip varje diskussion hos bankofullmäktige i samband med utarbetandet av nya sedelserier, från 1830-talet till den senaste serien, är ett av huvudargumenten för nya sedlar att dessa måste göras svårare att förfalska.

Öfverste Leutnanten Hjerta 1832: ”Gravurens mångfald och utvidgning som, näst efter papprets beskaffenhet, skall huvudsakligast försvåra efterapningen”.³⁴⁰

Tyckeriföreståndare Jöns Samzelius 1855: ”En här i Stockholm bosatt photograph, Hr. Carleman, försäkras också, att han utan svårighet på photographisk väg skulle kunna efterbilda en så beskaffad sedel”.³⁴¹

Deputerade Alfred Willhelm Dufwa påpekade 1876 att motverkan mot fotografisk sedelförfalskning var en prioritet och att denna ”säkrast torde förebyggas genom val af lämpliga färger å sedlarne”.³⁴²

Tyckeriföreståndare Jacob Bagge påkallade vid bankofullmäktiges sammanträde den 9 oktober 1884 behovet av en ny sedelserie med anledning av sedelförfalskning som enligt Bagge ”gjorde behovet af nya, mera betryggande, ytterligare känbart”.³⁴³

Bankoutskottet 1938: ”Med de framsteg, reproduktionstekniken gjort sedan våra sedeltyper fastställdes, är en förhållandevis lyckad förfalskning relativt lätt och ej alltför kostsam att åstadkomma”.³⁴⁴

---

³³⁷ Lindgren, (1968), s. 34.

³³⁸ Lindgren, Riksbankens sedelhistoria 1668-1968, (1968), ss. 157-159.

³³⁹ Eva Österberg (1995), *Folk förr: Historiska essäer*, Stockholm, s. 165, 166.

³⁴⁰ Sveriges Riksbank, (1668-1913), protokoll den 22 mars 1832, s. 406.

³⁴¹ Familjen Jonas Bagges arkiv, (1836-1899), Volym 7, Betänkande från Docent Jöns Samzelius daterat den 24 maj 1855.

³⁴² (Sveriges Riksbank, 1668-1913), protokoll för den 5 oktober 1876.

³⁴³ (Sveriges Riksbank, 1668-1913), protokoll för den 9 oktober 1884.

Ulla Ehrensvärd, medlem av sedelkommittén 1985: ”Sedan 1965 har en mycket snabb utveckling av reproduktionstekniken ägt rum. De gamla sedlarna har visat sig alltför lätta att kopiera”.³⁴⁵

Även om man i görligaste mån försöker förena de två så är säkerheten alltid priori nummer ett. I bancofullmäktiges särskilda protokoll den 26 november 1885 heter det till exempel beträffande de estetiska fordringarna på en banksedel:

att desamma vore berättigade endast i den mån deras uppfyllande stode tillsammans med krafvet på sedelns beskaffenhet att, så vitt möjligt, skydda mot efterapning; att med hänsigt härtill bedömnad av sedelförslagens egenskap att i större eller mindre mån tillfredsställa skönhetsinnet icke kunde blifva afgörande i och för prövningen af dess antaglighet.³⁴⁶

Sedelutgivarna har försökt skydda sig mot förfalskningar genom att använda särskilt sedelpapper, vattenmärken, mönster och olika tryckmetoder. Förutom de initiala greppen har det under tidens gång ständigt dykt upp nya tekniska lösningar. I mitten av 1800-talet togs ännu ett vapen i bruk; intrikata mönster tillverkade enligt den så kallade guillochemetoden, det vill säga mönster ritade av en maskin med variationer så små att de inte gick att efterapa för hand.³⁴⁷

I samband med 1879 års serie användes speciell ”antifotografisk färg” för att hindra fotografisk sedelförfalskning.³⁴⁸ En av de senaste åtgärder som vidtagits är infogandet av det folieband med hologram som sitter i sedelns vänsterkant. För den som är intresserad finns denna och dagens alla andra antiförfalskningsåtgärder presenterade på riksbankens hemsida.³⁴⁹

De bildelement som används i kampen mot förfalskning speglar dels den skräck för och dels den tilltro till tekniken som präglat utformningen av sedlarna, från de första fram till våra dagar. I samband med både 1859 års och 1879 års serier dominerar rädslan för fotografisk sedelförfalskning diskussionerna i fullmäktige. Man kan ju fråga sig i hur hög grad denna skräck för fotografisk efterbildning var berättigad. I min undersökning har jag bara stött på ett enda belagt fall då någon förfalskat en sedel i Sverige. I Svenska sedlar redogör Aleksanders Platbarzdis för hur en fotograf i Hudiksvall med hjälp av fotografi kopierat en tiokronorsedel av 1874 års upplaga från Uplands bank. ”Men sedelbilden hade en dålig kontrast och genom framkallningspapperets stelhet var det lätt för initierade att avslöja denna efterapning. Fotografen anhölls och dömdes 1881 till 2 års straffarbete”.³⁵⁰ Fotohistorikern Björn-Axel Johansson vid Kungliga Myntkabinetet säger att han inte heller känner till några fler än detta enda fall.³⁵¹ Men rädslan för den fotografiska förfalskningen var ändå

---

³⁴⁴ (Sveriges Riksbank, 1937-1938), PM den 3 februari 1938 under fliken ant. från sammantr. PM.

³⁴⁵ (Ehrensvärd, 500-kronorssedeln - inledningen till en ny serie, 1985), s. 140.

³⁴⁶ (Sveriges Riksbank, 1834-1913), protokoll för den 26 november 1885.

³⁴⁷ Lars-Olov Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös (1981). *Mynt, sedlar och medaljer: Ur numismatikens historia*, Stockholm, s. 194.

³⁴⁸ Sveriges Riksbank, (1834-1913), protokoll för den 8 maj 1879, § 2.

³⁴⁹ Sveriges Riksbank. (den 28 februari 2008). *Sedlar & Mynt; Falsk eller äkta sedel; Säkerhetsdetaljer*. Hämtat från www.riksbank.se:

<http://www.riksbank.se/templates/Page.aspx?id=9245> den 25 maj 2009

³⁵⁰ Aleksanders Platbarzdis, Sveriges sedlar 1661-1961. 3, De enskilda bankernas sedlar 1831-1902. (Lund 1965) s. 41.

³⁵¹ Efter personlig telefonförfrågan den 26 maj 2009.

huvudtemat under hela processen när de nya sedlarna diskuterades. Stor vikt lades vid användningen av ”antifotografiska färger”, det vill säga färg som inte skulle kunna kopieras fotografisk. Men även i fråga om denna uttryckte fullmäktiges medlemmar 1879 rädsla för att ”färger som för närvarande visa sig ej medgifva fotografisk efterbildning, möjligen snart nog genom fotografiens fortgående utveckling kunna mer eller mindre förlora denna sin egenskap”.³⁵² Sedeldesignens fokus på säkerhet uttryckte alltså inte bara en rädsla för de hot som fanns utan också för dem som eventuellt skulle komma.

Från fotografi till skanners och färgkopiatorer är tekniken problemet, men tekniken är också lösningen. Sedlarna har från början varit en arena för kampen mellan det onda och det goda och de grafiska elementen berättar att det pågår en kraftmätning mellan den kriminella och den brottsbekämpande tekniken. De oupphöriga, av säkerhetsskäl motiverade, förändringarna på sedelytan vittnar om att kampen ännu inte är vunnen och kastar samtidig tvivel över den slutliga segerns uppnåelighet.

Nationellt identitetsskapande

Den kanadensiske ekonomihistorikern Eric Helleiner beskriver hur införandet av en nationell valuta utgjorde flera viktiga byggstenar i 1800-talets nationella projekt. Valutan skapade en ekonomisk zon som sammanföll med nationsgränserna. Den knöt förtroende för pengar direkt till förtroende för staten. Han skriver också: ”Perhaps the most obvious way that territorial currencies were seen to foster national identities was through the imagery emblazoned on them”.³⁵³ Han framhåller också pengarnas räckvidd och konstaterar att de förmodligen utgjorde ett av de effektivaste sätten att överföra symboliska budskap till de fattiga och olärda massorna.³⁵⁴ Michael Billig nämner också sedlar som ett exempel på det han kallar banal nationalism. Symboler som skapar nationell identitet genom att finnas inbäddade i triviala rutinemässiga praktiker och som konstant ”are providing banal reminders of nationhood: they are ’flagging’ it unflaggingly. The reminding (...) is not a conscious activity; it differs from the collective remembering of commemoration. The remembering is mindless, occurring as other activities are being consciously engaged in”.³⁵⁵ Sedlarnas bildspråk knyter också an till de folkliga praktiker med visuellt berättande via materiella föremål och bilder som präglar den offentliga historiekulturen. Cecilia Trenter skriver:

Den visuella representationen är inte ett modernt påfund utan har anor från antiken, via medeltidens mirakelberättelser och helgonlegender till renässansens bildkonst och 1800-talets romantik. Monument, museer, platser och rekvisita förmedlar historia som berör alla sinnen.³⁵⁶

---

³⁵² Sveriges Riksbank, (1834-1913), protokoll för den 8 maj 1879, § 2.

³⁵³ Helleiner E., (2003), s. 101.

³⁵⁴ Helleiner E., (2003), s. 106.

³⁵⁵ Michael Billig (1995), *Banal Nationalism*. London, s. 38, 41, 42.

³⁵⁶ Cecilia Trenter (2002), ”I mötet med minnet: Historiekulturer i Skandinavien”, *Historisk Tidskrift* 2002:2., s. 297.

Kan man se ett nationellt identitetsskapande på de svenska sedlarna? Vilka symboler för nationen figurerar och hur konstruerar de i så fall begreppet Sverige? Förekommer historiebruk på sedlarna och vad för slags historiemedvetande formar det i så fall?

Moder Svea och Gustav Vasa

Den symbol som dominerar historiskt sett på sedlarna är Moder Svea. Hon förekommer som vitstämpel redan 1663 på Stockholm Bancos sigill³⁵⁷ och därefter i en mångfald gestalter på flertalet av de svenska sedlar som getts ut. Hennes senaste framträdande var på den tiotusenkronorssedel som utgavs 1958.

Frågan är dock om hon under hela denna period konstruerar en entydig betydelse. I sin avhandling *Den nationella modern* skriver Charlotte Tornbjer: ”Moder Svea användes till exempel ofta som en symbol för nationen Sverige, men moderskapet tolkades på olika sätt. Moder Svea kan visserligen ses som arketyper för ett svenskt nationellt moderskap, men hon är ingen entydig symbol”.³⁵⁸

Denna brist på entydighet går att spåra i hur hon framträder i olika roller på sedlarna. I sina första framträdanden under 1660-talet är hon i första hand en symbol för förtroende kopplad till myndighet. Hon håller ett ankare i sin högra hand som en symbol för säkerhet och i den högra har hon en sköld till symbol för skydd. Hon vakar över sedlarnas värde och symboliserar att detta är säkert förankrat. Hon är här inte kopplad till nationsbegreppet, det är ju inte nationen som ger ut sedlarna, utan istället representerar hon sedlarnas utfärdande myndighet, staten.

Fortfarande 1832 antydde Bankofullmäktiges ordförande Schwerin att det var staten snarare än nationen som skulle uttryckas på sedlarna. Han förklarade: ”En stats banks sedlar böra vara enkla och af en ren stil. Mycken grann gravur må vara passande för små banker. Man ser af profven på andra länders sedlar, att staternes mestadels äro utan prål”.³⁵⁹ Uttalandet vittnar om att det fanns en uppfattning om en ”statlig” design och att det var staten som skulle konstrueras på sedlarna. Schwerin tyckte själv inte att Svea skulle pryda sedlarna, men det faktum att han som ersättning föreslog riksvapnet indikerar att även Svea sågs, i första hand som en statlig myndighetssymbol.³⁶⁰ Till denna roll refererar i så fall kronan över huvudet, spiran i handen och tronen; samtliga myndighetssymboler. Här skiljer jag på begreppen stat och nation enligt den definition som Max Weber gav för de båda företeelserna. Han betraktade staten som ”organisationsform, politisk institution och maktmonopol, medan nationen sågs som idé, vilja till samhörighet och kulturell gemenskap”.³⁶¹ Av debatten i fullmäktige uppfattar jag det om att Svea och riksvapnet 1832 sågs som en symbol för den politiska institutionen snarare än för nationen som föreställning och kulturell gemenskap. Emellertid kan Svea redan här ha börjat konstruera statens förhållande till nationen eller en sammansmältning av de båda. Då i form av symbol för en stat vars organiserande och beskydd möjliggör nationens framgång och skapandet av kulturell särart och identitet.³⁶² Referenser till denna möjliga tolkning skulle vara symbolerna

---

³⁵⁷ Lindgren, (1968), s. Illustrationer: 1 a.

³⁵⁸ Charlotte Tornbjer, (2002). *Den nationella modern: Moderskap i konstruktioner av nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, Lund, s. 75.

³⁵⁹ Sveriges Riksbank, (1668-1913), protokoll den 22 mars 1832, s. 406f.

³⁶⁰ Sveriges Riksbank, (1668-1913), protokoll den 22 mars 1832, s. 406.

³⁶¹ Björn Hettne, m.fl. (1998) *Den globala nationalismen*, Stockholm, s. 119.

³⁶² Hettne (1998), s. 119.

för beskydd (skölden och lejonet) och det som skulle beskyddas, symbolerna för näringarna, järnet (symbolen för järn), sjöfarten (skeppen), och handeln (merkuriussymbolen). Sverige är inte ensamt om att ha en nationell moderssymbol. Marianne i Frankrike, Britannia i England, Germania i Tyskland, är bara några exempel på detta. Tornbjer skriver att dessa symboliserar stabilitet och respektabilitet. En modersgestalt som ger sitt folk trygghet.³⁶³ Att bilden av Svea uppfattades så 1832 antyds av Grosshandlare Ekmans förklaring att ”Svea wore känd av alla, höge och låge, som woro wane att se henne så wid glade som sorglige tillfällen”.³⁶⁴

Något som dock kan indikera att Svea 1832 ännu symboliserar mer stat än nation och att nationen som föreställning ännu inte tagit plats på sedlarna är att symbolismen på den följande sedelserien 1859 i ännu högre utsträckning konnoterar statlig myndighet. Svea har nu försvunnit helt och de dominerande symbolerna är ständernas symboler och stora riksvapnet. Under tidigt 1800-tal kritiserades ständsriksdagen av en mängd liberala tidningar som istället krävde en ”nationalrepresentation” som möjliggjorde skapandet av en ”nationalanda”.³⁶⁵ Mot bakgrund av detta var ständerna 1859 knappast någon symbol för nationen. Detta var inte heller fallet i fråga om kronan som i olika former var den helt dominerande symbolen på 1879 års serie.

År 1890 års sedelserie sammanfaller med de starka känslor av nationalromantik som bidrar till att Skansen skapas 1891, nationaldagen börjar firas 1893 och nationalsången blir allmängods under 1890-talet.³⁶⁶

Denna utveckling mot ett allt starkare och mer folkligt förankrat nationellt medvetande talar för att Svea denna gång i ännu högre grad symboliserar den nationella modern när hon återkommer på 1890 års sedlar. Det är nu som hon får sitt genomslag som nationell symbol. Hon förekommer i diktverk, i målningar och skulpturer med nationella förtecken. Bland annat avbildades hon 1902-1903 på Riksdagshuset. Artonhundratalets fornnordiska renässans inom konst och litteratur bidrog också till hennes popularitet.³⁶⁷ Hon blir under denna tid en symbol för nationen Sverige som idé, föreställning och begrepp. Denna förändring av betydelse hos symboler på sedlar är inte ovanlig. Hymans förklarar:

The persistence of some apparently 'old fashioned' iconography on banknotes reflects not national resistance to values change, but the reinvention of traditional national icons to maintain their relevance in a new era.³⁶⁸

Något som också talar för att Svea på 1890 års sedlar starkare än tidigare uttrycker nationen är att hon denna gång inte har sällskap av riksvapnet utan av Gustav Vasa. Hans porträtt är det första exemplet på nationellt identitetsskapande historiebruk i svensk sedelhistoria. Patrik Hall förlägger den genomgripande nationaliseringen av svenska samhället till slutet av 1800-talet³⁶⁹ och nämner historia som ett

---

³⁶³ Tornbjer, (2002), s. 74.

³⁶⁴ Sveriges Riksbank, (1668-1913), protokoll den 12 april 1832, ss. 496-500.

³⁶⁵ Henrik Höjer, H. (2003:2), ”Försvenskningen”, *Forskning & Framsteg*, s. 30.

³⁶⁶ Höjer, (2003), s. 31.

³⁶⁷ Tornbjer, (2002), s. 76, 77.

³⁶⁸ Hymans, (2004), s. 18.

³⁶⁹ Patrik Hall (2000), *Den svenskaste historien: Nationalism i Sverige under sex sekler*, Stockholm, s. 298.

nyckelinstrument i processen. Han skriver att under denna epok skulle den nationella historien ”förmedlas i lagbundna former till hela den svenska befolkningen, och därigenom skapa en ny, mer förädlad och nationellt sinnad medborgare”. Ludvig Stenov, en av Sveriges ledande historiker gav ut en skrift med titeln: *Historieundervisningens betydelse för vårt folks fostran till äkta svenskhet*.³⁷⁰

Det är också första gången en kung återfinns på sedlarna. Som tidigare nämnts utgav sedlarna av ständerna och riksdagen, medan mynten utgavs av kungliga myntverket. Detta var en av anledningarna till att kungaporträtt inte publicerades på sedlarna. Enligt Gunnar Wetterberg, Riksbankens biograf, var ständernas strävan att hävda banken mot kungamakten ett återkommande tema under de århundraden som följde bankens grundande.³⁷¹ Gustav Vasas porträtt på sedlarna är dock inget avsteg från denna policy. Han figurerar nämligen inte på sedlarna i egenskap av kunglig makthavare, utan i egenskap av nationell symbol. Som sådan kompletterar han moder Svea. Hon står för nationens mytologiska rötter, han för dess grundande. Hon är den nationella modern, han är landsfadern. Hon står för nationen som begrepp, han för dess skapelse. Gustav Vasa blir till det Cecilia Trenter kallar en historiefetisch. Hans symbolvärde skapas för att kompensera en brist i samhället.³⁷² Samhället behöver 1890 en gestalt som förkroppsligar nationalkänsla och nationell enhet. En auktoritet till vilken man kan knyta nationalistiska känslor. Svenska folkets historia beskrev honom med orden: ”I den ödestimma, då det gällde vårt folks vara eller icke vara, räddade Gustav Vasa vårt land och gav oss åter, vad vi under århundraden saknat och vad unionstidens riksupplösande partistrider nästan framtvingat – en konung, det är: en svensk statsmakt.” Orden speglade hur han i konservativa kretsar sågs som sinnebilden för en stark statsmakt mot förklemad kungamakt, parlamentarism och demokrati.³⁷³ Gustav Vasa blir således både en kommentar till samtiden och till historien.

Under utarbetandet av 1940-talets sedlar skrev bankkommissarie Simonsson i ett utlåtande: ”Skola sedlarna innehålla ett porträtt av en svensk konung, torde ingen vara mer berättigad härtill än Gustav Vasa, som måste anses vara den främste representanten för Sveriges enhet och självständighet”.³⁷⁴ Peter Aronsson framhåller också Gustav Vasas koppling till svensk bondekultur:

I det nationalromantiska 1700-talet sökte man folkets ursprung och genuina kraft som en källa till nationen. I Sverige var det i hög grad Dalarna, där även Gustav I (Gustav Vasa som han senare kom att bli hyllad som) tillhör de första institutionaliserade minnena. Statsbyggare och nationell bondekultur kunde på ett särdeles lyckligt sätt giftas samman här.³⁷⁵

Detta att han i en och samma person konnoterar nationens grundande, enhet och självständighet samt att han personifierar landsfaderliga omsorger och ett lyckligt samarbete mellan makten och folket, gör att han blivit en så stark och mångfasetterad nationalsymbol att han efter att ha erövat en plats på sedlarna 1890 återkommit på sedelserie efter sedelserie.

---

³⁷⁰ Hall, (2000), s. 180.

³⁷¹ Wetterberg, (2009) s. 50.

³⁷² Trenter, (2002) s. 298.

³⁷³ Hall, (2000), s. 185.

³⁷⁴ Sveriges Riksbank, (1937-1938), Bilaga H till protokoll för den 20 november 1937, § 10.

³⁷⁵ Aronsson P, (2004), s. 134.

På denna sedelserie används också ett uppenbart internt historiebruk för första gången. Det är årtalet 1668 som står för Riksbankens grundande. Samtidigt återkommer också riksbankens mätto ”hinc, robur et securitas”. Frasen användes på tidigare sedlar i förtroendeskapande syfte, men när den nu återvänder är det form av historiebruk. Riksbanken börjar i och med detta högtidlighålla sin egen historia på sina sedlar. Samtidigt som nationens historia blir viktig och bidrar till ett nationellt identitetsskapande, blir också riksbankens egen historia viktig av samma anledning. Detta historiska självmedvetande sammanfaller med existensen av en mångfald av sedelutgivande privatbanker. Riksbanken var inte ensam om att ge ut sedlar, men via historiebruk på sedlarna markerade man att man var äldst och pålitligast.

Kungaporträtten

Inte heller porträtten på Gustav V och Gustav VI Adolf ska ses som maktsymboler eller symboler för staten. När en sittande kung för första gången 1954 pryder en svensk sedel i cirkulation har kungamakten upphört att ha någon politisk betydelse. Istället har även en sittande kung reducerats till nationell symbol. Som kuriosa kan nämnas att Oskar II:s porträtt faktiskt fanns på sedlar under hans regeringstid i slutet på 1890-talet, dock inte på svenska utan norska.³⁷⁶

Efter första världskriget blev den sittande monarken i många europeiska länder en nationell frontfigur. De nationella känslor som då blossade upp kanaliseras mot kungahuset.³⁷⁷ Hobsbawm förklarar att monarken gjordes till ”fokus för folkens eller folkets enhet, den symboliske representanten för landets stolthet och ära, för hela dess förflutna och dess kontinuitet med en föränderlig nutid”.³⁷⁸ Den sittande kungen på svenska sedlar konstruerades således inte nutida makt, utan istället en nation med ärevärdiga historiska rötter och en nutida folklig enhet och nationalstolthet. Betydelsen som skapades på denna sedelserie var förtroendet för nationen och dess stabilitet, inte som tidigare, valutans.

Att uttryck för nationen på sedlarna vid denna tid var en självklarhet framkommer också i en kommentar till den sedel som gjorde avsteg från den rådande designtraditionen och knappast uppvisade några nationella kännetecken alls, Acke Kumliens 10 000-kronorssedel från 1939. Om denna sedel säger hans biograf, Magdalena Gram skriver: ”Typografin anknyter snarast till engelska sedlar i 5 pund sterling, men Kumlien har tillåtit mera luft mellan kompositionens olika element och betonat ett blont drag som ger sedeln en viss svensk särprägel”.³⁷⁹ Om den nationella särprägel inte fanns på sedeln, måste den konstrueras. Så viktig var den.

På 1965 års serie tränger nationstematiken undan i stort sett allt annat. Wiséhn skriver om konstnären Eric Palmquist, som designade de nya sedlarna, att han hela tiden hade ”klart för sig att han ville göra dem representativa för landet, låta dem visa fram något av Sverige och svenskt kulturliv”.³⁸⁰ Det finns knappt några grafiska referenser alls varken till staten eller till riksbanken (förutom texten: Sveriges

---

³⁷⁶ Lagerqvist & Nathorst-Böös (1981), sid. 192

³⁷⁷ Brion & Moreau, (2001), s. 38.

³⁷⁸ Hobsbawm (2002), s. 30.

³⁷⁹ Margaretha Gram, (1993), *Bokkonstnären Acke Kumlien*, Stockholm, s. 201.

³⁸⁰ Wiséhn, (1998) s. 86.

Riksbank). Inte ett riksvapen, inte en krona (inte ens kungarna har krona). De kungar som Palmquist låter framträda på sedlarna utgör ett nationellt historiebruk. Han tar med den mest ”illustre” från vart och ett av de sekel han vill representera. Om Gustav Vasa är nationens grundare, kan Gustav II Adolf och Gustav III ses som nationsbyggare, som bidragit till att utveckla nationens storslagenhet. Palmquists urval har inget med internt historiebruk att göra. Det finns ingen varken uttalad eller underförstådd koppling till Riksbankens eller penningväsendets historia. Istället har han i anslutning till kungaporträtten ett brett nationsskildrande anslag. Palmquist menar sig på varje sedel skildra ett specifikt sekels särart, men det han i ännu högre utsträckning skildrar är den på 1960-talet rådande uppfattningen om vad nationen Sverige står för. Storslagen natur (skogar, fåglar, ängar, snö och norrsken), ett fascinerande historiskt kulturarv (Regalskeppet Vasa), betydande bidrag på vetenskapens (Linné) och industrins (Bessemerstålverket) områden, kungar som byggt nationen genom att främja; bondekultur och fredlig samverkan mellan makt och folk, manliga krigiska dygder, konst och kultur och diplomatisk finess (Gustav Vasa, Gustav II Adolf, Gustav III och Karl XIV Johan) och en modern monarki som står för kontinuitet, stabilitet, tradition och moral i en föränderlig värld (Gustav VI Adolf). Sedlarna ropar ut: ”Här har du din nation, var stolt över den!”

En indikation på att nationsuttrycket är viktigare än sekeltematiken är den naturromantik som gestaltas på tre av sedlarna. Höjer skriver: ”Åren kring sekelskiftet 1900 blir Sverige en naturnation. Den svenska naturen, tidigare ofta betraktad som ogästvänlig och otillgänglig, blir en sinnebild för Sverige – en uppfattning som fortfarande verkar gälla”.³⁸¹ Naturscenarion är knappast sekelbundna, men däremot uttrycker de alltså svenskhet och nationalkänsla. En kommentar som i sammanhanget är lite svårförståelig är den som konstnären Yngve Berg fällde vid ett möte med kommittén för de nya sedlarnas utformning år 1937: ”Uttrycket ’nationell betoning’ borde lämpligast åtföljas av något exempel till exempel riksvapnet eller Moder Svea, för man vill väl icke ha landskapsbilder”.³⁸² Varför ”man” inte ville ha landskapsbilder 1937 men 1965 gjorde dem till ett dominerande tema kan jag bara spekulera i.

Kulturpersonligheterna

När Carl von Linné 1965 tog plats på 50-kronorssedeln var det första gången en verklig icke-kunglig person avbildades. Emellertid fanns ett antal andra svenska kulturpersonligheter också med i form av vattenstämplar. Att avbilda svenska stormän hade varit under diskussion redan inför 1939 års sedlar, men då hade förslaget inte vunnit gehör. Att det då endast var fråga om män behöver kanske inte ens kommenteras.³⁸³

Inför den nya sedelseriens (1985) utformning var grundtanken att ”de olika porträtterade personerna skulle företräda sina egna århundraden, men att deras insatser

---

³⁸¹ Höjer, (2003) s. 31.

³⁸² Sveriges Riksbank, (1937-1938), sammanträde den 15 maj 1937.

³⁸³ Sveriges Riksbank, (1937-1938), Bilaga B till protokoll den 5 januari 1938.

också skulle ha betytt något in i vår tid”.³⁸⁴ Ulla Ehrensvärd berättar den sedelkommitté som tillsats för att skapa sedlarna förslog en serie med uteslutande kulturpersonligheter. Riksbanksfullmäktige ansåg dock att traditionen krävde kungar på sedlarna. Resultatet blev en kompromiss.³⁸⁵ Att kungar blandas med kulturpersonligheter konstruerar att monarkerna har skapat förutsättningarna för kulturen. Kungens roll som nationsbyggare accentueras ytterligare genom kopplingen till kultur, konst och industriell utveckling. Kungarna byggde den nation som gav genierna möjlighet att utvecklas. Samtidigt fortsätter diversifieringen av nationsbegreppet. Sverige är fortfarande dess kungar, men bilden av nationen blir nu mer mångfasetterad.

Från det att sedelgrafiken presenterat; den allegoriska symbolen för nationen som idé (Moder Svea), nationens grundare (Gustav Vasa) och nationsbyggarna (kungarna), så var det nu dags för nationens söner och döttrar att ta plats på sedlarna. Men dessa var varken arbetare, borgare eller bönder utan snarare berömda medborgare som nått nationellt och inte minst internationellt rykte. Sedelsverige är 1985 inte ett folkrörelsernas eller gräsrotternas Sverige utan en nation som under kungars överinseende och ledning frambringar och främjar briljans på konstens, litteraturens, vetenskapens och industrins områden. Man kan mot denna slutsats invända att det på tusenlappen faktiskt finns avbildat bönder i arbete, och det må så vara. Men motivet är inte tänkt att illustrera bönder utan en kulturpersonlighet, Olaus Magnus, som figurerar i egenskap av kulturpersonlighet samtida med Gustav Vasa, liksom Polhem i relation till Karl XI på 500-kronorssedlarna. Bondemotivet är hämtat från hans bok om Nordens historia och att det föreställer just bönder skulle kunna ses mer som en slump än som en tanke.

Att våra sedlar på senare tid utsmyckats med ett diversifierat porträttgalleri kan också ses som en kommentar till historiografins utveckling. Den politiska historien utgör idag inte längre den absoluta huvudfåran. Istället går vi emot en mer och mer mångfasetterad historieskrivning där kultur och vetenskapshistoria och inte minst genushistoria ägnas uppmärksamhet. Detta skapar ett behov att omformulera det nationella historiska arvet. Vår historia blir inte längre bara våra kungars. I takt med att historieskrivningen blir mer diversifierad framträder ett mer diversifierat Sverige på sedlarna.

I både politiska sammanhang och i historieskrivningen har genusfrågor under de senaste decennierna fått ett allt större utrymme och i Sverige finns en allmän uppfattning om att vi är eller borde vara ett föregångsland vad beträffar jämställdhet. Vad är då naturligare än att också försöka skapa en jämnare genusfördelning av våra nationella historiska symboler? Selma Lagerlöf och Jenny Lind står som symboler för att kvinnor numera får ta plats i det kulturella finrummet. Kanske är dock det faktum att Selma och Jenny figurerar på de lägsta valörerna en indikation på att man ännu inte nått ända fram. Dessutom är valet ganska försiktigt. Lind och Lagerlöf kan inte sägas starkt konnotera kvinnokamp och jämställdhet, de är ju inga Ellen Key eller Elise Ottesen-Jensen direkt. Snarare är de kvinnliga variationer på temat: ”Framgångsrik

---

³⁸⁴ Ulla Ehrensvärd (1993), ”Sedlars motiv - nationers ansikte” L. Jonsson, & E. Norberg (red.), *Från fälttåg till folkfest: Nordiska flaggor, fanor och symboler*, Läckö, s. 148.

³⁸⁵ Ehrensvärd, (1985), s. 140.

och internationellt erkänd kulturpersonlighet som är en värdig representant för nationen”.

Enligt Hymans teori (se Tidigare forskning) skulle motiven på sedlarna påverkas av den sociala utveckling som flyttar fokus från stat, via samhälle till individ och samtidigt går från traditionella, via materiella till postmoderna värderingar. Detta skulle enligt honom innebära att sedlarna dels går från att skildra aktörer som representerar staten, via representationer av sociala klasser till bilder av icke-statliga individuella aktörer; dels från klassiska mytologiska figurer, via individer engagerade i politik, ekonomi eller samhällsfrågor mot kulturpersonligheter inom kultur eller vetenskap. Även om svensk sedelutveckling på vissa punkter motsvarar denna beskrivning så får kopplingen ändå anses som ganska svag. Något som Hymans själv för övrigt konstaterar.³⁸⁶ Svenska sedlar är nästan kliniskt befriade från social och samhällelig kamp. Inga statsmän utöver kungarna figurerar över huvud taget. Representationer av folket, eller sociala klasser tar minimal plats. Dessutom är förändringsbenägenheten betydligt mindre än den som Hymans förutsätter. Moder Svea fanns i perioder på svenska sedlar från 1663 till 1958. Gustav Vasa har funnits där sedan 1890 och sitter där ännu. Svenska sedlar går direkt från stat till individ, utan att passera över samhälle. Över huvud taget synes mig Hymans användning av Cultural Change-begreppet vara något för vidlyftigt för att utgöra en övergripande förklaringsmodell för förändringen av motiv på svenska sedlar. Däremot verkar teorin ha en starkt förklarande funktion om man ser till dess enklaste beståndsdel och tillämpar den på utvecklingen från senare delen av 1900-talet. Ingleharts teori beskriver nämligen hur en ökande existentiell trygghet i samhället gör att fokus flyttas så kallade ”survival values” till ”self-expression values”, människor som känner sig ekonomiskt och politiskt trygga intresserar sig mindre för stat, samhälle och institutioner, och flyttar istället över intresset till individen, dess möjligheter till självförverkligande. Enligt Inglehart börjar denna utveckling i de så kallade post-industriella demokratierna runt 1920-talet³⁸⁷ och får en speciellt stark utveckling mellan 1970-2000.³⁸⁸ En tidsperiod som sammanfaller med den då kulturpersonligheter börjar konkurrera med kungar på svenska sedlar. Detta skulle också ge en bakgrund till diskussionerna inför 1940-talets sedelserie, då ju kulturpersonligheter var på tal. Uppenbarligen satte utvecklingen mot ”self-expression values” sina spår i diskussionen, men hade inte nått tillräckligt långt för att förslaget då skulle få genomslag. Ingleharts teori har i förlängningen inverkan på hur man konstruerar nationen. Att nationen på sedlarna i allt högre grad konstrueras av framgångsrika individer skulle i så fall vara en logisk följd denna utveckling. En utveckling som, i betydligt högre grad än social eller samhällelig utveckling, kan följas på svenska sedlar är nämligen just de växlande uttrycken för nationen. Om vi blickar tillbaka på utvecklingen av motiv på sedlarna ur ett nationskonstruktivistiskt perspektiv skulle man generaliserande kunna beskriva den så här:

Fas ett: Nationen och staten blandas samman i Moder Svea. Hon representerar samtidigt en beskyddande stat och en beskyddad nation. Hon övergår sedan till att vara en renodlat nationell symbol i slutet av 1800-talet. Hon beskriver då nationen som idé.

---

³⁸⁶ Hymans, (2004), s. 16.

³⁸⁷ Inglehart & Welzel, (2007), s. 110.

³⁸⁸ Inglehart & Welzel, (2007), s. 103.

Fas två: Nationen beskrivs som skapelse. Den har en början. Gustav Vasa är grundaren och landsfadern. Tack vare honom blev Sverige till.

Fas tre: Nationen som projekt. Den har byggts av nationsbyggarna, i form av våra mest illustrerade kungar och under deras skickliga ledning har den utvecklats till vad den är idag.

Fas fyra: Nationen som en god och utvecklande hemmiljö som bäddar för individuella prestationer. Nationens framgångsrika söner och döttrar framträder på sedlarna. De presenterar nationen som förutsättningen för deras framgångar, ett tryggt och stabilt moderland som tar hand om sina barn och skapar möjligheter till samt uppmuntrar till och främjar stordåd på olika områden.

Att kungar och kulturpersonligheter samexisterar på senare sedelserier visar att dessa faser går i varandra, men att de ändå följer en linjär utveckling.

Typer av historiebruk

Identitetsskapande historiebruk kan alltså ses som ett framträdande inslag i sedelgrafiken från introduktionen av Gustav Vasa 1890. De former av historiebruk som samverkar med och bidrar till det nationsskapande, och som kommer till uttryck både på 1965 års och 1985 års sedlar är både estetiskt, affektivt och i viss mån normativt. De historiska motiven är estetiskt utformade. De historiska elementen utgör en del i en konstnärlig komposition. Att den konstnärliga utsmyckningen innefattar historiska motiv har sin logik. Historiska motiv ger dels djup åt det konstnärliga uttrycket och dels harmonierar det med det faktum att sedelutgivningen som institution utgör en del av det historiska kulturarvet. Det estetiska smälter också ihop med det identitetsskapande historiebruket. På samma sätt som byggnader och parker, vars utsmyckning knöts till nationens förmodade storhet i forna tider, utsmyckades enligt konstens alla regler, utsmyckas idag sedlarna med en design som känns modern, men också knyter an till vårt kulturarv. Designen är ett sätt att visa att vi inte sparar på resurser för att skapa estetiskt tilltalande nationella symboler.

Bruket är också affektivt. Historien används för att skapa känslor av nationell identitet. De historiska gestalterna utgör bildelement som genom att peka i samma riktning, skapar en ideologi, ett sammanhängande värdesystem där nationen präglas av framgångar byggda på ett gott progressivt styre, levande kultur, innovativ industri och världsledande vetenskap. De skapar ett narrativ där vi som använder sedlarna får vara en del av den nation, vars storslagenhet framträder på sedelytan. Historiebruket framkallar känslor av stolthet över ett Sverige som står för framsteg och utveckling, men också känslor av trygghet inför ett Sverige som präglas av stabilitet och tradition. Kungar och kulturpersonligheter blir till stereotyper som illustrerar den övergripande berättelsen snarare än att berätta om sig själva. Cecilia Trenter skriver. ”När metahistoria konstrueras är stereotyper historiens huvudaktörer. Övergripande idéer konkretiseras i syfte både att fostra och levandegöra berättelsen. Den fungerar identitetsskapande, inte sällan en markering av vilka som är Vi och Dom”.³⁸⁹

Historiebruket är också normativt. Det fastställer vad som är viktigt för och vad som definierar en nation. En skicklig och framgångsrik regeringsmakt och briljans och framåtanda på kulturens, vetenskapens och industrins områden. Gestalterna på

---

³⁸⁹ Trenter (2002), s. 293.

sedlarna blir också till normgivare. Deras framåtanda, initiativförmåga, kreativitet och, genom det nationella sammanhang till vilket sedlarna knyter dem, nationalkänsla, blir en idealbild. Det rör sig om ett historiebruk som liknar det som Aronsson beskriver i samband med lokalt monumentresande, men denna gång på nationell nivå.

Bakom framhävandet av sig själv, bygdens söner och döttrar, de egna institutionerna ligger en idé om det föredömliga i dessa. De sätter en standard, kanske i första hand att värda, men också att försvara och vidareutveckla. (...) De föredömen som utväljs är i första hand markeringar av vad man åstadkommit lokalt i form av samhällsbygge, försvar, fostran av vetenskapliga och kulturella berömdheter.³⁹⁰

Det som Nietzsche kallade antikvariskt bruk av historia finns också representerat på sedlarna. Detta bruk kan delas upp i två kategorier som vi kan kalla internhistoriskt och allmänhistoriskt.

Det allmänhistoriskt antikvariska bruket består i avbildningar på sedlarna av föremål och sedvänjor som utgör en del av det nationella kulturarvet. På 20-kronorssedeln avbildas Selma Lagerlöf när hon kliver ut ur en hästdroska. På 50-kronorssedeln finns en ritning över Stockholms gamla operahus som revs 1882 där Jenny Lind gav sin sista konsert 1848. Dessutom figurerar en bild på en silverbasharpa. På 500-kronorssedeln finns en avbildning av Falu koppargruva med ett av Christoffer Polhems malmuppfordringsverk. På 1000-kronorssedeln finns avbildad den så kallade Vädersolstavlan som är den äldsta kända målning föreställande Stockholm som finns i Sverige. Dessutom återges där en scen ur Olaus Magnus Historia om de nordiska folken från 1555. Sedelgrafiken söker bevara och medvetandegöra scener ur historien som man ansett värda hågkomst och musealt bevarande.

På så sätt bidrar sedelgrafiken också till det som kallas existentiellt historiebruk, d.v.s. ”människors behov av att minnas för att förankra sig i tillvaron³⁹¹”. Man vill bidra till upptäckandet av historiska rötter som sätter in svensken i ett historiskt sammanhang där mening skapas av tillhörighet och uppgiften att förvalta och utveckla det nationella och kulturella arvet.

Men sedlarna kan också ses som ett medium för internt historiebruk. Inför 1939 år sedlar diskvalificerade bankkommissarie Simonsson samtliga kungar utom Gustav Vasa på bankhistoriska grunder³⁹². I artikeln ”Vår sedeltradition” i Numismatiskt tidskrifts decembernummer 1987, presenterar Lars O. Lagerqvist, historiker och tidigare chef på Kungliga Myntkabinettet, ett egenhistoriskt sätt att se på kungavalen på 1965 och 1985 års sedelserier:

Valet av kungar föranleder en del tankar hos den som iakttagit arbetet med att ta fram de nya typerna utan att ta del i diskussionerna – Gustav Vasa var förvisso en framstående ekonom för sin tid. Gustav II Adolf införde vår första progressiva engångsskatt. Gustav III:s slöseri främjade i hög grad sedelutgivningen och Karl XIV Johan värnade om den svenska riksdalerns värde med kraftiga stödköp på valutabörsen. (...) Karl XI på 500 kronor kan – i likhet med Gustav Vasa – väl försvaras, eftersom vår riksbank grundades under hans regering och hans syn på statens rätt att beskatta och konfiskera inte är så olik vår egen tids. (...) Skulle någon i den senare delen av vår

³⁹⁰ Aronsson (2004), sid. 211.

³⁹¹ Erika Sandström (2005), *På den tiden, i dessa dagar: Föreställningar om och bruk av historia vid medeltidsveckan på Gotland och Jämtli Historieland*, Östersund, s. 34.

³⁹² Sveriges Riksbank (1937-1938), Bilaga H till protokoll för den 20 november 1937, § 10.

regentlängd vara under diskussion, vill jag dra en lans för Gustav IV Adolf, som i alla fall lyckades avbetala större delen av sin faders (Gustav III:s) jättelika statsskuld och stabilisera vår valuta – fram till 1808 års krig.³⁹³

Internt historiebruk är ett sätt att ladda det egna varumärket och skapa en känsla hos de anställda eller associerade av att vara en del i något större än bara den nutida verksamheten. Det starkaste uttrycket för detta var de jubileumssedlar som trycktes 1968 till 300 årsjubileet av Riksbankens grundande och 2005 till 250 årsjubileet av Tumba Bruk.³⁹⁴ Dessa ingår emellertid inte i undersökningen och nämns därför bara i förbigående. Men uppenbart internt historiebruk uppträder även på den senaste 500-kronorssedeln. Karl XI var kung när Riksbanken grundades och i bakgrunden syns det ursprungliga riksdagshuset. Att det är fråga om en kommentar till det egna ursprunget är uppenbart. Den egna institutionen sätts in i ett större historiskt sammanhang och dess historiska betydelse upphöjs till samma nivå som de andra historiekulturella yttringar som avbildas på sedlarna. Det faktum att byggnader och processer relaterade till verksamheten anses värda ett uppmärksammande och bevarande skapar en känsla av vikt och betydelse och kontinuitet. Ett knyta institutionen grundande till en kung ger den ytterligare dignitet. Det interna historiebruket utgörs också av de bildelement som tidigare hade ett praktiskt värde, men som nu förlorat detta. Exempel på detta är namnteckningarna och referensen till riksbanken. Dessa står i huvudsak kvar som en kommentar till och påminnelse om sedlarnas egen historia.

Ett försöka uttrycka internt historiebruk på ett allmänt medium har dock sina risker. Förståelsen av de smala koder som hos en bild refererar till det interna historiebruket är beroende av mottagarens specifika kunskaper. Är man okunnig om Riksbankens historia konnoterar inte en bild av Karl XI dess grundande. Samtidigt kan det hos samma bild finnas breda koder som kan avkodas av en större grupp. Om man inte specialintresserad av numismatik kanske bilden av Karl XI associerar till något annat. Ehrensvärd förklarar till exempel att Gunnar Sträng (som vid tiden för 1985 års sedlars utformning var riksbanksfullmäktiges ordförande) såg Karl XI som ”en regent som arbetat med statsnyttan för ögonen” och under vars tid grunden lades ”till ämbetsmänna-Sverige och skapades förutsättningar för en fri bondeklass”³⁹⁵. Men samtidigt fanns det grupper som med tanke på kungens roll i den blodiga hanteringen av skånska byar, som ansågs sympatisera med snapphanarna under hans regering, konnoterade folkmord och tyranni. Miljöpartiet fann valet vara ett slag i ansiktet på fredsrörelsen³⁹⁶ och i Örkeneds socken i Skåne vägrade handelsmännen att ta emot sedeln som betalningsmedel när den kom ut.³⁹⁷ Emellertid tillhör den kontroversen ovanligheterna i svensk sedelhistoria, men om Lagerqvists förslag att placera Gustav IV Adolf på nästa sedelserie godtas så kommer det nog ändå att vara ganska få som tänker: ”Honom känner jag igen. Det är ju kungen som lyckads avbetala en stor statsskuld”. Snarare skulle nog de flesta som identifierar honom associera till förlust, skam och vanära. Något som i så fall, det internhistoriskt lämpliga valet till trots,

---

³⁹³ Lagerqvist, (1987), s. 331.

³⁹⁴ Rosenqvist, (2009) s. 244-247.

³⁹⁵ Ehrensvärd, (1993), s. 149.

³⁹⁶ Ehrensvärd, (1993), s. 151.

³⁹⁷ ÅkeWredén, ”Sällsynt sanning om Örkened 1678 och Darfur 2008”. *Dagen* (den 5 Mars 2008) s. 2.

skulle komma att stå i bjärt kontrast till den nationens framgångssaga som sedlarna hittills berättat.

Sammanfattning

Jag har i detta arbete visat hur tre huvudteman har figurerat på svenska sedlar under deras historia; värdeskapande, kampen mot förfalskare och konstruerandet av nationen och nationell identitet.

Värdeskapandet dominerade på de första sedlarna. I och med att sedeln var en nymodighet som betalningsmedel vars värde helt byggde på förtroende för utställaren fylldes sedelytan med förtroendeskäpande bildelement; symboler för stat och bank, försäkran om inlösen i mynt och handskrivna namnteckningar. I takt med att sedeln blev etablerad och fick en egen identitet minskade behovet av värdeförsäkran och de bildelement som konnoterade sådan minskade i antal. Dagens sedlar skapar värde genom att grafiskt identifiera sig själva som giltiga sedlar godkända av myndigheten snarare än att hänvisa till myndigheten på sedelytan.

Den kamp mot sedelförfalskning som utkämpats på sedlarna har i huvudsak varit av teknisk art. Olika metoder har använts för att försvåra förfalskning av sedlarna. Under perioden 1758 till 1874 figurerade en text på sedeln som förklarade att sedelförfalskning bestraffades med hängning och den som avslöjade en förfalskare kunde förvänta sig en belöning. Via sedelgrafik försökte man påverka presumtiva förfalskares sinnen. Diskussionerna kring de nya sedelserierna har ofta dominerats av rädsla för ny teknik.

På sedlarna har i huvudsak personer använts för att uttrycka föreställningar om nationen. Huvudmotiven har varit Moder Svea, Gustav Vasa, ett antal andra kungar och kulturpersonligheter. Utvecklingen kan delas in i fyra faser: Nationen som föreställning och idé, nationen som skapelse, nationen som framgångsprojekt, nationen som utvecklande miljö. Kungarna har konstruerat en nationell identitet genom att konnotera vissa karaktärsdrag som; fredligt samarbete mellan makt och folk, manliga krigaregenskaper, omsorg om konst och kultur, skicklig diplomati och stabilitet i en föränderlig värld. Kulturpersonligheterna har konstruerat nationen som ett föregångsland på litteraturens, vetenskapens, industrins och musikens områden. Jenny Linds och Selma Lagerlöfs framträdande på sedlarna kan också ses som ett försök att framställa Sverige som ett föregångsland på jämställdhetens område.

Undersökningen och analyser har visat att i huvudsak två faktorer samverkar till förändringen på sedlarnas motiv från 1965. Dels den historiografiska utveckling där kungar och politik inte längre dominerar i lika hög utsträckning som tidigare; istället ökar intresset för kultur och vetenskapshistoria; dels den sociala utveckling som innebär att intresse för kollektiv, institutioner och samhälle minskar till förmån för individen och dess självförverkligande. Dessa utvecklingslinjer bidrar till benägenheten att konstruera nationen med hjälp av framgångsrika individer inom kultur, vetenskap och industri.

Historiebruket på sedlarna kan delas upp i identitetsskapande, estetiskt, affektivt, normativt, existentiellt och internt. Schablonbilder används för att konstruera en nationalidentitet bestående av vissa karaktärsdrag som uttrycks genom de avbildade personerna. Dessa skapar också ett narrativ som framställer nationen som en

framgångssaga att var stolt över att få vara en del av. Individerna fungerar också normativt genom att stå som förebilder för framåtanda, initiativförmåga, framgång och, genom att på sedlarna knyts till nationen, nationalanda. Det existentiella bruket består i att de sätter in svensken i ett historiskt sammanhang där mening skapas av tillhörighet och uppgiften att vidmakthålla det nationella arvet. Dessutom fungerar sedlarna i viss mån som internt historiebruk i syfte att ge Riksbanken som institution; identitet; mening, betydelse och historiskt sammanhang.

Socialhistoria i Linköping

Publicerad av Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur (ISAK)
Enheten för historia
Linköpings universitet
www.isak.liu.se/historia/

Ansvarig utgivare: Lars Strömbäck
Redaktör: Staffan Förhammar
Layout: Annika Sandén

För beställning kontakta ISAK, Enheten för historia, Linköpings universitet.

1. **Annika Sandén. Handlingsnormer och rättskipning i det tidigmoderna Vadstena. Kent Waltersson. Från mammas husmanskost till social ingenjörskonst. Debatten om fria skolmåltider under 1930- och 1940-talet i Sverige. (Linköping, 1997)**
2. **Eva Blomberg, Björn Horgby, Lasse Kvarnström (red). Makt och moral. En vänbok till och med Klas Åmark. (Linköping, 1998)**
3. **Anita Andersson. Far gifter sig. Individ, struktur och föräldradeprivation i Åtvids och Skeda socken 1848–1864. Stina Backman. Från svartvitt allvar till färgglad folklighet. (Linköping, 1998)**
4. **Staffan Bengtsson. Den identitetsskapande representationsfrågan. En studie av 1900-talets representationsforskning samt resonemang kring en ny möjlig ansats. Cecilia Åsberg. Från kvinnohistoria till genushistoria? En undersökning av begrepp och teori inom feministisk vetenskapsdiskurs från 1985–1995. (Linköping, 1998)**
5. **Lasse Kvarnström och Svante Kolsgård. Att skriva uppsats – handbok för uppsatsskrivande i historia. (Linköping, 1999)**
6. **Lasse Kvarnström m. fl. Historia i Linköping. (Linköping, 1999)**
7. **Charlotta Ekman. Geometrisk jordebuk över Ödeshögs socken 1639–41. Rumsliga föreställningar speglade i en karta. Sofia Seifarth. Den ovissa morgondagen. En undersökning av arbetarfamiljers utsatthet i Norrköping under perioden 1900–1910. (Linköping, 1999)**

8. Greger Karlsson. Dwänga giftse mä piag å piga mä dwänga.
(Linköping, 1999)
9. Kommunal demokrati. En fråga om ledarskap och/eller medborgerligt inflytande. Konferensrapport.
(Linköping, 2000)
10. Niclas André. Maktresurser och hegemoni. En redogörelse för maktkampen mellan socialdemokrater och kommunister inom Metallindustriarbetareförbundet avdelning 12 i Norrköping 1960–1972.
Astrid Laurin. ”Fördomar, vidskepelse och enfald.” En undersökning av spädbarnsdödligheten samt amningens och spädbarnsvårdens inverkan på denna i delar av Distriktsläkarens i Åtvidabergs distrikt och Tjusts provinsialläkar-distrikt under åren 1860–1880.
(Linköping, 2000)
11. Thom Axelsson. Självmord i teorin. En analys av olika forskares tolkning av självmord.
Mats Brusman. Nätverk – ett användbart historiskt perspektiv?
(Linköping, 2000)
12. Svante Kolsgård, Lasse Kvarnström och Lars Strömbäck. Att skriva uppsats. Handbok för uppsatsskrivande i historia. Andra reviderade upplagan.
(Linköping, 2000)
13. Mathias Forsberg. Normadiekampanjen – En studie av striderna i Normandie 6 juni–25 augusti 1944.
Artur Szulc. ”Undermänniskor”
(Linköping, 2001)
14. Sofia Gustafsson. Mentalitetsforskning i Sverige.
Viktoria Nygren. Sjukdom som social konstruktion. En analys av olika socialkonstruktivistiska perspektiv i medicinhistorisk forskning.
Johan Dietrichson. Mansforskning. En begrepps- och teoridiskussion.
(Linköping, 2001)
15. Sven Hellström. Sjuktransporter från Norra Finland 1941–1943. Humanitär hjälp och realpolitik.
(Linköping, 2003)
16. Cecilia Ahlqvist. Att fostra och forma en kommande generations svenskar. Folkskolans Barntidning 1892–1914.
Björn Ivarsson Lilieblad. I vansinnets gränsland. En studie av de normativa gränsdragningarna vid Vadstena centralhospital 1849–1858.
(Linköping, 2003)

17. Svante Kolsgård, Lasse Kvarnström och Lars Strömbäck. Att skriva uppsats. Handbok för uppsatsskrivande i historia. Tredje reviderade upplagan. (Linköping, 2003)
18. Daniel Arvidsson. Män till sjöss. En studie av manligheter och yrkesidentiteter bland svenska sjömän.
Jonatan Vincent. Reklam i populärpressen 1952 och 1967. Reklammakarnas bild av Veckojournalens läsare. (Linköping, 2004)
19. Svante Kolsgård, Lasse Kvarnström och Lars Strömbäck. Att skriva uppsats. Handbok för uppsatsskrivande i historia. Fjärde reviderade upplagan. (Linköping, 2006)
20. Maria Karlsson. Västervik – syndikaliststaden. En explorativ studie av syndikalismen i Västervik 1926–1929.
Camilla Ziedorn. Den känslomme historikern. Känslan som teori, praktik och ideal i forskningsarbetet. (Linköping, 2006)
21. Anna Hagberg. En kvinna i tiden. En studie om prinsessan Eugénies filantropiska verksamhet på Gottland under senare delen av 1800-talet.
Anna Friberg. Kampen om historien. Tre skildringar av den svenska fackföreningsrörelsen studerade utifrån ett socialdemokratiskt hegemoniperspektiv. (Linköping, 2007)
22. Gerald Walch. Karl XIV Johan-staty i Norrköping. En studie om dynamiken som skapades kring och genom invigningen.
Tove Nilsson-Mäki. Jobb som jobb. Teoretiska perspektiv på könsarbetsdelningens genusordning. (Linköping, 2008)
23. Svante Kolsgård, Lasse Kvarnström och Lars Strömbäck. Att skriva uppsats. Handbok för uppsatsskrivande i historia. Femte reviderade upplagan. (Linköping, 2008)
24. My Palmgren Medin. Kvinnans roll i männens ögon.
Magnus Danielson. Från Svea till Selma. En konstruktivistisk analys av svenska sedlars mediefunktion 1661–1985. (Linköping 2009)

Besök gärna vår hemsida och sök i uppsatsdatabasen på adress www.isak.liu.se/historia/, välj Sök i uppsatsdatabasen.

